

**КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА**

КАФЕДРА ІСТОРІЇ ДЛЯ ГУМАНІТАРНИХ ФАКУЛЬТЕТІВ

СОЦІАЛЬНА ІСТОРІЯ

НАУКОВИЙ ЗБІРНИК

ВИПУСК VI

КИЇВ – 2010

УДК 94: 316. 3 (08)
ББК 63. 3 + 60. 5 є 4
С 69

Соціальна історія: Науковий збірник / За ред. проф. Г. Д. Казьмирчука. – К.: Логос, 2010. – Вип. VI. – 154 с.

*Свідоцтво про державну реєстрацію серія КВ №13812 – 2786Р,
видано Міністерством юстиції України 03.04. 2008 р.*

Науковий збірник вміщує статті, присвячені дослідженню соціального аспекту політичного, економічного, культурного й духовного розвитку України та іноземних країн від найдавніших часів до сьогодення.

*Надруковано згідно з ухвалою Вченої ради історичного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
(протокол №10 від 25 червня 2010 р.).*

Казьмирчук Григорій Дмитрович, доктор історичних наук, професор
Головний редактор

Редакційна колегія:

Верба І. В., доктор історичних наук, професор;
Гончар Б. М., доктор історичних наук, професор;
Гребцова І. С., доктор історичних наук, професор;
Казьмирчук М. Г., кандидат історичних наук (відповідальний секретар);
Капелюшний В. П., доктор історичних наук, професор;
Киянська О. І., доктор історичних наук, професор (Москва);
Колесник В. Ф., доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАН України;
Коцур А. П., доктор історичних наук, професор;
Купчик О. Р., кандидат історичних наук (перший заступник головного редактора);
Мордвінцев В. М., доктор історичних наук, професор;
Орлова Т. В., кандидат історичних наук, доцент (заступник головного редактора);
Слюсаренко А. Г., доктор історичних наук, професор, академік АПН України;
Тригуб П. М., доктор історичних наук, професор;
Хорошун Б. І., доктор історичних наук, професор

Рецензенти:

Киян О. І., доктор історичних наук, професор
Палієнко М. Г., доктор історичних наук, професор;

INBS

© Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2010
© Казьмирчук Григорій Дмитрович

ЗМІСТ

Віктору Федоровичу Колеснику – 60	5
--	---

СТАТТІ

Казьмирчук М. Г. Соціальний портрет священників Київської губернії у XIX ст.	7
Соколова Н. Д. Урядова політика в галузі здорового способу життя в навчальних закладах Російської імперії (перша половина XIX ст.)	16
Гребцова І. С. Діяльність Одеського слов'янського товариства імені святих Кирила і Мефодія у другій половині XIX – на початку XX ст.	21
Казьмирчук Г. Д. Боротьба кальничан за земельні права (70-ті роки XIX – початок XX ст.)	30
Калитко С. Л., Кравчук О. М. Еволюція політичних поглядів П. Скоропадського у 1917 р.	47
Купчик О. Р., Пивовар С. Ф. Розвідувально-підризна діяльність спецслужб УСРР на території іноземних країн (початок 1920-х років)	53
Латиш Ю. В. Участь Комуністичної партії України у виборах Президента України 2010 р.	58
Сергійчук І. М. Благодійність на Сумщині: відродження традицій	66
Ковач Л. Л. Мовний вимір міжрегіональних протиріч в сучасній Україні	72
Макаренко Н. Ю. Соціально-економічний фактор в процесі регіоналізації України	78
Магда Є. В. Соціальна політика “Газпрому” як приклад корпоративної соціальної відповідальності	88

ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

Луняк Є. М. Кирило-Мефодіївське товариство в історичних дослідженнях другої половини XIX – XX ст.	95
Малка А. В. Дослідження операції “Вісла” у сучасній вітчизняній історіографії	106

ДОКУМЕНТИ Й МАТЕРІАЛИ

Батюк Є. Д., Купчик О. Р. Фінансове забезпечення діяльності НКЗС УСРР (1919 – 1923 рр.): в світлі документів	113
---	-----

РЕЦЕНЗІЇ

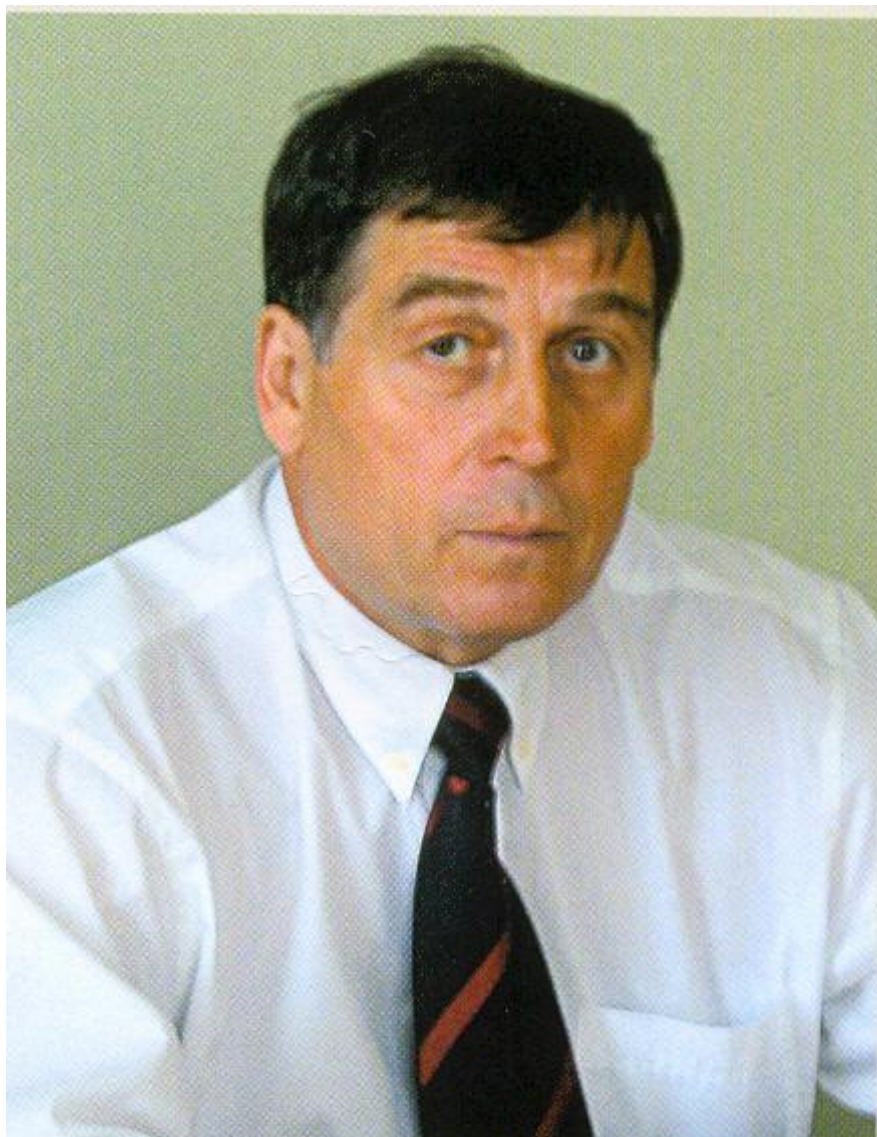
Ластовський В. В. Сучасний епос кримської історії	130
Мартинюк А. Ю. Босфор та Дарданелли у вирі боротьби великих держав: до виходу монографії Машевського О. П. “Проблема Чорноморських проток у міжнародних відносинах (1870 р. – початок 1920-х рр.)”. – Київ: “Аквілон-Плюс”, 2009. – 792 с.	131

КАФЕДРА ЗВІТУЄ

Список робіт, опублікованих викладачами кафедри історії для гуманітарних факультетів Київського національного університету імені Тараса Шевченка за 2009 рік	133
--	-----

НАШІ ЮВІЛЯРИ

Редакційна колегія. Вітаємо Гончара Бориса Михайловича	154
<i>CONTENTS</i>	155

ДОКТОР ІСТОРИЧНИХ НАУК, ПРОФЕСОР,
ЧЛЕН-КОРЕСПОНДЕНТ НАН УКРАЇНИ, ЗАСЛУЖЕНИЙ ПРАЦІВНИК ОСВІТИ
УКРАЇНИ, ДЕКАН ІСТОРИЧНОГО ФАКУЛЬТЕТУ
КИЇВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

КОЛЕСНИК ВІКТОР ФЕДОРОВИЧ

ВІКТОРУ ФЕДОРОВИЧУ КОЛЕСНИКУ – 60

Нинішнього року виповнюється 60 років з дня народження відомого вченого й освітянина, вихователя багатьох поколінь студентів і науковців, доктора історичних, професора, члена-кореспондента НАН України, заслуженого працівника освіти України, декана історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка Віктора Федоровича Колесника.

Народився ювіляр 9 серпня 1950 р. в с. Озеряни Срібнянського (тепер – Варвинського) району Чернігівської області в багатодітній селянській родині. Закінчив Степовську восьмирічну школу Талалаївського району Чернігівської області. У 1965–1969 рр. навчався у Прилуцькому педагогічному училищі імені Івана Франка, яке закінчив з відзнакою. В характеристиці випускника педучилища В. Колесника, зокрема зазначалось: “Добросовісний, любить працювати, любить свою професію. Все виконує дуже серйозно і відноситься до всіх доручень сумлінно... Багато читає художньої літератури та спеціальної. Активну участь приймав в житті училища і курсу. З товаришами і старшими ввічливий. Користується заслуженим авторитетом серед викладачів і учнів училища”.

У 1969 р. В. Ф. Колесник вступив до Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка на історичний факультет. За роки навчання зарекомендував себе як добросовісний, старанний та дисциплінований студент. Навчався переважно на відмінно. Брав активну участь в студентських наукових конференціях та у роботі студентського наукового гуртка. За участь у Всесоюзному конкурсі студентських наукових праць був нагороджений дипломом II ступеня. Отримував стипендію ім. К. Маркса. Брав також активну участь в громадсько-політичній роботі. На першому курсі був політінформатором академгрупи, на другому – членом комсомольського бюро курсу, з третього – комсоргом курсу. Брав участь у роботі художньої самодіяльності. Був учасником студентських будівельних загонів: в 1970 р. працював на Київській ГЕС, в 1972 р. – в Кустанайській області. Влітку працював піонервожатим.

У 1974 р. закінчив історичний факультет і був рекомендований до навчання в аспірантурі. В 1978 р. захистив кандидатську дисертацію “Діяльність КП(б)У з підвищення провідної ролі робітничого класу в радянському суспільстві в перші роки соціалістичної індустріалізації (1926–1929 рр.)” (науковий керівник – професор О. Бородін). У 1991 р. захистив докторську дисертацію на тему: „Робітничий клас України наприкінці 20-х – в 30-ті роки: історіографія” (науковий консультант – професор Я. Калакура).

Трудовий шлях розпочав 1977 р. в КДУ ім. Т. Г. Шевченка. Працював асистентом, старшим викладачем, доцентом, професором. В роки існування СРСР гуманітарні дисципліни вважались “політичними”, їх викладання перебувало під пильним наглядом ідеологів. Тож відповідного спрямування дотримувались і вчені, в цьому ж руслі розроблялись курси лекцій, спецкурси тощо. В роки незалежності України Віктор Федорович розробив і викладав нові спеціальні курси: „М. С. Грушевський – громадський і політичний діяч”, „Економічні і національно-культурні процеси в Українській РСР у 1920–1930-ті роки”, „Суспільно-політичні рухи в Україні на початку ХХ ст.”, нормативний курс „Історія України” на економічному факультеті.

У 2001 р. В. Ф. Колесник поєднує з науково-організаційною. Він став завідувачем кафедри давньої та нової історії України. В листопаді 2003 р. був обраний деканом історичного факультету. Бере участь у роботі спеціалізованих вчених рад із захисту дисертацій (зокрема, очолює спеціалізовану раду на історичному факультеті, є членом аналогічної ради в Інституті історії України НАН України), є відповідальним редактором наукового журналу “Вісник Київського університету. Серія: Історія”, головою редколегії збірника наукових праць „Етнічна історія народів Європи”, здійснює наукове керівництво аспірантами.

В. Ф. Колесник є фахівцем у галузі соціально-економічної історії України, історіографії, українського національного руху XVIII – початку ХХ ст. Автор та співавтор понад 100 наукових і науково-методичних праць. Серед них такі вагомні наукові доробки: “Шляхом національного відродження. Національне питання в програмах та діяльності українських партій Наддніпрянщини. 1900–1907 рр.” (К., 1998), “Український рух в Австро-Угорщині (кінець XIX – початок ХХ ст.)” (К., 1998), “Новітня історія України (1900–2000)” (К., 2000), “Історіографія нові економічної політики в Українській РСР” (К., 2002), “Російська демократична інтелігенція та українське національне відродження (кінець XVIII – початок ХХ століття)” (К., 2002), “Українські ліберально-демократичні партії в Російській імперії на початку ХХ століття” (К., 2005), “Політичні партії та суспільно-політичні рухи в Україні наприкінці XIX – на початку ХХ століття: Навчальний посібник” (К., 2007) та ін.

Коллектив кафедри історії для гуманітарних факультетів бажає Віктору Федоровичу Колеснику подальших творчих успіхів, здобутків у науковій і педагогічній праці, вдалого розв’язання тих завдань, що постають перед Вами у щоденній праці очільника великого колективу, міцного здоров’я, нових позитивних вражень від роботи, сімейного щастя, завзяття і благополуччя. Нехай майбуття буде для Вас часом довголіття, здійснення намірів та бажань.

СТАТТІ

УДК 94 (477)

Казьмирчук М. Г., канд. іст. наук

СОЦІАЛЬНИЙ ПОРТРЕТ СВЯЩЕНИКІВ КИЇВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ У ХІХ СТ.

У статті аналізуються відносини священників Київської губернії з високими церковними посадовцями, місцевими шляхтичами та селянами парафії. Автор, на основі архівних і опублікованих джерел, розглянув соціальний портрет священників ХІХ ст., розкрив зміст, передумови та причини їхньої соціальної поведінки, з'ясував правомірність обвинувачень та обставини конфліктних ситуацій.

This article analyses the relationships of priests in Kyiv guberniya with highly church's officials, local nobles and peasants of parish. Using archives and published materials, the author of the article considers the social portrait of priests at the XIX century, discovers the content, the precondition and the motive their social behavior, also ventilates the competence of accusations and circumstance of conflict's situations.

Соціальний розвиток Київської губернії у ХІХ ст. був бурхливим та стрімким, коли формуються нові класи, утверджуються нові економічні відносини, завмирає в очікуванні змін політична система Російської імперії. Стратегію міського населення та традиційна монолітність сільської місцевості Київщини у поєднанні з реформуванням соціальної, економічної та політичної сфери створюють передумови для виявлення раніше замовчуваних та ретельно прихованих справ із життя священників. Загальновідомо, що деякі священники не дотримувалися християнських заповідей, поводитися не належно духовному сану, але про наслідки такої поведінки та ставлення населення Київщини до цього не було написано ані рядка в історіографії. Вважалося, що селянство було забитим, легко довірливим, простакуватим та міцно віруючим у “царя батюшку та Бога”, що робило його слухняним та покірним. З іншого боку показувалося в історії України, що селянство вміє відстоювати свої інтереси, коли це потрібно, висуваючи талановитих ватажків.

Досліджуючи джерельну базу соціального розвитку Київської губернії наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. та працюючи над історією села Кальник разом із Г. Д. Казьмирчуком, було виявлено чимало цікавого матеріалу про соціальний портрет священників Київської губернії у ХІХ ст., який буде викладено далі. Метою статті є показати соціальний розвиток Київської губернії наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. в площині взаємовідносин церковнослужителів і парафіян-селян, чим раніше не надто переймалися дослідники. Також не зайвим буде показати ступінь релігійності самого селянства, діяльність вищого духовенства в залагодженні конфліктних ситуацій у Київській губернії наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст., спростувати однозначну тезу про „релігійну забитість” селянства, довірливість, пасивність несвідомість та аморфність цього стану.

Наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. Київська губернія складалася з 12 повітів, кожен з яких налічував більше сотні сіл і містечок, де православна церква як додаток до бюрократичного механізму Російської імперії, мала свій вплив на парафіян. Її структурними одиницями були єпархії, кордони яких майже завжди збігалися з кордонами губерній, які поділялися на повіти, округи (благочиння) і церкви (парафії). До складу Київської єпархії, яка остаточно сформувалася ще наприкінці ХVІІІ ст., входили Київський, Бердичівський, Васильківський, Звенигородський, Канівський, Липовецький, Радомишльський, Сквирський,

Таращанський, Уманський, Черкаський, Чигиринський повіти та окремо виділялося м. Київ. Кожен повіт мав по 4 – 5 округи, а Київ – 2. Київська єпархія була престижною, із значною кількістю віруючих. У кожному повіті діяло від 90 до 160 православних храмів. Тому у матеріальному плані священники Київської єпархії були людьми поважними і забезпеченими. Священнослужителі стали привілейованою верствою. Вони мали широкі права: купували землі, заключати договори, займатися промислами, купувати та відчужувати землі й будинки у селах і містах тощо. Багатьом церквам належали села, пасіки і поля.

Не дивно, що багатьох священників влада та багатства засліпили. Так, інспектор народних шкіл Київщини відзначав нахил деяких священників до “панської культури”, описуючи, наприклад, просторість будинку та заможність протопопа П. Левицького у селі Жаданах, який пригощав дорогими обідами “з багатьох перемін, з донським шампанським”, про священника В. Менчицю, який їздив на обіди до священника М. Кунцевича у село Монастирище у гарній колясці, запряженій парою вороних коней і був убраний у шовкову рясу [2].

Та, мабуть, найпомітніший слід на початку ХІХ ст. залишив у житті парафії села Кильника Стефан Бошковський, виділяючись своїм неврівноваженим характером, внутрішнім протистоянням централізації церковної діяльності та непосидючою натурою. Він – репрезентант священницької вольниці, нестримний життєлюб та веселун, антипод священників педантів від віри, послідовних втілювачів моралізаторського впливу церкви на традиції суспільного життя громади.

Життя Бошковського, його служіння Богу було надзвичайно складним, пронизане протистоянням керівництву Липовецького духовного правління, з місцевою владою та економією графа-підприємця Володимира Потоцького. Стефан Бошковський розпочав богослужіння в церкві Різдва Пресвятої Богородиці містечка Кальника 7 листопада 1800 р. [10]. Парафіяльним священником він був 14 років. Документи свідчать, що це був слуга Божий не тихого й богобоязливого характеру. Його служба, особисте життя пронизане безліччю порушень церковного етикету та норовистими діяннями, гвалтуванням традицій сільського й священницького життя.

Свою службу в храмі розпочав він низкою порушень. Так, 21 листопада 1800 р. священника Стефана зустрів у містечку Лінцях липовецький протоієрей Никифор Топольський “на ярмарку бродячим у дуже непристойному одязі з розкуйовдженими косами” при багатолюдному натопті п’яним. Надалі його також бачили сп’янілим. 2 квітня 1801 р. він не виконав “височайшого іменного Маніфесту” і не відправив “високосвяточний молебень” [9]. Про цей ганебний вчинок священника Липовецьке духовне правління дізналося з “доносу” дяка церкви Іоакима Влашинського. Отець Стефан був викликаний до правління і покараний. У своїй пояснювальній записці він визнав свою провину і брав на себе зобов’язання “виправитися” і в “майбутньому пам’ятати монарше милосердя...і буде старатися, щоб таких у посаді моїй упушень не було” [9].

Проте це не виправило його дій, халатно він ставився до виконання й інших своїх обов’язків, зокрема до ведення клірових книг, на що не раз вказував йому дашівський благочинний ієрей Федір Левицький, “штрафуючи” отця й примушуючи його “виправляти їх”. Та чашу терпіння місцевого духовного керівництва переповнив ганебний вчинок отця Стефана, який відправив у Кальнику панахиду під час похорон економа і шляхтича греко-католицького віросповідання. Це було великим святотатством, порушенням канонів православної віри. Про цей “злочин” кальницького священника поскаржився ксьондз римо-католицького храму містечка Лінців Старушкевич. 25 квітня 1802 р. відбулося засідання Липовецького духовного правління, де розглядалися неблаговидні діяння отця Стефана. На це зібрання Бошковський приїхав п’яним, під час засідання скандалив, ображав протоієрея та членів правління. Члени правління, враховуючи попередні покарання, як-от: накладення епитимії, “штрафу п’ятдесяти поклонів”, усні догани, цього разу ухвалили: “священника Бошковського Стефана відправити до Митрополичого дому в чорну роботу для нагляду за його поведінкою” [9].

18 червня 1802 р. отець Стефан прибув у Київ до Софіївського митрополичого дому в “чорну роботу” під нагляд “економічного правління”. Він “поводив себе тверезо і ні в яких пороках помічений не був”, відбувши покарання на різних роботах [9]. Дружина о. Стефана Євдокія попіклувалася про звільнення від подальшого виконання покарання. 17 липня цього ж року від імені неписьменної Євдокії, матері п'ятьох дітей, на ім'я Митрополита Гавриїла надсилається прохання відпустити додому її чоловіка, враховуючи її “тяжке становище”, необхідність зібрати врожай, оскільки “можу лишитися” “на цілий рік без хліба” [9].

24 червня 1802 р. консисторія прийняла рішення помилувати отця Стефана, але за умови щоб він пам'ятав виявлену йому “ласку” [9]. Тут же консисторський чиновник пропонував Липовецькому духовному управлінню “відмовити йому в приході цієї церкви (кальницької - М.Г.)” і перевести на “причетницьку посаду, заборонивши священнослужіння” [9]. У вересні 1802 р. отець Стефан знову пише покайну розписку, в якій бере на себе зобов'язання не ганьбити священницький сан, відмовитися від п'янства та грубощів [9]. Згодом отець Стефан ще не раз порушував священницький етикет. Про це може свідчити указ Київської дискатерії від 31 грудня 1806 р., згідно з яким Бошковський був “виключений із цього правління (Липовецького – авт.)” [3], оскільки вів постійні судові позови, і переданий у відомство Уманського духовного правління [4]. Тоді керівництво Липовецького духовного правління розпочало нову тяжбу проти о. Стефана.

11 квітня 1806 р. головний економ Дашівського ключа графа Володимира Потоцького шляхтич Кароль Дибський прислав у це правління рапорт, в якому доповідав “про п'янство цього повіту села Кальника церкви Різдва-Богородичної священника Стефана Борковського”, жаліючись на нього за “підвіз ... добра цих графів із сторонніх місць горілки” [3]. Для підтвердження факту скоєного “злочину” священником економ відправив до Липовця відібрані об'їждчиками “того священника підводу з кіньми” [3], килимком та лошаком. Напевне, цю справу слухали в Липовецькому духовному правлінні 19 квітня. Про це свідчить запис канцеляриста Онисима Павловича, зроблений 22 квітня. До цих документів було додане розлоге “Прохання Кароля Дибського, написане шляхтичем містечка Дашева Матвієм Станькевичем” [3].

Зміст прохання висвітлює стосунки священника з дашівською економією, з її управителями, які сповідували католицьку та греко-католицьку віру. В ньому наголошується, що Стефан Бошковський обіцяв не п'янствувати і вести себе відповідно до священницького сану, але порушує цю обіцянку. Мало того, він не раз був помічений економією “у підвозі зі сторони з чужих володінь горілки”, виявляє спротив місцевим об'їждчикам, б'є їх, лає нецензурними словами. Економ звертає увагу на те, що о. Стефан, “часто їдучи з містечка Лінець п'яним через поселення цього ключа Парієвку і Сороку тамтешніх об'їждчиків лає, завдає їм побої” [3]. Правда, у цьому свідченні є певна невідповідність, адже село Сорока завжди лежало осторонь шляху з Лінець до Кальника. Навіщо священнику заїжджати до цього невеликого села, роблячи значний крюк, коли на Кальник дорога йде прямо. Ради справедливості, гадаємо, треба зауважити, що деякі звинувачення були не об'єктивні і породжені релігійними мотивами – принизити колишнього уніатського священника, образити його сан, відтіняючи його схильність до вживання горілки, втручанням польської адміністрації в особисте життя священника.

Цю скаргу розглянула київська дискатерія 26 липня 1807 р. і надіслала указ митрополита Серапіона до Липовецького духовного правління “про висилку в цю дискатерію містечка Кальника священника Стефана Бошковського для відповіді проти жалоби Дибського, за підвіз ним з чужих володінь горілки” [3].

Ще раніше чини Липовецького нижнього суду відправили до Кальника земського справника, колезького асесора Михайла Княгинецького, щоб повернути відібрані у о. Стефана коні з усім начинням, якого він зустрів вороже. Спочатку посильному, який запрошував священника до справника “на квартиру”, дружина відповіла, що його вдома немає, оскільки він поїхав у с. Цибулеве до священника Шумовського [3]. Згодом о. Стефан з'явився у п'яному вигляді і, не шануючи установу, яку він представляв і особу Княгинецького,

накинувся на нього з “страшним азартним криком, і грубістю”, розпочав звинувачувати управу і земський нижній суд у некомпетентності і в безправному вчинку їх стосовно його особи, що духовне правління й суд будуть відповідати за те, що затримали його виїзд [3].

Михайло Княгинецький “наказав йому йти додому, сам же вернувся до Липовця не виконавши покладеного від суду доручення”. Через деякий час “священик, мабуть, протверезів і одумався”, оскільки прислав до Липовця дяка кальницької церкви Гаврила Пашеньковського, щоб той привів його коней і екіпаж. Справник коней дякові не віддав, бо у того не було ніякого письмового “доручення”. Утримувати коней земський суд більше не міг, не маючи належних умов, і повернув коней, як тільки отець Стефан написав власноручно належне доручення, яке зберігається у справі, після чого справник передав дякові екіпаж.

Писарське “Повідомлення” Михайла Княгинецького має низку нових свідчень про о. Бошковського, які справник почув, будучи в Кальнику. Він розповів, що власне сам кілька разів бачив священика кальницької церкви п’яним у корчмі м. Дашева у “бридкому вигляді із розкуйовдженим волоссям і в непристойному його сану одязі” [3]. Згодом М. Княгинецький запише: “притому містечка Кальника посесор пан Пішюн оголосив мені, що цей священик не тільки щогодини є п’яним, але навіть ходить по ночах по різних хатах, робить безчинства і з деякими жінками непристойно чинить” [3]. Справник радив Липовецькому духовному правлінню судити священика відповідно до чинних законів і “доповісти вищому керівництву” [3].

Духовне правління поінформувало також про вчинки отця Стефана Київського губернатора, який доручив губернському правлінню провести власне розслідування. Розпочалося листування між духовним і світським відомствами. Київська консисторія інформувала Київське губернське правління про те, що вона вже надіслала Липовецькому духовному правлінню указ про “висилку його, Бошковського, для допитів...у дискастерію” [3]. Цей указ у Липовцях отримали 4 вересня 1807 р. за №2150, про що свідчить написана канцеляристом Онисимом Павловичем відповідь [3]. Із документів справи видно, що кальницький священик не дуже поспішав до Києва. Духовні чини м. Липовця звинуватили у затримці “села Жаданів благочинного священика Федора Левицького” [3], якому ще 29 серпня переслали цей указ. Ієрей Федір Левицький 6 вересня 1807 р. писав до Липовецького духовного правління, “щодо висилки цього священика Бошковського вживав усі старання” [3], про що свідчить його “Рапорт про виконання указу”, відправлений ним 13 вересня у Київську консисторію.

Причиною затримки обвинуваченого священика виявився “зубний біль, який загородив був шлях священику Стефану Бошковському, настоятелю кальницькому для виїзду в Київську духовну дискастерію” [3]. Вірогідно цей документ написаний на невеличкому клаптику паперу 25 на 25 см. є знуцанням благочинного ієрея Федора Левицького над вищими духовними інстанціями.

Священик Бошковський прибув до Києва 11 жовтня 1807 р. і в Київській духовній консисторії відбулося засідання, на якому о. Стефан захищав себе від звинувачень Липовецького духовного правління та “повідомлення” Київського губернського правління. Всі звинувачення були зведені до п’яти пунктів. У першому його звинуватили у купівлі горілки в помістях інших власників, на що священик не мав права. Отець Стефан зізнався, що купив горілку у маєтку поміщика Дудзінського в містечку Китайгороді тільки один раз, до дня Світлого воскресіння у кількості 17 кварт, “яка там набагато дешевша” [3]. Бошковський запитував, на яких підставах гайдуки дашівської економії відібрали у нього бочечку горілки, якщо він, священик, “у числі людей поміщицьким повинностям не підвладний” [3].

Наступне звинувачення о. Стефан спростовував, скаржачись на об’їждчиків сіл Паріївки і Сороки, нібито вони першими розпочинають сваритися з ними, лаяти, а інколи й битися. Бошковський твердив, що він завжди повертався з Лінець додому тверезий, а захищався від “тамтешніх гайдуків”, оскільки вони “завжди шукали у возі його, Бошковського, горілки, хоча він зовсім з собою її не мав” [3]. Обурювало священика також і те, що об’їждчики одного разу побили його дружину й брата, стихаря-дяка Кирика Бошковського. Заперечив

також Стефан Бошковський звинувачення справника Михайла Княгинецького щодо його грубощів і нетверезого стану під час розмови у містечку Кальнику, бо він ставився до посади й органів місцевого управління з шаною, при тому наголосив, що Липовецьке духовне правління не мало права брати присланий дашівським економом його екіпаж і “відсилати його коней у роботу, через що ті його коні зовсім охляли” [3]. І хоча він розмовляв ввічливо з справником про кривди заподіяні йому, чимось викликав злість у Княгинецького, який вигнав його “геть, повторивши це не однократно”. Стефан Бошковський повторював, що не був п’яним, а тим паче не ходив “в містечку Дашеві по корчмах”, і справник ніколи його таким бачити не міг. Під час дощів міг одягати шинелю, в якій “не один він Бошковський був” [3]. Звинувачення справника в тому, що о. Стефан ходить ночами по хатах і робить непристойні дії з жінками, на думку обвинувачуваного, були “несправедливими”, і використані Михайлом Княгинецьким тільки заради “збільшення свого над ним Бошковським подання” [3].

Аналізуючи захист Стефана Бошковського, відзначимо головне: вміння відкидати звинувачення й самому нападати на супротивну сторону, інколи не гребуючи використанням достеменно неточних фактів. Припускаємо, що священник володів природнім хистом і мав змогу переконливо спростувати будь-який закид. Цей метод протистояння він використовуватиме у справі з протоієреєм Никифором Топольським, ще одній розслідуваній події, яка трапилася з о. Стефаном у 1809 р.

15 січня 1809 р. Липовецьке духовне правління відправило на ім'я митрополита Серапіона рапорт про здирництво священника Стефана Бошковського за відправу треб. Цією справою займався й Липовецький нижній земський суд, який констатував, що о. Стефан 19 грудня 1808 р. відмовився “привести до хреста” незаконнонароджену дитину, вимагаючи від її матері – “жінки, яка знаходилася в бідному стані”, за хрещення один рубль сріблом. “А, крім того, в тому ж містечку Кальнику чоловік бродячий і слабкий у бідності в грудні місяці помер, і це мертве тіло не похоронене було декілька днів” [4].

Тенденційність та упередженість Липовецького духовного правління очевидна, бо в цій же справі, яка складається з двох окремих слідчих справ (одна слідча справа готувалася у Липовецькому, а друга - в Уманському духовних правліннях), є витяг від 20 грудня 1808 р., в якому йдеться про те, що хлопчика охрестили 3 грудня того ж року. Хрещений отримав ім'я Ігнатій. Хрещеним став “Йосиф Ольховський – економ містечка Дешева”, а хрестив його парафіяльний священник містечка Дашева, благочинний Тимофій Порецький разом з дячком Власом Гладким [4].

“Повідомлення” про порушення панотцем Стефаном священницьких чеснот, підписане засідателем Лобачевским, секретарем Єрошкевичем і столоначальником Іваном Зосимою, спонукало київську духовну владу більш активно проводити розслідування. 8 січня 1809 р. Київська консисторія заслухала цю інформацію й відправила указ про її докладне розслідування Уманському духовному правлінню, якому безпосередньо підпорядковувалася кальницька парафія. Указ був відправлений із Київської дикастерії з вимогою надання “термінової інформації про суть” справи до Києва [4]. 11 березня 1809 р. був відправлений указ до Липовецького духовного правління про те, що “проведення розслідування над священником Бошковським за здирства, за треби надмірної плати покладене на Уманське духовне правління” [4]. Необхідність такого повідомлення до м. Липовця була очевидна, оскільки тут очолював духовне правління протоієрей Никифор Топольський, який не міг пробачити о. Бошковському його незалежну поведінку й постійні перемоги над ним.

В Уманському духовному правлінні не поспішали з проведенням розслідування, посилаючись на те, що досить пізно отримали відповідний указ, аж 18 березня 1809 р., про що 19 березня відписав уманський протопоп Іоанн Овсяницький [4]. Справжнє розслідування розпочалося у травні 1809 року. Була створена слідча комісія. До її складу, крім протопопа Іоанна Овсяницького, який, мабуть, і очолював її, ввійшов колезький реєстратор Яків Крижанівський, котрий вів протоколи допитів обвинувачуваного та свідків. Їм допомагав стихарний дячок кальницької церкви Гаврило Пашеновський, а це вже нонсенс, оскільки

головним обвинуваченим був його колега–священик Бошковський. До свідків, крім селян Карпа та Василя Бугаєнків, Марфи Данильчихи, повітухи шляхтянки Варвари Новицької, соцького Федора Кучмарука [4], запросили також жаданівського благочинного Федора Левицького. 29 травня 1809 р. всі вони були приведені до присяги, після чого дали свідчення, записані на окремих аркушах. Слідчі намагалися з'ясувати чи вимагав кальницький священик одного старого срібного рубля від “покритки” Євдокії за хрещення незаконнонародженого сина і чому не був своєчасно похований Юхим Пастух.

Усі свідки давали досить ґрунтовні свідчення, наголошували на тому, що отець Стефан Бошковський прийшов до хати Марфи Данильчихи, де знаходилася породілля Євдокія, прочитав молитву і дав ім'я її народженому синові – Ігнат. Тобто “обмолитвовав”, але після цього обряду протягом тижня дитину треба ще охрестити. Священик запропонував це зробити у суботу, заплативши йому один старий срібний рубель. Бошковський визнавав, що й справді говорив Євдокії, що її вчинок є злочином, вказавши на тяжкість її гріха, який “потрібно відмолити”, давши йому рубль. Федір Кучмарук підтверджував, що “він, Борковський, оголосив, щоб Євдокія дала йому рубль за хрещення дитяти, а без нього він хрестити його не буде” [4]. Породілля таких грошей не мала, а тому послала вдову Марфу Данильчиху у містечко Дашів, де під вартою знаходився батько дитина Петро Білецький, щоб вона взяла в нього рубль для хрестин. Петро відмовився дати гроші. Тоді вдова пішла до економа Йосипа Ольховського зі скаргою на Білецького. Дашівський управитель ключа маєтностей графа Володимира Потоцького про цю подію вже знав і через соцького Федора скаржився на кальницького священика, а також посприяв хрещенню немовляти в містечку Дашеві. Дитина простудилася у грудневі морози, коли її возили з Кальника до Дашева, і померла.

Не менш заплутаною виявилася смерть Юхима Пастуха, яка трапилася у недільний грудневий день 1808 р. Свідки, Василь і Карпо Бугаєнки, зранку прийшли до батюшки й попередили його про смерть Пастуха, на “що він, Бошковський, сказав, щоб за похорон тіла постаралися дати рубль срібний” [4]. Селяни пішли від священика, який після відправлення літургії кудись “поїхав і на другий день у понеділок перед вечором повернувся” [4]. Тоді Василь Бугаєнко і Григорій Бевз прийшли до священика додому і “поклали на стіл рубль дрібний і 25 копійок”. При цьому був присутній благочинний Федір Левицький, котрий приїхав до кальницької церкви на щорічну перевірку. Гроші вони поділили: “благочинному двадцять і п'ять копійок, а священику Бошковському рубль поклали” [4]. Оскільки було пізно, то похорон був відкладений на наступний день. Тіло Юхима Пастуха віддали землі, про що свідчили обидва священики. Через два тижні Василь Бугаєнко без будь-яких вимог за “похорон померлого Юхима” приніс Бошковському півкорця жита.

Соцький Федір Кучмарук продовжував звинувачувати священика Бошковського у здирстві двох дрібних рублів за похорон Юхима і за те, що тіло його три дні лежало без поховання. У діях позивачів проглядається бажання будь-якими чином принизити священика і постаратися вигнати з цієї парафії. Таких прикладів було дуже багато, коли шляхтичі-католики, займаючи керівні посади в економіях, старалася прибрати православних священиків. На подібний факт вказував у своїх спогадах історик В. Б. Антонович, коли у молодого, свідомого, з “широ християнським напрямком” священика, який обстоював інтереси селян, використавши підкуп консисторських чиновників, “відняли парафію” [1].

У справі Бошковського перемогла честь мундира та інстинкт священицької корпоративної само збереженості, ієрархи разом з консисторією не могли допустити, щоб священнослужитель поніс кару. Зміст слідчих матеріалів, присланих з Уманського духовного правління 15 листопада 1810 р. та з Липовецького духовного правління, розглянули 9 жовтня 1812 р. на засіданні Київської консисторії. У підсумковому документі слідчі констатували, що ніяких здирств Бошковський не чинив, “радив тільки їй (Євдокії. – авт.), а не вимагав дати йому, Бошковському, старий рубль на моління, що вона обіцяла виконати тоді, коли отримає від нажитого нею немовля з Петра Білецького” присуджені за безчестя 10 рублів [4].

В основу рішень були покладені свідчення священника, які підтримувалися селянами, бо вони розуміли, що від нього залежить спокій їхнього життя, боячись неврівноваженого панотця. Так, Київській дикастерії наприкінці грудня 1809 і на початку 1810 рр. довелося розглядати ще одну скаргу на кальницького священника. У “четверток на сирному тижні” панотець обвинчав селянку Євдокію Бевзу з селянином, жителем м. Дашева Герасимом Пилипенком [7], не знаючи про заборону проводити вінчання тоді. На свій захист Бошковський свідчив, що місцеві священники, зокрема о. Роман Доманський із с. Кошланів на “сирному тижні у вівторок своїм прихожанам провів [вінчання – авт.], і за що від начальства ніяких мордувань не мав” [7]. Стефан Бошковський, визнаючи свою провину, наголосив на тому, що її усвідомлення є “кращим свідченням” того, що така помилка більше не повториться.

Вершину протистояння панотця Стефана з прихожанами й духовним правлінням відтворює чергове донесення соцького Федора Качмарука про безладні п’яні буйства парафіяльного священника Стефана Бошковського. 10 жовтня 1810 р. підканцелярист Ігнатій Павлович записав розповідь неписьменного Федора Качмарука, яку відправили Київському і Галицькому митрополиту Серапіону. Послідовність і логічність викладу звинувачень переконує у творчості обох невдоволених, щоб переконати начальство у нікчемності й розпусті панотця. Донесення розпочиналося так: “Липовецького повіту містечка Кальника церкви Різдва Богородичної прихожанина соцького Федора Качмара. Преосвященнійший владико, милостивий отець і архіпастир. Надійшло мені й іншим прихожанам озброюватися проти отця свого духовного, але, дивлюся, що парафіяльний наш священник Стефан Бошковський з самого початку призначення його без згоди прихожан у містечко Кальник парафіяльним священником, приохотився до випивки та інших поганих пороків та найменшого виправлення не має, і ще гірше [у] публічні не врівноваження прийшов так, що (слово не читається) прихожанам і дітям нашим сам тільки слугує спокусою, не маючи більше сили це терпіти й мовчати цим Вашому високопреосвященству від імені всіх прихожан доношу” [5]. Слід відмітити, що коли у 1801 р. о. Стефан претендував на кальницьку парафію, то він заручився проханням частини селян, зокрема згодою соцького Федора Качмарука, що викликає сумнів щодо правдивості звинувачень панотця, із яким він міг “побити горщики”.

У донесенні висунуто 15 звинувачень кальницькому священнику, подані у хронологічному порядку, які можна звести до кількох грубих порушень церковного етикету: несвоєчасне сповідання і причастя мирян, порушення богослужіння, зневажливе ставлення до людських чеснот, великі вимоги за треби. Так, 14 грудня 1803 р. помер без сповіді “Стефан, Хаценюков зять”, про що відомо було “Грицьку Зайцю та іншим” [5], а 1 жовтня 1807 р. п’яний панотець не зміг сповідати доньку Феодосії Черномазючки, “яка помре без сповіді, про що відомо Грицьку Кравцеві” [5]. 14 березня 1810 р. хвора дружина Миколи Шевця “вимагала сповіді і без неї помре” [5]. 1 січня 1809 р. священник Бошковський в кальницькій церкві не провів богослужіння, “а п’янством займався” [5]. Павло Качалай і Павло Кравець були свідками того, як п’яний священник у 1810 р., відспівуючи сина вдови Петрихи, читав не ті “ектїнії”. Часто він у п’яному стані хрестив дітей, не відаючи, що робить, не читав молитви “Вірую у єдиного бога”. Батьки дітей, у тому числі Ян Черкаський, Матвій Матричук і бабуся Марфа Лисенко, ставлять під “сумнів таке хрещення” [5]: постійне п’янство, зокрема у 1806 р. у “шинковому будинку” “так напився, що й свідомість втратив ... а, піднявшись, став урину спускати” [5].

Не менш ганебно о. Стефан вів себе 7 грудня 1809 р., коли “валявся під столом у шинку” дашівського єврея [5]. Неадекватно своєму сану він вів себе й щодо селян: “вештається по будинках своїх прихожан, непристойно ставиться до жінок”, жартує, від чого дружини селян тікають. Про такі вчинки священника знають Іван Гезенко, Данило Коваль, Матвій Геленко і Параскева Поперешня [5]. Велике святотатство панотець вчинив у 1810 р. у селі Неменці, будучи на похоронах місцевого священника. Там під час обіду він напився і розпочав непристойно жартувати, а після “скинув із себе нижній одяг і без нього встав”, про що знають багато хто з м. Липовця, соборні священники Лука і дяк Петро Тарнопольський [5]. Стефан

вимагав великі гроші за вінчання молодих, “чим багато молодих людей відвертав від одруження” [5].

Соцький Федір Качмарук скаржився на безпосередніх начальників панотця та слідчих, зокрема на покійного благочинного Федора Левицького, який водив з ним “тісну дружбу”, та на представників Уманського й Таращанського духовних правлінь, котрі крізь пальці перевіряли скарги. Правовірний прихожанин, Кочмарук, пропонує митрополитові Серапіону звільнити Бошковського з парафії, оскільки його більше не можуть терпіти кальничани, “дозволити прихожанам вибрати, кого забажають” [5]. У лютому 1810 р., за резолюцією Київської консисторії протоіерею Таращанського духовного правління Григорію Шехновському було запропоновано разом з Дашівським благочинним Стефаном Порицьким “акуратнішим, законним порядком розслідувати” протизаконні вчинки о. Стефана [5]. Як відбувалося слідство, які думки висловила слідча комісія, залишилося невідомо, оскільки документів про розслідування цієї справи немає.

Збереглася 55 аркушів справи “Липовецького повіту містечка Кальника про священика Стефана Бошковського, на якого Дашівська економія ініціювала розслідування про здирства немовби ним, Бошковським, за треби”. Вона складається з кількох окремих справ. Розслідування розпочалося від 15 січня 1809 р. і тривало до 1812 р. В ньому брали участь Липовецьке і Уманське духовні правління, Київська консисторія, Липовецький нижній суд і кілька селян м. Кальника. Судова тяганина підкріплювалася заявами, листуванням духовних відомств, протоколами допитів у присутності духовних осіб, аркушами приведення до присяги свідків та звинувачуваного і висновками, надісланими до київської консисторії [4].

У протистоянні з отцем Стефаном Бошковським втягнувся й граф Володимир Потоцький. Його поручитель – дворянин Іван Михайлович Годлевський звернувся 15 липня 1811 р. до митрополита Київського і Галицького Серапіона з проханням засудити ганебні вчинки кальницького панотця Стефана, який “славився” “розбещеним своїм життям і незвичайним поведженням з парафіянами, різними здирствами і противним його сану вчинкам” [8]. Документ свідчить, що кальницький священик за похорон вимагав “одного старого срібного рубля”, оплати наперед “сорокоуста” вартістю в “п’ять, або шість рублів” [8]. Священик відмовився ховати Микиту Василевського, який ще за свого життя сплатив за свій майбутній похорон. Небіжчик був похований тільки тоді, коли його діти заплатили священику “десять рублів сріблом” [8]. Поручитель графа звинуватив комісію у нехтуванні доказами проти о. Стефана та свідченнями селян, які підозрювали священика “у содомському гріху” щодо селянок парафії. Поручитель графа просив замінити священика в с. Кальнику на більш “статечного” [8].

Консисторія надіслала у Липовецьке та Таращанське духовні правління наказ направити для участі в розслідуванні депутата від Таращанського правління протопопа Григорія Шехновського, щоб розглянути порушення о. Стефана. Цей наказ був отриманий в Таращанському духовному правлінні 24 грудня 1811 р., про що й було повідомлено консисторію. Чим завершилося розслідування, залишилося невідомо. Кальницький отець, напевне, знову вийшов із цієї тяганини переможцем.

Здолати його вороги не змогли у судовому порядку, проте відомо, що 3 травня 1814 р. Липовецьке духовне правління у рапорті до Київської консисторії повідомило інформацію, яка надійшла від благочинного “дашівської частини” ієрея Євстафія Порицького, про те, що 20 квітня “на 49-му році життя свого помер” від лихоманки Стефан Бошковський і “похований біля тамтешньої церкви благочинним” [6]. У цьому три сторінковому документі “Про смерть Липовецького повіту містечка Кальника священика Стефана Борковського” переповідається, як протікала хвороба небіжчика, його останні години життя, сімейний та соціально-економічний стан парафії. Зокрема, панотець “був тільки висповіданий, а маслом не соборований і до святих тайн не долучений” з причини безперервного блювання [6].

Цей документ дає яскраву картину парафії, яку залишив після себе панотець: “По ньому залишилася дружина Євдокія 45 років і діти – Параскева 17-ти і Марія 7-ми років. А за довідкою, що є в цьому управлінні виявилось, що в селі Кальнику при церкві Різдва

Богородичної, яка є дерев'яною, наявний богослужбний посуд визолочений, ризницею бідно достатньо. Прихожан шляхтичів душ чоловічої статі 27 та підданих поміщика графа Володимира Потоцького римо-католицького віросповідання 280, а всього чоловічої статі 307 і жіночої 309, за кількістю яких виходить дворів 76. “Ружной” землі орної у три переміни по 18 днів, а сінокосу на 20 косарів, що складає 42 десятини; в причті цієї церкви є тільки один паламар Пантелеймон Трембовецький, про що Вашому Високопреосвященству духовне це правління з додатком покійника грамоти і рапорту благочинного” [6].

На дивовижу подібними справами виявилися соціальні портрети священників другої половини XIX ст. Так, у скарзі селянина Н. Ткача на священника Янишовки Таращанського повіту про “різні непристойні дії Данила Демуцького та про присвоєння ним церковних грошей, а також про крадіжку виключеним з духовного сану Матвеєм Бережницьким у нічний час з церкви грошей” [12]. Селяни Юшок Київського повіту скаржилися на шантаж парафіяльного священника Якова Тарасевича, який погоджувався відспівувати померлих та здійснювати свої обов'язки лише за умови обробітку його земель [13]. Селяни Ситковців скаржилися на місцевого священника Василя Оппокова: “Не можемо далі терпіти та переносити дії та помсту священника нашої парафіяльної церкви, який дозволяє собі наперекір законам завдавати своїм прихожанам під час богослужіння різні лайливі слова та кожного ляяти та мститися невідомо за що”. Причому з подальшого розгляду цих справ і розслідування досліднику стає відомим, що вище духовництво таких священників просто переводило до іншого села і, замість того, щоб припинити свої знущання, вони починали мститися без причин на новим прихожанам. Колись Оппоков був священником у Сичівці, але через безліч скарг від місцевих селян, його поміняли з добрим та уважним, заслуговуючим на сан священника В. Кудрицьким. Селяни були переконані, що “духовна особа повинна бути безкорисною і не повинна шукати скарги на землі, а лише на небі”. Натомість Оппоков вимагав величезних грошей за проведення священницьких обрядів поховання, відспівування, вінчання, хрещення, грав у карти та займав гроші у євреїв. Найбільше селян обурювало, що він “давав дозвіл заганяти на кладовище свині єврея, свого друга Хаїма, з яким ночами веде бесіди” [14].

Погрозами розправи з священником Саввіним намагалися вирішити свої проблеми селяни Юрковки Звенигородського повіту, причому розгляд цієї справи починаючи з 1875 р. тривав більше десяти років. Селяни М. Мошура, Г. Дмоганенко та П. Лисенко скаржилися на утиски з боку парафіяльного священника Саввіна, через що всі селяни вирішили не звертатися до нього з потребами. Селяни вимагали його переведення на інше місце. Однак тоді це було визнано передчасним митрополитом Київським Арсенієм. Було проведено слідство священником міста Шполи Звенигородського повіту Іваном Стасіневичем та розглянута ця справа у Київській духовній консисторії. Священник Саввін обжалував вирок селян. Тому справа була передана священнику Іоану Бересяницькому для доповнення. Слідство затягувалося, бо селяни не були задоволені слідством. Саввін був студентом Київської Духовної семінарії і мав церковні нагороди та підтримку протоієрея Сікорського. Але через безліч скарг селян Саввіна було зрештою переведено до села Кобринова Звенигородського повіту [11].

Отже, переваги у матеріальному становищі, невідповідність морального образу священників з уявленнями селян, недотримання священницьких обітниць створювали напружені відносини між ними та їхніми парафіянами. Соціальний портрет священників Київської губернії XIX ст. являє собою відображення суспільного життя. Загалом, будучи незамінною людиною для селян як наставник у вірі, пастир та порадник, який дбає про життя та смерть, інколи не мали волі до природного прагнення жити за своїм високим статусом. Маючи владу і відчуваючи безкарність, хотіли отримати за рахунок селян більше матеріальних благ. З іншого боку, православні священники зіштовхувалися з опором польської шляхти, як продовжувала володіти значними землями та привілеями. Відносини православних сільських священників та їхніх парафіян були нелегкими та неоднозначними. Найгучнішими у XIX ст. стали чисельні справи про порушення скарг селян на місцевих священників.

ЛІТЕРАТУРА ТА ДЖЕРЕЛА

1. Антонович В. Б. Польське суспільство України // Син України: Володимир Боніфатійович Антонович: У 3-х т. – Т. I. – К.: Заповіт, 1997. – С. 171 – 172.
2. Стороженко М. В. Моя служба на посаді інспектора народних шкіл Київщини // Стороженко М. В. З мого життя / Упоряд. тексту та ілюстрацій, автор вступної статті В. Ульяновський. – К.: Либідь, 2005. – С. 287, 288, 289.
3. Центральний державний історичний архів у місті Києві (ЦДІАУ). – Ф.127. – Оп.276. – Спр.25. – Арк.1 зв., 2 зв., 2, 4, 9, 9 зв., 10, 10 зв., 19, 19 зв., 20, 23, 24, 25.
4. Там само. – Ф.127. – Оп.277. – Спр.2. – Арк.1 зв., 2, 3 – 4, 5, 6 зв., 18, 19, 25, 26, 47 зв., 55.
5. Там само. – Ф.127. – Оп.278. – Спр.36. – Арк.1 – 1 зв., 2, 2 зв., 4
6. Там само. – Ф.127. – Оп.282. – Спр.19. – Арк.1, 1 зв., 2.
7. Там само. – Ф.127. – Оп.601. – Спр.128. – Арк.1, 1 зв.
8. Там само. – Ф.127. – Оп.603. – Спр.72. – Арк.1, 1 зв.
9. Там само. – Ф.127. – Оп.1036. – Спр.235. – Арк.1, 2, 5, 12, 15, 15 зв., 17,
10. Там само. – Ф.137. – Оп.275. – Спр.55. – Арк.20.
11. Там само. – Ф.442. – Оп.54. – Спр.124. – Арк.1 – 59.
12. Там само. – Ф.442. – Оп.54. – Спр.216. – Арк.1 – 5.
13. Там само. – Ф.442. – Оп.54. – Спр.279. – Арк.1 – 8.
14. Там само. – Ф.442. – Оп.54. – Спр.371. – Арк.1 – 9.

УДК 94(477):378.14

Соколова Н. Д., канд. іст. наук

УРЯДОВА ПОЛІТИКА В ГАЛУЗІ ЗДОРОВОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ В НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ (ПЕРША ПОЛОВИНА ХІХ ст.)

Стаття присвячена вивченню законодавства у сфері здорового способу життя в навчальних закладах Російської імперії на початку ХІХ ст.

Article is devoted to studying of the legislation in the field of a healthy way of a life in educational institutions of Russian empire in the beginning of 19 centuries.

На сучасному етапі однією з найбільш пріоритетних проблем для нашої держави залишається питання збереження та зміцнення здоров'я населення, особливо молоді. Тим більше, що за висновками спеціалістів спостерігається тенденція швидкого погіршення стану здоров'я та фізичної підготовки молодого покоління [1]. Важливу роль у розв'язанні цієї ситуації покладається на освітні заклади. Саме школи, коледжі, університети мають сприяти формуванню серед вихованців відповідального ставлення до свого здоров'я, вмінню підтримувати його впродовж усього життя.

Постійно розширюється і нормативно-правова база даної проблеми. Урядовці майже щороку приймають низку законів, але при цьому стан здоров'я українського населення продовжує погіршуватися. Звичайно, існує багато шляхів для зміни ситуації, що склалася на даний момент, однак вони потребують значних матеріальних витрат. Можливо, вихід із такого скрутного становища підкаже обізнаність у законодавчій базі з приводу регламентації здорового способу життя учнів навчальних закладів Російської імперії в першій пол. ХІХ ст., в складі якої тривалий час перебувала більшість українських земель. Адже і царська влада зіштовхнулася зі схожою проблемою. Впродовж півстоліття було видано низку постанов, спрямованих на покращення стану здоров'я молоді. Новостворене законодавство дало змогу вирішити цілий ряд проблем у даній сфері.

ХІХ століття стало переломним для Російської імперії щодо розвитку нормативної регламентації здорового способу життя. Істотні зрушення в політичній та соціально-економічній сферах суспільного життя, культурний розвиток країни призвели до певних змін у свідомості громадян російської держави. Все більше уваги почало приділятися фізичним вправам та здоровому способу життя. Ці процеси не могли не відобразитись на правових

нормах. З'являється ціла низка урядових постанов (положення, інструкції, правила, статuti), у першу чергу в освітній галузі, які регламентують сферу здорового способу життя населення, хоча, при цьому слід наголосити на більш повільному розвитку цієї області у порівнянні з деякими країнами Західної Європи.

Поняття “здоровий спосіб життя” в XIX ст. не існувало. У той час розповсюдження набули такі терміни як “гігієна” та “охорона здоров'я”. Саме об'єднання цих визначень в єдину систему можна вважати тогочасним розумінням поняття “здоровий спосіб життя”. В роботах російських дослідників С. Забеліна, Н. Амбодіка, А. Протасова, Ф. Борсук-Моєсеєва, М. Новикова, О. Радищева та інших вчених почало підніматися питання правильного виховання здорових дітей. Особлива увага приділялася фізичному та духовному розвитку молодого покоління, їх харчуванню та гігієні. Виходячи з цих праць, урядовці почали будувати освітню систему країни. В статутах навчальних закладів регламентувалися правила поведінки учнів, їх розпорядок дня, визначалися дисципліни, необхідні для становлення освіченої людини. На основі цього в даній статі ми спробуємо з'ясувати основні моменти урядової політики в сфері стимулювання здорового способу життя серед освітніх закладів Російської імперії у першій половині XIX ст.

XIX століття – період становлення та розвитку нової системи освіти, яка передбачала чотири ступені: нижча (приходські училища в містах та селах); проміжна (уїзні училища в кожному уїзді); середня (гімназії в кожному губернському місті); вища (університети у кожному окрузі).

Приходські училища були розраховані на дітей селян та міщан, які на протязі 1 року мали навчитися читати, писати та первинним діям арифметики, тобто отримати початкову освіту. Фізичне виховання в початковій школі в першій половині XIX ст. не викладалось [2]. Взагалі, в урядових постановах того часу, стосовно приходських училищ, відсутні будь-які відомості про необхідність дотримання норм з приводу здорового способу життя учнів.

Неповну середню освіту, так звану проміжну, діти міщан, ремісників та купців отримували у уїзних училищах. Освітня програма цих закладів включала в себе вивчення російської граматики та правопису, коротких курсів всесвітньої історії та географії, азів геометрії і фізики й була розрахована на 3 роки [3]. Викладання фізичних вправ у програмах училищ було не передбачено.

Інша ситуація спостерігається в гімназіях та відкритих при університетах пансіонах. Статuti гімназій та правила для учнів регламентують життя гімназистів у сфері здорового способу життя. Так, правила пансіону при Одеській гімназії чітко розмежовують розпорядок дня учнів. Вихованці мають вставати влітку о 5-й ранку, а взимку – о 7-й, умиватися й одягатися, читати молитву та йти снідати. Сніданок завжди складається з супу, кава та чай заборонені [4]. На обід вихованці отримували суп, шматок телятини, печеню з салатом та зеленню, запивали їжу процідженою водою. На вечерю подавалися овочі, макарони, а також печеня з салатом. У неділю учні мали змогу ласувати десертом із сухофруктів та мигдалю [5]. З раціону дітей взагалі виключалися чай, кава та солодоші, які вважалися шкідливими для їх здоров'я. Цікавим є той факт, що навіть на канікулах, коли вихованці перебували вдома, під чесне слово їм заборонялося вживати солодоші [6].

В урядовій постанові з приводу Благородного пансіону при Імператорському Московському університеті вміщено окремі санітарно-гігієнічні вимоги до посуду, яким користуються учні. Так, ложки, солянки та склянки мали бути лише срібні, інший весь посуд – фаянсовий [7]. Оскільки це було й престижно та корисно, крім того вже тоді вчені довели, що срібло захищає організм від різних хвороб. Текст постанови також зобов'язував тримати весь столовий посуд і білизну “в найкращій чистоті та охайності” [8].

Досить жорсткі вимоги існували і до санітарно-гігієнічних норм утримання житлових кімнат вихованців. Прислуга мала щодня прибирати спальні та окурювати їх оцтом [9]. Постільна білизна змінювалась раз на тиждень [10]. Учні повинні відвідувати баню й двічі на тиждень переодягати нижню білизну. Ці урядові заходи були направлені перш за все на боротьбу з постійними хворобами та епідеміями, які уносили життя багатьох дітей. Окремим

розпорядженням визначався перелік хвороб з якими діти не приймалися до навчальних закладів. Окрім заразних хвороб – чахотки, золотухи, венеричних захворювань, корости, лишаю, до цього списку увійшли такі хвороби як епілепсія, астма, параліч якоїсь частини тіла, хвороби очей та шиї, що не становили прямої загрози для оточення [11]. Таким чином ці діти були позбавлені можливості спілкуватися з однолітками і сама держава породжувала у них комплекс неповноцінності і непотрібності. Лише для осіб із певними фізичними вадами (глухонімих й сліпих) створювалися спеціальні навчальні заклади, інші ж змушені були навчатися вдома, в подальшому не сподіваючись вести повноцінне життя. Взагалі спеціальна освіта дітей з вадами здоров'я в Російській імперії розпочала свою історію від 1806 р., коли в м. Павловськ було відкрито перший навчальний заклад для глухонімих дітей, а в 1807 р. – для сліпих.

Важливою частиною виховання здорового покоління є фізичні вправи, спорт. Вже на початку XIX ст. урядовці починають розуміти значення фізкультури для підростаючого покоління. В статутах значної кількості середніх навчальних закладів для вихованців вводилися такі предмети як гімнастика, фехтування, танці, верхова їзда, інколи плавання [12]. Викладання цих дисциплін було не обов'язкове і залежало від прибутків навчального закладу.

26 березня 1823 р. імператором Олександром I затверджена Циркулярна пропозиція відносно вчителів танців, музики та гімнастики при гімназіях, де підтверджувався факт про необов'язковість даних предметів для учнів середніх навчальних закладів, утримання ж вчителів перекладалося на плечі батьків та благодійників [13]. Цією постановою російський уряд давав змогу батькам самостійно вирішувати питання з приводу фізичного виховання їх дітей. Проблемою залишалося те, що у тогочасному суспільстві майже зовсім не розуміли значення фізичних вправ для формування здорової людини, розповсюдження набув погляд на гімнастику як на забаву, як на несерйозне заняття [14]. Лише у кадетських корпусах, що готували майбутніх військових, у 1830 р. було введено гімнастику як обов'язків предмет [15].

Втім, в 50-х роках XIX ст. суспільна думка починає змінюватися на користь розвитку фізкультури. Допомагають цьому й виступи викладачів університетів, які постійно бувають за кордоном і можуть спостерігати за досвідом виховання здорової молоді у навчальних закладах Західної Європи. Так, 10 червня 1854 р. на урочистих зборах Університету св. Володимира було прочитано доповідь ординарного професора Х. Я. фон Гюббенета, де вчений висловив думку про необхідність введення гімнастики, як обов'язкового предмету, в усіх чоловічих та жіночих учбових закладах [16]. Але пройде ще 35 років перш ніж гімнастика стане обов'язковим предметом в усіх навчальних закладах Російської імперії.

Сучасне поняття “здоровий спосіб життя”, включає в себе не лише фізичне здоров'я людини, але й духовне. Кожному відомо, що азартні ігри можуть перетворити здорову людину на непередбачувану особу, яка не може контролювати свої дії. Це розуміли і педагоги, і урядовці Російської імперії XIX ст. Тому, щоб убезпечити підростаюче покоління від цієї хвороби, 26 серпня 1824 р. імператорським наказом вихованцям усіх навчальних закладів було заборонено відвідувати “трактири, більярди і тому подібні місця” [17].

Уряд особливо пильно спостерігав за формуванням студентської молоді, майбутніх вірних синів батьківщини і престолу. В пер. пол. XIX ст. у Російській імперії діяло 6 університетів: Московський, Петербурзький, Казанський, Дерптський, Харківський та Київський.

Кожний навчальний заклад мав інструкції для інспекторів, які слідкували за правилами поведінки студентів. Ці документи регламентували санітарно-гігієнічні норми, а також духовний розвиток студентської молоді. На початку XIX ст. студенти мешкали у приміщеннях при університетах. Від них вимагалось утримувати у чистоті свої кімнати, постійно їх провітрювати та підтримувати однаковою температуру. Інспектор мав спостерігати, щоб студенти дотримувалися потрібного освітлення в кімнаті [18]. Згідно “Інструкції інспектору студентів Казанського університету” від 30 червня 1835 р.

університетські чиновники повинні були уважно слідкувати за чистотою й охайністю тіла та одягу, як необхідної умови для збереження здоров'я. Вони призначали дні, коли студенти відвідували баню. Що цікаво, щоразу перш ніж прийняти баню, вихованців оглядав університетський лікар [19]. В урядових документах чітко визначався і харчовий раціон для студентів, де зазначалося, що “їжа студентів має бути достатня і добре приготовлена” [20]. Та не дивлячись на ці вимоги, як це завжди буває, накази міністерських чиновників постійно порушувалися. Так, за спогадами випускника Університету св. Володимира А. Салтановського студентів у 40-х рр. XIX ст. “годували не особливо добре... студентам відпускалось у 8 годин ранку і 8 годин вечора склянка чаю і булка. Чай недобрий, трохи засолоджений і булки часто черстві, що не розбиралися напередодні та продавалися за півціни. На обід був борщ чи суп без м'яса, м'ясо – окрема страва, полите пригорілим з борошна і жиру соусом, й третя страва яка не будь каша; а на свята: суп з м'ясом, печеня завжди бридка і якесь неїстівне тістечко. Інколи припаси виявлялися несвіжими, а булки твердими як дерево” [21]. Лише у другій половині XIX ст. ситуація в цій сфері змінилася, жорсткий контроль за чиновниками з боку уряду значно покращив раціон студентів: “обіди, справді, були дуже гарні і недорогі” [22].

Однією з “дурних” звичок на той час вважалося паління. У “Інструкції” кожного університету існував параграф, який забороняв “курити тютюн і мати люльки” [23]. Строго каралося порушення заборони з приводу вживання міцних напоїв, за яке могли і виключити з університету [24].

На відміну від статутів гімназій та інших середніх навчальних закладів, де параграфи, що регламентували викладання гімнастики, танців та інших видів фізичної культури часто були відсутні, в статутах університетів обов'язковим був пункт, що стосувався цих дисциплін. Так, в 1804 р. у Харкові відкрито фехтувальний клас для майбутнього університету з ініціативи першого попечителя Харківського навчального округу графа С. Потоцького, а в 1807 р. студентів почали навчати верховій їзді [25]. Перший статут Київського університету від 25 грудня 1833 р. також передбачив існування у штатному розписі посади вчителів фехтування, танців та верхової їзди [26]. В Дерптському університеті навіть навчали студентів плаванню за 50 копійок за кожний урок [27]. Але в університетських статутах, як і в статутах гімназій, фізвиховання вважалося необов'язковим предметом. Студенти самі вирішували чи брати їм уроки фехтування, верхової їзди, танців, плавання, і до того ж вносили за це додаткову плату. Лише в “Правилах для учнів” Дерптського університету передбачалися такі безкоштовні дисципліни як танці і фехтування для бідних студентів по дві години на тиждень. Ситуація почала змінюватися з другої половини XIX ст., коли поразка Росії у Кримській війні (1853–1856 рр.) показала недоліки системи підготовки офіцерських кадрів, серед яких вагома доля припадає на випускників університетів, зокрема їх фізичної підготовки. Уряд зосередив свою увагу на розробці цілого ряду інструкцій, які мали регламентувати викладання предметів з фізпідготовки.

Значна увага приділялася і духовному вихованню студентської молоді. Перед університетами стояла одна головна задача – готувати благонадійних чиновників, причому благонадійних в усьому. Розуміючи негативний вплив розваг на формування свідомості людини, урядовці заборонили студентам відвідувати трактири, більярдні, а також грати у азартні ігри. За порушення даного правила на студентів чекав карцер або, навіть виключення з університету [28]. Але ці заборони не стали на заваді у студентів Університету св. Володимира, які чітко дотримувалися у 40–50-х рр. “програми Бібікова”. Ця “програма”, впроваджена київським губернатором Д. Г. Бібіковим під час огляду ним клінік університету, включала в себе дозвіл для студентів відвідувати трактири, більярдні, будинки розпустити, грати в карти, пити та танцювати. Головне, щоб студентська молодь не займалася політикою і не брала участь у різних гуртках. За спогадами відомого випускника університету О. Романович-Славатинського “студенти вели себе за програмою Бібікова: забавлялися більярдом, грали в карти, а інколи і розбивали веселі будинки на Андріївському узвозі, та політикою не займалися” [29]. Край цій поведінці поклали освітні реформи, які

почали відбуватися у другій половині XIX ст., коли змін зазнала система викладання (введення семінарських занять), яка змусила студентів зайнятися навчанням і забути про такі розваги.

Таким чином, першу половину XIX ст. можна розцінювати як період зародження в Російській імперії певних уявлень про здоровий спосіб життя, формування початкової правової бази в галузі виховання здорової людини. Цьому явищу сприяли розвиток культури і становлення єдиної освітньої системи на території держави. Значна увага починає приділятися вихованню здорового молодого покоління. У нормативно-правових актах навчальних закладів з'являються норми, які регламентували санітарно-гігієнічні питання. В цих документах знаходять своє відображення параграфи, котрі передбачали фізичне виховання як обов'язковий предмет для учнів та студентів. Хоча слід зазначити, що урядова політика у сфері здорового способу життя стосувалася лише середніх навчальних закладів та університетів. Та не дивлячись на це, саме перша половина XIX ст. стала переломною у формуванні нормативно-правової бази в галузі здорового способу життя серед молодого покоління в Російській імперії.

ЛІТЕРАТУРА ТА ДЖЕРЕЛА

1. Концепція фізичного виховання в системі освіти України // Фізичне виховання в школі. – 1998. – №2. – С.2–8.
2. Циркулярное предложение о предметах преподавания в гимназиях, уездных и приходских училищах от 5 июня 1819 г. / Сборник распоряжений по Министерству Народного просвещения. – Спб., 1866. – Т.1. – С.388.
3. Там само. – С.338–339.
4. Подробное описание пансиона, установленного в городе Одессе под непосредственным покровительством Военного губернатора Екатеринославского, Херсонского и Таврического Дюка де Ришелье и под смотрением Одесской гимназии директора от 1 июня 1805 г. / Сборник распоряжений по Министерству Народного просвещения. – Спб., 1866. – Т.1. – С.55.
5. Там само. – С.56.
6. Там само. – С.55.
7. Постановление Благородного Пансиона, при Императорском Московском университете учрежденного от 30 декабря 1806 г. / Сборник распоряжений по Министерству Народного просвещения. – Спб., 1866. – Т.1. – С.135.
8. Там само. – С.135.
9. Подробное описание пансиона, установленного в городе Одессе под непосредственным покровительством Военного губернатора Екатеринославского, Херсонского и Таврического Дюка де Ришелье и под смотрением Одесской гимназии директора от 1 июня 1805 г. // Вказ. праця. – С.55.
10. Положение о Благородном пансионе при Рязанской губернской гимназии от 11 ноября 1833 г. / Сборник распоряжений по Министерству Народного просвещения. – Спб., 1866. – Т.1. – С.889.
11. Изложение болезней, коими одержимыя дети в число казенных воспитанников принятые быть не должны / Сборник распоряжений по Министерству Народного просвещения. – Спб., 1864. – Т.1. – С.5–6.
12. Подробное описание пансиона, установленного в городе Одессе под непосредственным покровительством Военного губернатора Екатеринославского, Херсонского и Таврического Дюка де Ришелье и под смотрением Одесской гимназии директора от 1 июня 1805 г. // Вказ. праця. – С. 58.; Постановление Благородного пансиона при Императорском Московском университете учрежденного от 30 декабря 1806 г. // Вказ. праця. – С.141–142.
13. Циркулярное предложение относительно состоящих при гимназиях учителей танцевания, музыки и гимнастики от 26 марта 1823 г. / Сборник распоряжений по Министерству Народного просвещения. – Спб., 1866. – Т.1 – С.495 – 496.
14. Вострокнутов Л. Д. Заповіт віків: здоровий спосіб життя українського народу / [Вострокнутов Леонід Дмитрович]. – Х., 2004. – С.83–84.
15. Сеницын С. Д. Гимнастика в русской армии в первой половине XIX века // Очерки по истории физической культуры / [Сеницын С. Д.]. – М.;Л., 1949. – Вып.4. – С.124.
16. Гюббенет фон Х. Я. Значение гимнастики в жизни человека и народов / [Гюббенет фон Х. Я.]. – К., 1854. – С.21.
17. Циркулярное предложение о Высочайше утвержденных мерах относительно учащихся от 26 августа 1824 г. / Сборник распоряжений по Министерству Народного просвещения. – Спб., 1866. – Т.1 – С.527.
18. Инструкция инспектору студентов Казанского университета от 30 июня 1835 г. / Сборник распоряжений по Министерству Народного просвещения (1835–1849) . – Спб., 1866. – Т.2. – С.53.
19. Там само. – С.51.
20. Там само. – С. С.55.

21. Солтановский А. Из спогадів про університетське життя 40-х років XIX ст. / [Солтановский А.] / 3 іменем Святого Володимира: Київський університет у документах, матеріалах та спогадах сучасників / [упор. Віктор Короткий, Василь Ульяновський]. – К., 1994. – Кн.1. – С.190.
22. Белінський М. 3 минулого пережитого: 1870–1888 / [Белінський М.] / 3 іменем Святого Володимира: Київський університет у документах, матеріалах та спогадах сучасників / [упор. Віктор Короткий, Василь Ульяновський]. – К., 1994. – Кн.1. – С.217.
23. Инструкция инспектору студентов Казанского университета от 30 июня 1835 г. / Вказ. праця. – С.52; Инструкция инспектору студентов Императорского Университета св. Владимира от 9 ноября 1835 г. / Сборник распоряжений по Министерству Народного просвещения (1835–1849). – Спб., 1866. – Т.2. – С.83; Инструкция инспектору студентов Императорского Санкт-Петербургского университета от 19 августа 1836 г. / Сборник распоряжений по Министерству Народного просвещения (1835–1849). – Спб., 1866. – Т.2. – С.127.
24. Правила для учащихся в Императорском Дерптском университете от 21 февраля 1834 г. / Сборник постановлений по Министерству Народного просвещения: Царствование императора Николая I (1825–1839). – Спб., 1864. – Т.2. – С.534.
25. Багалея Д. И. Опыт истории Харьковского университета (по неизданным материалам) / [Багалея Дмитрий Иванович] – Х., 1896. – Т.1. – Вып.2. – С.477.
26. Устав и штаты университета св. Владимира. – К., 1842. – С.4.
27. Правила для учащихся в Императорском Дерптском университете от 21 февраля 1834 г. // Вказ. праця. – С.520–521.
28. Инструкция инспектору студентов Императорского Университета св. Владимира от 9 ноября 1835 г. // Вказ. праця. – Т.2. – С.79; Правила для учащихся в Императорском Дерптском университете от 21 февраля 1834 г. // Вказ. праця. – С.535.
29. Романович-Славатинський О. Из спогадів про Київський університет та його викладачів у 1843–1854 роках / [Романович-Славатинський О.] / 3 іменем Святого Володимира: Київський університет у документах, матеріалах та спогадах сучасників / [упор. Віктор Короткий, Василь Ульяновський]. – К., 1994. – Кн.1. – С.175.

УДК 94(477.74):061.235 “1870/1918”

Гребцова І. С., докт. іст. наук

**ДІЯЛЬНІСТЬ ОДЕСЬКОГО СЛОВ'ЯНСЬКОГО ТОВАРИСТВА
ІМЕНІ СВЯТИХ КИРИЛА І МЕФОДІЯ У
ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ ст.**

У статті проаналізовано становлення, розвиток, основні етапи і напрямки діяльності Одеського слов'янського благодійного товариства імені святих Кирила і Мефодія у другій половині ХІХ – початку ХХ ст.

In that article the author analyzes formation, development, basic stages and directions of activities of Odessa Slavonic charity society in the name of saints Cyril and Mefodiy (the last half of the XIX century – beginning of the XX century).

Широке розповсюдження у другій половині ХІХ ст. в Російській імперії набула ідея слов'янської єдності. Народжуючись у суспільних колах під впливом широкого співчуття до слов'янських народів, що знаходилися під владою Туреччини, ця ідея підтримувалася царським урядом, який завдяки їй прагнув посилення своїх зовнішньополітичних позицій на міжнародній арені. Перший благодійний комітет з підтримки південних слов'ян був заснований у Москві ще у 1858 р. під керівництвом відомого історика М. П. Погодіна. У в 1867 р. в Москві відбулася етнографічна виставка і конференція, на яку були запрошені представники слов'янських народів. Досить широке представництво на цьому заході дало змогу сучасникам вважати його з'їздом слов'янських народів, що надав нового дієвого імпульсу рухові підтримки слов'ян. Наслідком роботи з'їзду було заснування у Москві і Петербурзі “Слов'янського благодійного комітету”, згодом перейменованого у “Слов'янське благодійне товариство”. Незабаром таке товариство почало діяти у Києві. Подібні організації створювалися і в інших містах країни, але діяльність місцевих товариств до цього часу вивчена ще недостатньо. Так, роботу одеського товариства висвітлювали у ХІХ ст. переважно учасники цієї організації [1].

Метою даної статті є аналіз заснування і діяльності Одеського слов'янського благодійного товариства імені св. Кирила і Мефодія.

Звістка про створення Московського слов'янського товариства була з ентузіазмом сприйнята в Одесі, де вже в кінці 60-х рр. XIX ст. спеціальна комісія приступила до роботи над проектом статуту подібної місцевої організації. В травні 1870 р. цей проект був затверджений урядом. Першим головою слов'янського товариства став попечитель Одеського учбового округу С. П. Голубцов, а секретарем – філолог, історик, один з засновників українського і російського слов'янознавства, професор Новоросійського університету В. І. Григорович. Спочатку товариство ставило за мету посилену допомогу розвитку науки, літератури, мистецтва південних і західних слов'ян. Щорічний внесок учасників товариства, серед яких переважали викладачі Новоросійського університету і вихідці із слов'янських країн, постійно або тимчасово проживаючі в Одесі, повинен був складати не менш 6 крб. сріблом.

З перших днів існування слов'янське товариство намагалося швидко реагувати на будь-які ускладнення, що виникали на землях слов'ян. Воно спрямувало у 1872 р. грошову допомогу до Чехії, потерпілої від повені, надало підтримку в цьому ж неврожайному році сербам і жителям Галичини, що голодували. На початковому етапі товариство також робило перші кроки в налагодженні культурних зв'язків з іноземними слов'янами: намагалося підтримувати слов'янську молодь, яка вчилася в учбових закладах Російської імперії; виділяти невеликі суми на видання літературних і наукових праць з історії слов'янського світу тощо. Помітне місце в слов'янському товаристві займав уродженець Далмації, випускник Віденського університету Б. В. Богішич. В 1869 р. він був обраний професором історії слов'янського законодавства Новоросійського університету і вже в перший рік існування організації взяв участь в розробці її програми та напрямків діяльності, опублікувавши в “Циркулярі по управленню Одесским учебным округом” записку “Про заснування слов'янської бібліотеки при Одеському слов'янському благодійному товаристві”. В ній вчений виступив з розгорненим обґрунтуванням необхідності створення при товаристві бібліотечного фонду. Одним із завдань майбутньої бібліотеки Б. В. Богішич вважав взаємне знайомство представників слов'янських народів з культурою, побутом і потребами один одного. “Засоби до взаємного пізнання може надати тільки більш менш повне зібрання самих творів різних слов'янських племен: творів їх розуму, серця, творчої фантазії і т.п. Це тоді тільки ми можемо мати, коли при нашому товаристві заснуємо добре організовану слов'янську бібліотеку [2, с.337], – писав він в записці. На думку Б. В. Богішича, бібліотеці властиві не тільки просвітницькі, але і ідеологічні функції. Вчений особливо підкреслював: “Слов'янська бібліотека могла б зробитися важелем для підняття етичного значення слов'ян і слов'янства в нашому краю, допомогла б пояснити завдання, положення і покликання слов'янства і взагалі служити для з'ясування понять про слов'янство як між російськими і закордонними слов'янами, так і між іноземцями” [2, с.339]. Вчений у 1872 р. виїхав до Чорногорії, де брав участь у підготовці нового зведення законів. Через деякий час він знов повернувся до Одеси, продовживши викладацьку діяльність та роботу в слов'янському товаристві. У 90-х рр. він назавжди виїхав до Чорногорії, де в 1893–1899 рр. очолював Міністерство юстиції, залишившись почесним членом Одеського слов'янського благодійного товариства.

У період з 1 травня 1874 р. по 21 листопада 1875 р. основний (запасний) капітал слов'янського товариства збільшився на 3 900 крб. і складав вже 13 100 крб. у цінних паперах. Оборотної капітал налічував 2 635 крб., до яких додалися 712 крб. 50 коп. членських внесків його учасників. Товариство постійно отримувало на свої потреби одноразові пожертви від одеситів. Частина пожертвувань в цей період мала конкретне призначення. Наприклад, 527 крб. були надані на заснування народної школи в селі Слов'яно-Сербка, а 975 крб. правління виділило на стипендії юнакам із слов'янських країн, що вчаться в учбових закладах Одеси [3, с.27]. “Одеське слов'янське товариство при всіх перешкодах, з якими воно повинно було боротися, може зважаючи на успіхи своєї короткочасної діяльності, стати тепер врівень майже з кожним із старших своїх братів в імперії. Воно надало вже чимало одноразових грошових допомоги нужденним нашим одноплемінникам, визначило чимало місячних видач бідним

слов'янським старим, навіть заснувало одну слов'янську стипендію і, нарешті, до всього цього поклало міцний фундамент запасному капіталу товариства”, – підводячи підсумок початковому етапу діяльності, відзначали в своєму звіті члени організації [2, с.335].

Із зміцненням матеріального становища самого слов'янського товариства його керівництво приступило до виконання більш різноманітних завдань. В лютому 1874 р. правління виступило з ініціативою заснування учбового закладу для дівчаток із слов'янських держав, який одержав назву “Розсадник слов'янських дівчат”. Учасники товариства відзначали, що Росія багато зробила для освіти слов'янських юнаків, але в той же час залишила без уваги дівчат. На їх думку, це не тільки просвітницька помилка, але і політична недалекоглядність. “Як дружина і як мати освічена жінка завжди має більший вплив на свою сім'ю, ніж чоловік; рано чи пізно вона буде керівницею її етичних інтересів. При належній же підготовці жінка могла б мати великий вплив ще і на цілу общину як шкільна вчителька дітей. Мати і вчителька – вона виховуватиме кожне нове покоління у дусі любові і спорідненої приязні до одноплемінного російського народу, що надав їй самій можливість бути діячем на своїй батьківщині”, – наголошувалося у документах [4, с.14]. Ця ідея знайшла підтримку учасників діючого на півдні з середини ХІХ ст. Одеського болгарського настоятельства, яке мало близькі із слов'янським товариством цілі.

Ініціативу з підготовки дівчат із слов'янських країн до роботи на батьківщині шкільними вчительками царський уряд зустрів з розумінням, але фінансова допомога з його боку була украй невелика. Проте створення жіночого учбового закладу для слов'янок підтримали багато одеситів. Кошти на облаштування учбового закладу збирали по крупицях. Іноді благодійники разом з готівкою жертвували меблі, посуд і багато іншого, що необхідне дітям, які живуть віддаль від батьків. Наприклад, Л. О. Рафалович передав учбовому закладу 90 крб., а також меблі: 2 крісла, 6 стільців, 1 диван. Брати Суппичич пожертвували меблі червоного дерева; К. Палаузов – 10 залізних ліжок; Д. Катурич – 2 шафи горіхового дерева, умивальник, кухонний посуд. Пожертви надходили і від корпорацій: митна артіль подарувала дівчаткам 4 ікони в ризах, фірма Фендеріх – 24 стільця, власники лавок і магазинів надсилали продукти харчування; біля 8 300 крб. товариству вдалося зібрати грошима [3, с.5].

“Розсадник слов'янських дівчат” був відкритий 21 листопаду 1874 р. Основною його метою стало “підготувати дівчат слов'янського походження, що виховуються в ньому, до звання вчительок народних шкіл, а також середніх учбових закладів на місцях їх батьківщини” [5, арк.1]. В штат Розсадника входили почесна опікунка, старша і молодша виховательки, лікар. Почесною опікункою цього закладу погодилася стати Є. К. Воронцова, яка значну частину свого спадку витратила на благодійність і не мала в середині ХІХ ст. собі рівних за масштабами філантропічної діяльності серед одеських благодійників. Для учбового закладу був створений штат викладачів, до якого входили вчителі одеських училищ і студенти Новоросійського університету.

В Розсадник приймали дівчинок у віці від 10 до 15 років. Спочатку в учбовому закладі навчалися 9 вихованок: 6 болгарок, 2 сербки, 1 чешка. В 1875 р. їх було вже 16 (9 болгарок, 6 сербок, 1 чешка). Дівчинки продовжували навчання в гімназичних класах жіночих гімназій Одеси, а найкращі з учениць отримували право безкоштовного навчання в Маріїнській гімназії. Вихованки зазвичай завершували свою освіту в педагогічному класі при гімназії, що відповідало меті підготовки народних вчительок.

Слов'янське товариство забезпечувало Розсадник учбовим обладнанням, книгами, гімнастичними снарядами, музичними інструментами. Масштабність задумів учасників товариства привела до дефіциту його бюджету, який правління зобов'язалося покрити за допомогою проведення добродійних концертів і спектаклів. Певну роль в скороченні витрат повинен був зіграти рух за заснування іменних стипендій, кошти на які йшли не з фондів товариства, а передавалися приватними особами або групою осіб. Учасники Слов'янського товариства клопотали перед імператрицею Марією Олександрівною про заснування першої приватної стипендії в Розсаднику її імені. Отримавши згоду, члени товариства зібрали на цю стипендію 2 300 крб. [6, с.882]. У березні 1875 р. заступник голови Одеського слов'янського

товариства почесний громадянин П. С. Суппичич, “бажаючи ушанувати пам'ять батька свого справою, відповідною тим розпорядженням і прагненням, які одушевляли його за життя”, пожертвував капітал розміром 3 000 крб. для утримання на відсотки з нього стипендіатки імені Семена Осиповича Суппичича [7, с.112]. Так була заснована у цьому закладі ще одна іменна стипендія.

Філантропічні цілі товариства у другій половині XIX ст. неодноразово доповнювалися політичними. 1875–1876 рр. ознаменувалися хвилею виступів балканських народів проти турецького владитства: Старозагорське повстання, повстання в Боснії і Герцеговині, Квітневе повстання 1876 р. в Болгарії. В цих умовах слов'янське товариство постійно надавало матеріальну допомогу боротьбі за незалежність балканських слов'ян. Уряд Російської імперії протягом XIX ст., не дивлячись на одвічний страх перед визвольним рухом у своєї країні, заплещував очі на зв'язок національних товариств, діючих в самій Росії, з нелегальними організаціями на Балканах. Причиною тому був зовнішньополітичний чинник: подібна діяльність сприяла посиленню російських позицій в європейській частині Османської імперії. Підтримка Росією національно-визвольної боротьби цих народів забезпечувала можливість їх організаціям мати більш широку сферу діяльності, ніж була у інших національних добродійних товариств.

У період повстання в Боснії і Герцеговині товариство збило близько 9 000 крб. пожертв. Організаторами збору коштів були університетські професори Г. Е. Афанасьєв, О. М. Богдановський, В. І. Григорович, а також учасники товариства П. Р. Мітрович, П. І. Феєрчак, С. М. Гойкович. Основна маса пожертв, 8 643 крб., в 1875 р. призначалася мирним жителям Боснії і Герцеговини, потерпілим від повстання. На допомогу їм були передані також кошти у розмірі 6 200 крб., одержані учасниками товариства від проведення благодійної лотереї.

Крім одноосібних пожертвувань склалася ціла система корпоративних внесків. Викладачі і службовці Новоросійського університету восени 1876 р. вирішили передавати щомісячно 1% з свого жалування на допомогу повсталім і їх сім'ям. Вони юридично оформили це бажання наступним документом: “Члени університетської корпорації одностайно ухвалюють рішення допомагати вдовам і сиротам слов'ян, потерпілим в теперішній час у боротьбі з турками, складщиною щомісячно в 1 % від отриманого кожним жалування протягом року з 23 вересня, відправляючи гроші з цим призначенням в розпорядження митрополита Сербії Михайла” [8, арк.1–2]. Незабаром митрополит Сербії письмово виказав глибоку вдячність за надану південним слов'янам допомогу. У зв'язку з цим керівництво слов'янського товариства повідомляло: “Митрополит Сербії преосвященний Михайло листом від 30 жовтня повідомив правління товариства, що він одержав вексель на суму 228 фл. 50 крейцерів, що були пожертвовані професорами Новоросійського університету (внесок за вересень) і священиком Кудрявцевим (збір за квитки на публічну лекцію) на користь вдов і сиріт слов'янських – болгар і сербів. Повідомляючи про це, його високопреосвященство просить правління передати жертводавцям щире його подяку і Белградського комітету, що піклується про нещасні сімейства, які потерпіли від дикунів, що позбавили їх всього необхідного для життя” [8, арк.11].

З весни 1876 р. правління слов'янського товариства змінило характер діяльності по відношенню до повсталого регіону. Велика частина пожертвувань в цей період призначалася вже не потерпілим від повстання сім'ям, а адресувалася безпосередньо “борцям за свободу”. Переважно цю ж спрямованість мали корпоративні пожертви університетських викладачів і службовців, хоча юридично вони були оформлені як гуманітарна допомога вдовам і дітям. У цей період був відкритий спеціальний рахунок для відправки добровольців до Сербії та їхнього повернення на батьківщину, який активно поповнювався приватними пожертвами. Товариство утримувало за свій рахунок притулок для добровольців і купувало все необхідне для них. Усього правління витратило 88 217 крб. на допомогу повсталім.

Підтримка одеситами роботи слов'янського добродійного товариства продовжувалася і в період російсько-турецької війни 1877–1878 років. Один з активних учасників слов'янського

товариства, приват-доцент Новоросійського університету Г. Е. Афанасьєв, аналізуючи успіхи і прорахунки в діяльності цієї організації, виділив в її роботі три етапи, кожний з яких мав свої особливості, обумовлені конкретними, головним чином, політичними причинами. На його думку, перший етап тривав від заснування товариства до герцеговинського повстання і характеризувався їм як час “захоплення ідеєю слов'янської взаємності і розвитку добродійності відносно представників слов'янських племен”. На першому етапі добродійність мала прояв як в матеріальній підтримці нужденних, так і у формі допомоги розвитку освіти слов'ян. “Пожертвування стікалися широким струменем в касу товариства і давали йому можливість широко розвивати свою діяльність”, – підкреслював Г. Е. Афанасьєв [9, с.86]. Другий етап автор хронологічно визначав таким же коротким відрізком часу: від повстання 1875 р. до закінчення російсько-турецької війни. Характеризуючи його, Г. Е. Афанасьєв стверджував: “Ми мало знали предмет свого захоплення. Звідси витікали розчарування і взаємні непорозуміння. Вони почали позначатися ще в кінці 1876 року, після закінчення сербської війни і після повернення добровольців звідти. Далі цей настрій стає все сильнішим і розповсюджується все ширше після закінчення Східної війни і в зв'язку з розвитком наших непорозумінь з болгарами. Все більш і більш негативно ставиться російське суспільство і до допомоги слов'янам, і до ідеї взаємності слов'янської” [9, с.87].

У післявоєнний, з періодизації Г. Е. Афанасьєва – третій етап, почалося помітне падіння активності роботи слов'янського товариства, розчарування в предметі його діяльності як серед його членів, так особливо серед одеситів, які раніше співчували йому. Членські внески стали поступати нерегулярно, майже не було приватних пожертв. Однак учасники товариства, подолавши сумніви, для себе вирішили, що не “маючи нагоду служити справі зближення слов'ян між собою, ми не можемо відмовитися від надії на можливість такої діяльності в майбутньому” [9, с.87]. У зв'язку з цим товариство знов сконцентрувало увагу на підтримці слов'янської молоді, що навчалася у Російській імперії [10, арк.5-6]. Проте стипендії студентам-слов'янам виплачувалися переважно з державної казни. Наприклад, в Новоросійському університеті в другій половині 80-х рр. XIX ст. казенні стипендії одержували від 6 до 15 вихідців із слов'янських країн [11, арк.2]. Слов'янському товариству залишалось тільки стежити за правильністю розподілу стипендій і контактувати з організаціями і приватними особами, що спрямовували юнаків на навчання до Росії.

Благодійна організація на цьому етапі втратила головні орієнтири. В її розпорядженні залишився тільки Розсадник слов'янських дівчат, правда, його утримання вимагало чималих матеріальних витрат. Правління у 1883 р. звернулося з проханням про допомогу в Міністерство закордонних справ, але результати виявилися мінімальними. Все ж таки закрити цей учбовий заклад уряд не збирався. Наступного року була проведена його реорганізація, згідно якої в закладі мали змогу одночасно виховуватися до 15 дівчаток, при цьому десятеро з них на свої кошти зобов'язалося утримувати слов'янське товариство. Проте, в зв'язку з відсутністю коштів у касі його правління це було не здійснимим. На допомогу слов'янському товариству прийшли деякі суспільні і державні установи. В 1884 р. у Розсаднику виховувалися 14 дівчаток, і лише одна з них утримувалася за рахунок товариства. Інші були стипендіатками приватних осіб і організацій: 7 вихованок утримувалися на кошти Азіатського департаменту, 1 дівчинка була стипендіаткою імператриці Марії Федорівни, 1 – П. С. Суппичича, 1 – Г. С. Суппичича, решта – Одеського болгарського настоятельства [12, с.14]. У 1886 і 1893 рр. Одеське слов'янське товариство відвідала сербська королева Наталія, яка визнала Розсадник слов'янських дівчат за важливу просвітницьку установу. Найбільша кількість вихованок – 18 осіб знаходилися у закладі в 1887 р., однак тоді в ньому виховувалися 4 “своєкошті” місцеві дівчинки, тобто за їх навчання платили батьки, а з 14 іноземок навчалися 11 болгарок і 3 сербки [13, с.5].

Проблема знов загострилася в 90-ті рр. XIX ст., коли, як наголошувалося в одному із звітних документів, “утримання Розсадника поглинуло всі кошти товариства, які воно могло більшою чи меншою мірою використовувати власне для благодіяння, та, крім того, зажадало ще позику в 2 325 крб.” [14, с.8]. У пошуках виходу з кризи учасники товариства зверталися в

різні інстанції, але їх або не чули зовсім, або сприяли, але так, що це важко було роздивитися навіть під мікроскопом. Керівництво товариства дійшло невтішних висновків: “Цілком усвідомлюючи користь заснування Розсадника і відповідність його цілям слов'янського товариства, правління не може не визнати, що при нинішніх коштах утримання Розсадника непосильно для товариства” [14, с.8]. Нарешті вихід був знайдений у створенні групи дам-патронес, які співчували завданням організації, а з урахуванням їх зв'язків і стабільного матеріального становища могли надати їй реальну фінансову допомогу. У Розсаднику слов'янських дівчат на рубежі XIX–XX ст. виховувалися в середньому 13–14 дівчинок. Більшість учениць були болгарками, 1-3 дівчинки – сербками. Оплату за утримання болгарок узяло на себе Одеське болгарське настоятельство. В цей час остаточно укорінилася традиція виховання разом з південними слов'янками місцевих дітей, батьки яких платили за їх навчання. Таких, як правило, було 3-4 особи. Виховання в Розсаднику дітей з південних губерній Російської імперії, які до того ж, навчалися за кошти батьків, свідчить про добру репутацію у сучасників цього учбово-виховного закладу.

Труднощі утримання Розсадника, недостатня підтримка уряду, байдужість суспільних кіл примусили правління слов'янського товариства шукати нові перспективи своєї діяльності. Г. Е. Афанасьєв підкреслював: “Завдяки цьому настрою становище слов'янського товариства стало скрутним, і воно зовсім ізолювалося б, якби не зупинилося на просвітницькій діяльності на користь місцевого населення” [14, с.87]. Поступово на перше місце в роботі товариства вийшла саме просвітницька діяльність, що майже повністю витіснила первинну зовнішньополітичну складову. Перехід до цієї форми роботи був позитивно сприйнятий учасниками товариства. Як відзначав професор кафедри російської історії Новоросійського університету О. І. Маркевич, на ниві освіти однієї із задач Одеського слов'янського товариства “з перших днів існування було ознайомлення публіки з видатними слов'янськими діячами, особливо тими, які працювали на користь розвитку спільнослов'янської самосвідомості” [9, с.79]. Новим кроком на шляху просвіти стало заснування слов'янським товариством народних читань. Така форма народної просвіти була дозволена урядом. Ще в 1876 р. Комітет міністрів ухвалив “Правила для улаштування народних читань в губернських містах”. Їх дозволялося відкривати по клопотанню товариств і навіть приватних осіб за угодою з місцевим губернатором. Контроль над їхнім проведенням покладался на попечителів учбових округів. Уряд обмежував вибір матеріалу для народних читань творами, схваленими Міністерством народної освіти і Синодом. “У випадках порушення в чому-небудь встановлених для народних читань умов, читання ці підлягають негайному припиненню по розпорядженню місцевого губернатора”, – наголошувалося у документі [14, с.1772].

При всій обмеженості можливостей, заснування народних читань дійсно стало ковтком свіжого повітря у роботі Одеського слов'янського товариства. Народні читання розпочалися з 25 квітня 1882 р. Протягом першого року відбулося 14 читань, а в 1884 р. було проведено вже 33 заходи такого роду. Народні читання відвідували переважно міські низи: дрібні торговці, майстрові, робітники. Вхідна платня на них складала 5 коп. і була доступна багатьом охочим. Активно проводили читання університетські викладачі Г. Е. Афанасьєв, О. І. Кирпичников та інші. Розвиток просвітницької сфери зажадав крім усних читань заснувати книжковий склад і розпочати видання книг для народу. Вартість книг коливалася від 1 до 15 коп., правда, як відзначали члени товариства, попитом користувалися книги, ціна на які не перевищувала 10 коп., що було цілком природно, враховуючи соціальний склад слухачів. До того ж частина книг розповсюджувалася безкоштовно. Наприклад, у 1885 р. було продано 6195 екземплярів книг на суму 309 крб. і безкоштовно роздано 1500 книг. В перші роки на шляху ініціаторів зустрічалися організаційні труднощі. В звіті правління, зокрема, підкреслювалося: “Комісія з народних читань не змогла ще правильно організувати цю книжкову справу: вона не володіє поки оборотним капіталом, без якого неможлива правильна організація” [12, с.13]. Проте члени комісії і надалі прагнули розвивати видання книг для народу.

У 1885 р. слов'янське товариство відмічало свій ювілей. На урочисті збори були запрошені представники адміністрації, всі члени товариства і почесні гості. Учасники

організації на чолі з головою товариства тієї пори членом Одеської судової палати М. В. Шимановським одноставно визнавали, що для Одеського слов'янського товариства “1885 рік був у фінансовому відношенні” цілком “сприятливим” [16, с.17]. За даними звіту чималих успіхів вдалося досягти у проведенні народних читань. Позитивну динаміку розвитку читань переконливо демонструють відомості про кількість їх відвідувачів. Зокрема, в 1882 р. народні читання відвідали 4138 чоловік, в 1883 р. – 9443, в 1884 р. – 13235, в 1885 р. – 21343, а в 1886 р. – вже 28296 слухачів [17, с.5]. В 1886 р. розпочав свою видавничу діяльність Кирило-Мефодієвській книжковий склад. На кошти слов'янського товариства друкувалися книги іноземних (переважно слов'янських) і місцевих авторів. Зокрема, товариство надало гроші на видання роботи професора Новоросійського університету Ф. І. Успенського “Русь и Византия в X веке”, що вийшла у кількості 1000 примірників, С. Бранкенгеймера “О значении христианства в истории Российского государства” (2000 екз.), А. Дабижи “О воспитании слепых” (1000 екз.) тощо.

Якщо внутрішньоросійська складова діяльності Одеського слов'янського товариства розвивалася відносно стабільно, то цього ніяк не можна казати про його зовнішньополітичну лінію. У 1885 році політична ситуація на Балканах знов загострилася, що внесло корективи в роботу товариства. Як відзначало керівництво організації: “Виникла було на Балканському півострові братовбивча війна болгар з сербами, застала наше товариство зненацька. Правління ухвалило відкрити збір пожертвувань на користь поранених і хворих братів-воїнів” [16, с.15]. Однак це рішення не знайшло підтримки уряду та місцевої адміністрації внаслідок того, що обидві держави, які брали участь в конфлікті, були потенційними політичними союзниками Росії. В той же час на державному рівні перев'язувальний матеріал і медикаменти таємно переправлялися в болгарський та сербський Червоний Хрест з метою надання медичної допомоги потерпілим з обох боків.

З метою розширення просвітницької діяльності в жовтні 1886 р. керівництво слов'янського товариства звернулося до професора загальної літератури О. І. Кирпичникова з проханням стати організатором літературних вечорів. Вислухавши пропозицію, вчений відповів: “Так, ваш гурток хоче справу читання розширити, але обговоримо, як би її ще *поглибити*. Влаштувати лекції для вашої публіки, як я бачу, ще дуже рано, але ми спробуємо перекинути місток до них, спробуємо не тільки читати художні твори російських і іноземних класиків, але ще робити до них невеликі вступи і пояснення, почнемо будити думку слухачів і готувати їх поступово до уміння слухати доступні лекції. Справа добра, і я весь до послуг вашого гуртка” [18, с.8]. Дійсно, О. І. Кирпичников вже 11 січня 1887 р. організував перший літературний вечір, який мав величезний успіх. Всі квитки були швидко розпродані, а охочих потрапити на нього залишалось ще багато. Організаторам довелося скористатися приставними стільцями, щоб збільшити число слухачів. Природно, що практику проведення літературних вечорів було вирішено продовжити. Учасники товариства знайомили слухачів з літературними творами вітчизняних і зарубіжних авторів. Популярністю у слухачів з народу користувалися твори “Бедность не порок”, “Свои люди – сочтемся”, “Доходное место” О. М. Островського; “Борис Годунов” О. С. Пушкіна; “Маскарад” М. Ю. Лермонтова; “Мертвые души” М. В. Гоголя; “Горе от ума” О. С. Грибоедова [19, с.20-22]. Із зарубіжних авторів частіше за все читалися твори Мольєра, Шекспіра, Шиллера, Дюма, Діккенса, Гюго. Організація і якість літературних вечорів були настільки бездоганними, що привертала до себе увагу багатьох одеситів, незалежно від їхнього походження і рівня освіти. Помічниками викладачів в проведенні таких вечорів були студенти Новоросійського університету [20, с.51].

Народні читання з 1894 р. влаштувалися не тільки в Одесі, але і в її передмістях. Інколи читання проходили в лікарнях, сирітських будинках і навіть у в'язницях. За 12 років відбулося 709 народних читань, на яких були присутні 386 230 слухачів, з них 64 % склали чоловіки і 36 % – жінки [19, с.61]. Товариство рік від року збільшувало кількість безкоштовних читань. Так, у 1897 р. їх було 35. Для кращого сприйняття слухачами більшість тем мала цікавий ілюстративний матеріал, який правління використовувало не тільки в народних читаннях, що проводилися товариством, але і давало в безкоштовне користування міським училищам,

притулках, недільним школам. За незначну плату його замовляла дирекція народних училищ передмість Одеси, а деколи навіть довколишніх міст: Бірзули, Бендер, Тирасполя тощо [14, с.13, 35].

Одним з напрямків добродійної практики Одеського слов'янського товариства стало влаштування на роботу вихідців з південнослов'янських країн, які дістали освіту в Росії і не мали можливості з яких-небудь причин повернутися на батьківщину. У фонді Одеського слов'янського товариства, що зберігається в Державному архіві Одеської області, містяться великі за обсягом справи з численними проханнями слов'ян про влаштування на роботу та відомостями про заходи членів товариства у цьому напрямку [21, арк.1–37].

Наприкінці XIX ст. традиційними для звітних зборів стають повідомлення під назвою “Огляд подій в слов'янських землях”. Такі повідомлення далеко не завжди були оптимістичними. Часто в них лунала стурбованість учасників товариства політичною ситуацією в слов'янських державах, їхніми складними відносинами одна з одною. На звітних зборах 1898 р. було, наприклад, відзначено: “Фатальна слов'янська ворожнеча виявилася в минулому Кирило-Мефодіївському році особливо яскраво на Балканському півострові, особливо в Македонії, на батьківщині св. Кирила і Мефодія, цих полум'яних борців за духовне об'єднання слов'ян. Відносини між сербами і болгарами загострилося до того, що недовго до нового кривавого зіткнення” [22, с.39]. Така політична атмосфера в слов'янському світі не сприяла зростанню авторитету Одеського слов'янського товариства. Тому воно знов переживає падіння доходів і скорочення пожертв з боку приватних осіб. В той же час в 1899 р. становище організації було неоднозначним: її дохід склав величезну суму – 18 838 крб., правда, основна частина з них – це пожертвування відомого одеського благодійника Г. Г. Маразлі на будівництво спеціальної аудиторії для народних читань. Власне ж дохід товариства впав до свого мінімуму [23, с.46-47].

Нелегкі часи, але вже з внутрішньополітичних причин переживало товариство в період революції 1905-1907 років. В 1907 р. головою слов'янського товариства був обраний професор історико-філологічного факультету Новоросійського університету І. А. Линниченко. Почесними членами товариства залишалися професори Московського університету Ф. І. Буслаєв і О. І. Кирпичников (на той час вже залишивший Одесу), професор Великої школи в Белграді П. С. Стретькович, колишній професор Новоросійського університету Б. В. Богішич, професор слов'янських мов у Парижі Луї Леже. У цілому ж бурхливий революційний і складний постреволуційний час не сприяв підвищенню доходів товариства, які в 1907–1909 рр. коливалися від 7 000 до 7 500 крб. [24, с.12-13]. Головним джерелом надходжень в цей період були кошти, одержані від заходів, що проводилися в аудиторії Г. Маразлі, яку очолив випускник Новоросійського університету, кандидат права М. Є. Слабченко. В ній проводилися народні читання, добродійні концерти і спектаклі. Товариство іноді здавало аудиторію для проведення яких-небудь заходів різним міським організаціям, орендна платня за це поступала в касу товариства [25, арк.13-16]. Проте чималі суми були потрібні правлінню на утримання аудиторії, що нівелювало її прибутковість [26, с.5].

Діяльність Одеського слов'янського благодійного товариства якийсь час продовжувалася і в умовах революційних потрясінь 1917 року. Голова цієї організації І. А. Линниченко у 1918 р. прагнув довести новій владі доцільність і необхідність існування слов'янського товариства. Він надіслав до ради робочих і солдатських депутатів історичну довідку про діяльність добродійної організації. В ній автор наголошував, що, існуючи з 1870 р., слов'янське товариство десятки років влаштовувало народні бібліотеки, народні читання, до того ж “товариству належить честь заснування першого народного університету не тільки в Одесі, але навіть взагалі на Русі”. І. А. Линниченко відзначав, що на “читаннях товариства були присутні сотні тисяч слухачів, товариство вивчає і розповсюджує безліч екземплярів книг для народу”. А далі, наполягаючи на збереженні слов'янського товариства в майбутньому, він стверджував: “В Одесі немає жодного старого одесита, який би не пригадав з вдячністю імені найстарішого в Одесі просвітницького товариства” [27, арк.117-118]. Втім нова влада не зацікавилася

діяльністю слов'янської філантропічної організації. Добродійні організації в постреволуційний період поступово припинили своє існування. Цієї долі не вдалося уникнути і Одеському слов'янському благодійному товариству.

Таким чином, у другій половині XIX – на початку XX ст. в Одесі активно працювало Одеське слов'янське благодійне товариство імені св. Кирила і Мефодія, що мало у своїй діяльності внутрішню і зовнішньополітичну складову, пріоритетність яких змінювалася в залежності від політичних обставин. Проте, не зважаючи на політичні непорозуміння і труднощі, товариство зробило помітний внесок у розвиток відносин між слов'янськими народами, матеріально підтримуючи боротьбу за незалежність в слов'янських державах, допомагаючи нужденним у періоди погодних катаклізмів, надаючи допомогу молоді в отриманні освіти в учбових закладах Російської імперії. Не менше значення мала його просвітницька діяльність у межах південних територій, направлена на розповсюдження знань про слов'янські народи, їхню історію та культуру, на знайомство народних мас з досягненнями вітчизняної і світової літератури.

ЛІТЕРАТУРА ТА ДЖЕРЕЛА

1. Афанасьев Г. Е. Десятилетие общества св. Кирилла и Мефодия (1870-1880 гг.) // Одес. слав. сб.: речи и сообщения. – Одесса, 1880. – С.91 – 103; Десятилетие народных чтений в г. Одессе (1882-1892). – Одесса, 1893. – 22 с.; 25-летие Одесского славянского благотворительного общества // Прибавления к Херсон. епарх. ведомостям. – 1895. – №11. – С.308-309; Феерчак П. И. Очерк учебного питомника славянских девиц / Феерчак П. И. // Одес. славян. сб. – Одесса, 1880. – С.103 – 110; Маркевич А. И. Двадцатипятилетие Одесского питомника славянских девиц / Маркевич А. И. // Одес. новости. – 1899. – 24 нояб.
2. Циркуляр по управлению Одесским учебным округом. – 1870. – №10 (октябрь). – С.335 – 343.
3. Отчет о деятельности Одесского славянского благотворительного общества имени св. Кирилла и Мефодия за время с 1 мая 1874 по 21 ноября 1875 года. – Одесса, 1876. – 28 с.
4. Устав Питомника славянских девиц. – Одесса, 1874. – 18 с.
5. ДАОО. – Ф.273 (Одеське слов'янське товариство імені св. Кирила і Мефодія). – Оп.1 (1873) – Спр.1. – 1 кн. – 24 арк.
6. Сборник постановлений по Министерству народного просвещения. – Т. 6 (1874–1876). – СПб., 1878. – С.882–883.
7. Циркуляр по управлению Одесским учебным округом. – 1875. – №4. – С. 112-113.
8. ДАОО. – Ф.45 (Новоросійський університет). – Оп. 11 (1876). – Спр.9. – 12 арк.
9. Отчет правления Одесского славянского благотворительного общества имени св. Кирилла и Мефодия за 1895 год. – Одесса, 1896. – 104 с.
10. ДАОО. – Ф.45. – Оп.19. – Спр.615. – 33 арк.
11. ДАОО. – Ф.45. – Оп.8. – Спр.52. – 45 арк.
12. Отчет правления Одесского славянского благотворительного общества имени св. Кирилла и Мефодия за 1884 год. – Одесса, 1885. – 17 с.
13. Отчет правления Одесского славянского благотворительного общества имени св. Кирилла и Мефодия за 1887 год. – Одесса, 1888. – 52 с.
14. Отчет правления Одесского славянского благотворительного общества имени св. Кирилла и Мефодия за 1897 год. – Одесса, 1898. – 43 с.
15. Сборник постановлений по Министерству народного просвещения. – Т.6 (1874–1876). – СПб., 1878.
16. Отчет правления Одесского славянского благотворительного имени св. Кирилла и Мефодия общества за 1885 год. – Одесса, 1886. – 26 с.
17. Отчет правления Одесского славянского благотворительного имени св. Кирилла и Мефодия общества за 1886 год. – Одесса, 1887. – 31 с.
18. Тимофеев М. Памяти профессора Александра Ивановича Кирпичникова. – Харьков, 1905. – С.8.
19. Отчет правления Одесского славянского благотворительного общества имени св. Кирилла и Мефодия за 1893 год. – Одесса, 1894. – 67 с.
20. Левитский А. Из студенческих воспоминаний (Памяти А. И. Кирпичникова и А. И. Маркевича, профессоров Новороссийского университета) // Новороссийский университет в воспоминаниях современников. – Одесса: Астропринт, 1999. – С.41-53.
21. ГАОО. – Ф.273. – Оп.1 (1895). – Д.7. – 37 л.
22. Отчет правления Одесского славянского благотворительного общества имени св. Кирилла и Мефодия за 1898 год. – Одесса, 1903. – 43 с.
23. Отчет правления Одесского славянского благотворительного общества имени св. Кирилла и Мефодия за 1899 год. – Одесса, 1903. – 44 с.
24. Отчет правления Одесского славянского благотворительного общества имени св. Кирилла и Мефодия за 1909 год. – Одесса, 1911. – 20 с.

25. ДАОО. – Ф. 273. – Оп. 1 (1910–1918). – Спр. 16. – 21 арк.

26. Отчет правления Одесского славянского благотворительного общества имени св. Кирилла и Мефодия за 1910 год. – Одесса, 1911. – 18 с.

27. ДАОО. – Ф. 153 (І. А. Линниченко). – Оп. 1 (1918). – Спр. 89. – 163 арк.

УДК 94(477.44 – 22) Кальник: 349.412.4 “18/19”

Казьмирчук Г. Д., докт. іст. наук

БОРОТЬБА КАЛЬНИЧАН ЗА ЗЕМЕЛЬНІ ПРАВА (70-ТІ РОКИ ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.)

В статті висвітлено поряд з класичними формами боротьби за земельні права селян-кальничан малодосліджені методи захисту своїх прав. Автор аналізує також недосліджені юридичні та судові позови селян.

In the article shows classic forms of fight for the landed rights for peasants of Kalnyk village next to the unknown methods of defence of the rights. Also the author analyses unexplored legal and judicial lawsuits of peasants.

Селянство як стан, а пізніше – як клас, завжди було панівною суспільною силою феодального та постіндустріального періодів розвитку людства. У радянській науковій та публіцистичній літературі традиційно розглядалися різні форми боротьби селянства за свої соціальні, економічні й політичні права. Марксистко-ленінська історіографія акцентувала на колективних масових формах протесту: селянських війнах і повстаннях, підпалах та пограбуванні маєтків окремих поміщиків, потравах посівів, фізичному знищенню власників землі та їхніх слуг тощо.

Мало хто з сучасних дослідників, використовуючи регіональні методи статистичного й хронологічно-проблемного методів досліджує боротьбу селян за свої земельні й суспільні права на прикладі одного населеного пункту, зокрема с. Кальника. Документальна база вивчення цього питання достатня, а тому може бути чудовим соціальним зрізом земельних стосунків селян і власників землі, особливо після Великої селянської реформи 1861 р. і подальших реформ 60 – 70-х років ХІХ ст., які демократизували суспільство, відкрили широкий шлях до використання судових позовів селян до власників землі, відкритого велелюдного розгляду земельного питання, зокрема чиншовиків с. Кальника, змагального процесу, коли на розгляді були присутні не тільки позивач, свідки, причому їх опитували, перевіряли їхні свідчення, заслуховували скривджених, вели протоколи засідань, писали ухвали. Усі ці процеси практично не досліджені у вітчизняній історіографії.

Власником кальницьких земель до 1866 р. була економія як складова маєтностей графа Володимира Володимировича Потоцького, де було вибудовано один із потужних цукрових заводів Товариства “Кальник”. Реформа 1861 р., розкріпачивши селян, гарантувала їм отримання земельних наділів, відповідно до постанов Місцевого законоукладення з селянського питання. Поміщик, а з 1866 р. – Товариство кальницького цукрового заводу намагалися за будь-якої можливості зменшити чиншове землеволодіння, яке гарантувало різну кількість десятин землі на сім’ю, шляхом відбирання кількох десятин польової та сінокісної землі.

Земельні відносини мешканців Кальника з керівництвом Товариства Кальницького цукрового заводу у 80 – 90-х роках ХІХ ст. набувають загрозливих рис. Підприємці прагнуть обмежити селянське й чиншове землеволодіння, чим викликають судові позови. 26 лютого 1887 р. дворянин Федір Буткевич подав позов до Липовецького повітового “присутствія” по чиншових справах скаргу на те, що в нього відібрали сінокісну ділянку в “Леваді”. У заяві він наголосив, що цією ділянкою, яку поміщик відібрав 12 років тому, користувався “без змін безперервних, вона переходила по спадку і на такому праві дісталася мені” [1].

20 травня 1891 р. Миротий посередник 2-ї ділянки Липовецького повіту Павлов розпочав розгляд. На суд викликали дворянина Федора Юзефовича Буткевича і повіреного вотчинника п. Седлецького. Федір повідомив, що до 1841 р. сінокосом користувалися його дідусь і батько, а з 1841 р. – він сам; що він володіє понад 1 дес. присадибної землі в одному куску, а також у трьох ділянках має 3 десятини; що натуральних повинностей не виконував; що чинш платив по 10 руб. за рік, але 8 чи 9 років тому перестав його платити; що користувався землею згідно з усною домовленістю; що не може достовірно сказати, чи відбирали раніше землі, але всі чиншовики подавали скаргу до Липовецького повітового, а також до Уманського окружного суду “на те, що відбрали землі і збільшили плату”. Він також наголосив, що не пам’ятає, коли подавали скаргу до Умані, й хто був довіреною особою чиншовиків. Додав, що відбрали в нього по 2 дес. з кожної ділянки, а також сінокіс і леваду [2].

Представник позивача п. Седлецький визнав, що Буткевич має право на чиншове землеволодіння згідно зі списком. При цьому він вказав, що за Ф. Буткевичем є недоїмка у 230 р. 20 коп., за умови щорічної виплати 22 р. 92 коп., які він не платив протягом 10 років. Як доказові документи з боку Ф. Буткевича ним було надано дев’ять квитанцій оплати чиншу з 1866 по 1880 рр. і копія грамоти про його дворянство. Седлецький пообіцяв надати список економії за 1871 р., у якому записано стільки землі, скільки мав Буткевич згідно з чиншовою угодою [3].

Свідки судового засідання – селяни-старожили 65-річний Василь Степанович Сметана і 71-річний Йосип Онисимович Вознюк – розповіли, що Буткевич користується чиншовою землею понад 50 років, справно платив чинш у сумі 10 руб., коли запровадили нову оплату, вони не пам’ятають, але більше як 15 років тому, що він користувався значно більшою кількістю землі, що всі чиншовики, зокрема й Буткевич, невдоволені підвищенням оплати [4].

Миротий посередник Павлов ухвалив: протокол засідання подати на підпис учасників судового розгляду, а пізніше надати на розгляд Липовецького повітового “присутствія” з чиншових справ, а землеміру подати плани земель, на які претендував позивач. Підписи учасників свідчать, що Федір Буткевич був неписьменним. За нього підписався селянин Андрій Гедзенко. За неписьменних Василя Сметану і Йосипа Вознюка, розписався Іван (прізвище не читається), а за сторонніх “добросовісних людей”, зокрема Степана Луцю (Луцького ?) – Лаврін Шевчук [5]. Про те, чим завершився цей судовий позов Федора Буткевича, документи мовчать. Федору не судилося побачити повернуту незаконно відібрану землю. Її отримав його син.

30 квітня 1903 р. землемір Бердичівсько-Липовецького чиншового “присутствія” М. Григор’єв склав план землі, якою після смерті батька, користувався чиншовик-дворянин Яків Федорович Буткевич. Його землі розмішувались у трьох полях: у першому “на Пархомівщині 1 десятина 180 кв. саж.” Ця ділянка межувала з землями чиншовика Григорія Цариковського, поміщика Франца Ярошинського і селянина Миколи Буртненка. Друге поле розмішувалося “біля Могили 1 десятина 195 сажнів” і межувало з землею чиншовика Івана Буртновського, економічною землею Кальницького товариства і чиншовика Василя Черноуцького. У третьому полі його земля пролягала від Жаданівки (площею 1 дес. 485 кв. саж.). Ця земля межувала з дорогою, з землею чиншовика Івана Гашинського, ділянкою селянина с. Кальника і чиншовика Василя Черноуцького [6]. Але у справі Федора Буткевича є досить цікавий документ, який дасть можливість простежити родовід позивача, належність його до дворянського роду, який не зумів утриматися на засадах, створених предками. 24 травня 1815 р. і 9 грудня 1846 р. до Київських дворянських зборів надійшли документи про визнання “дворянства роду Буткевичів”. Тимчасова Герольдія “присутствія”, розглянувши їх, визнала “Леонтія, Йосипа, Петра Михайлович, Івана, Олександра і Василя Петровичів синів Буткевичів з синами з них перших чотирьох – у дворянському стані” [7]. Комісія констатувала, що предок роду Христофор Будкевич мав у 1741 р. нерухоме майно і селян у помісті Годінове в Мельницькій землі (Більський повіт). Цей спадок дістався діду

Василію Петровичу. Через його внука Казиміра, який довів своє дворянство на маєтності з селянами Гадіново за кріпостю 1787 р., продали Радминському. Родовід Буткевичів ішов кількома гілками. Від Михайла через його синів Леонтія, Йосипа, Петра, внука Івана з сином Михайлом. Сини Леонтія: Яків, Іван, Карпо, Фельдор (Федор?); Йосипів син Андріан і його сини Іван та Максим. Діти Петра – Михайло, Лука, Степан. Олександрів син Іван і його внук Андрій. Всіх їх внесено до метричних книг, завірених духовною консисторією з 1790 р. Рід Буткевичів записано в 6-ту частину дворянської родовідної книги. Дворянства для цього роду добився Іван Леонтійович Буткевич. На його прохання було видано спеціальний Указ, направлений (копія) у грудні 1847 р. Івану Буткевичу [8].

15 січня 1894 р. було підготовлено ухвалу Липовецького повітового “присутствія” по чиншових справах у складі голови В. І. Ненюкова, мирового посередника Широкова, мирового судді Охрїмовича та кандидата Іванова по скарзі селян Василя і Карпа Петуржинських (позов до Уманського окружного суду за відібрані у них 2 дес. польової землі та за нараховані 130 р. недоїмки за чиншову оплату). Справа розглядалася в присутності всіх чиншовиків с. Кальника і повіреного Кальницького цукрового заводу Гаврила Гавриловича Єнні.

Підчас розгляду справи виявилось, що брати раніше платили 10 руб. чиншової плати за землю. У результаті Великої реформи 1861 р. Василь і Карпо отримали позику на 49 років у сумі 166 руб. 66 коп. для викупу землі, за що мали щорічно виплачувати 17 руб. 80 коп. Кількість землі у братів становила: присадибної – 1021 саж. і польової – 6 дес. 550 саж. За ними рахувалося і 125 кв. саж. незручної землі. Всього у їхньому користуванні було 6 дес. 1696 саж. [9].

17 травня цю справу розглядали в Київському губернському “присутстві” по селянських справах. У результаті розгляду виявилось, що братам слід платити за ділянку 17 руб. 80 коп. чиншової повинності з загальної викупної суми 296 руб. 66 коп. протягом 49 років. 3 травня 1896 р. старшина Дашівської волості Яків Садич взяв у Василя і Карпа розписку в тому, що вони між 17 по 21 червня будуть у селі, оскільки в цей час посередник зробить “останнє визначення чиншової землі” [10].

Мировий посередник 18 червня 1896 р. разом з землеміром С. М. Шабельниковим провів виділення їхньої землі площею 6 дес. 1696 саж., про що й оголосили селянам. Відвідний акт підписав повірений Кальницького цукрового заводу, але дружина Карпа Гафія підписати документ відмовилася, а Василь Петуржинський на підписування не з’явився. Оформили цей документ у присутності селян м. Старого Дешева – Федора Зміївця і Єфрема Головченка [11].

Брати Василь і Карпо, можливо, не погоджувалися з рішенням губернської інстанції про збільшення чиншових виплат та нерозв’язання їхньої вимоги повернути відрізану керівництвом заводу “лишню землю”. Вони й далі боролися за свою землю з керівництвом заводу. Про це свідчить повістка братам з вимогою з’явиться 20 вересня 1898 р. на розгляд мировим посередником їхніх претензій “з наявними у Вас на це документами” [12]. На зустріч з мировим посередником з’явилися Василь Антонович Паторжинський, повірений Кальницького товариства Гаврило Гаврилович Єнні і повірений директора-розпорядника Мойсей Соломонович Аскенузі. Василь, який відстоював інтереси й свого брата Петра, звинувачував керівництво заводу в тому, що воно “відібрало років двадцять три тому з тимчасовим наміром” шість з половиною десятин землі, а також у тім, що чиншову плату стягували за десять десятин по 20 руб. [13]. Повірені заводу, спростовуючи перше звинувачення, твердили, що в 1871 р. “Паторжинські самі віддали 4 д. 1200 саж. польової землі” [14].

З’ясувалося, що у 1871 р. чиншову землю відібрали не тільки в Поторжинських, але й у інших власників таких земельних ділянок. Старожили Йосип Могила, Андрій Луцько, Олексій Кочмар, Никон Вознюк і Роман Фльорко засвідчили, що в Поторжинських відібрали землю двадцять три роки тому. Мировий посередник, зваживши всі свідчення усіх сторін,

прийняв рішення “відмовити” Поторжинским в позові про отримання додаткового наділу польової землі [15].

Кількісний склад землеволодіння селян Кальника, їхні земельні відносини з керівництвом Товариства Кальницького цукрового заводу розкривають “Викупні актам” та “Додатковий викупний акт”. У них фіксується номер ділянки, описуються її розміщення і розмір, визначаються ділянки інших селян, з якими вона межує. Наприклад, візьмемо викупний акт на чиншові ділянки № 38, 55, 84 і 92, якими користувався селянин Петро Петрович Буртковський. Його польова земля пролягала в “чотирьох окремих ділянках: 1-ша ділянка межувала з півночі з ділянкою селянина Івана Остапчука, зі сходу – з ділянкою селянина Єфима Бондарчука; з півдня – з землею товариства Кальницького буяко-цукрового заводу; з заходу – з садибою селянина Івана Вознюка” [16]. Не будемо далі цитувати цей документ, але скажемо, що ділянка № 2 була за р. Собом біля земель спадкоємців Йосипа Францовича Ярошинського, і сусідами були кальницькі селяни: Каетан Андрійович Хихловський, Августин Дем’янович Іваницький. Третя ділянка була близько від земель Дашівської економії. Сусідами його тут були Каетан Андрійович Хихловський, Никифір, Євдокія і Єфросина Трифонові Петуржанські і Станіслав Михайлович Пашковський. 4-та ділянка на північно-західній стороні межувала з землями Кальницької економії та ділянками селян Миколи Івановича Голубєва та Августа Дем’яновича Іваницького [17].

5 червня 1902 р. Петро Петрович укладе ще один додатковий викупний акт на отримання 2 дес. 1200 саж. орної та сінокісної землі, яку розіб’ють по трьох ділянках. Їх повернули під час проведення земельної реформи 1861 р. з раніше відібраних у селян земель. Під цю землю власник отримав позику в сумі 83 руб. 33 коп., з якої мав платити у банк щорічно 5 руб. [18].

Претензії до грабіжницьких вчинків керівництва заводу щодо землі мали чиншовики Іван і Каетан Іваницькі. Ще 15 січня 1894 р. Каетан розпочав справу про порушення його земельних справ. Тоді свідками від селян були Федір Левченко, Антон Баніт та Василь Войченко. 23 вересня 1901 р. брати знову порушили це питання. Мирний посередник, розглядаючи їхній позов, виявив, що в 1873 і 1874 роках у них буде відібрано 15 дес. орної польової землі. Раніше вони за всю землю платили 40 руб. за рік, після чого перестали це робити. Повірений цукрового заводу Леонід Ігнатович Кільчевський просив мирного посередника в “позові Іваницьких відмовити”. Інший повірений того самого заводу Мойсей Самсонович Аскенузі, посилаючись на свідчення старих мешканців с. Кальника Андрія Гу(замість букви “у” потрібно читати “е”)зенка, Йосипа Могили та інших, стверджував: “видно, що володіння спірні землі Іваницьких украли” [19].

Аналіз судових документів дає змогу виявити сімейний стан селянських родин Івана та Каетана. На час подання позову Івану Казимировичу було 49 р., а його дружині Домникії – 48 р. Їхні діти — сини: 18-річний Степан (у 1888 р. був зарахований до ополчення) та 13 річний Овксентій; доньки: 10-річна Параска, 6-річна Євгенія, 4-річна Дуня та 2-річна Олена. Сім’я 41-річного Каетана Казимировича і 39-річної Марфи була менш численною: 5 річний Іван, 2-річний Рафаїл та 9-річна Горпина [20].

“Викупний акт” Івана і Каетана засвідчує, що вони володіли 15 дес. 1515 кв. саж. землі на чиншових ділянках №3, 47, 72, 87, 97, 114 і 116. На викуп землі брати отримали від банку 1106 р. позики під 6 % річних і щорічно платили 60 руб. 40 коп. викупних виплат. 5 червня 1902 р. їм прочитали, а потім і дали підписати (за себе й за неписьменного Каетана підписався Іван) “Додатковий викупний акт”, який закріплював за ними ще 4 дес. 1200 кв. саж. орної, 4 дес. сіножатної та 410 кв. саж. доданої незручної землі. За цю повернену землю брати отримали додаткову урядову позику в сумі 283 руб. 33 коп., з якої щорічно платили ще 17 руб. викупних виплат. Також Іван і Каетан отримали право використовувати на парах та стерні свою худобу.

12 січня 1894 р. Федір Степанович Гашинський подав до Комісії по чиншових справах Липовецького повіту “Прохання”, в якому звернув увагу на те, що його попередники з незапам’ятних часів володіли “польовою й сінокісною землею в чотирьох змінах у кількості

5 дес. 1200 саж.” [21]. Після зміни власника с. Кальника економія несправедливо відібрала в Федора десятину сінокісної і півтори десятини польової землі. Вимогу повернути її економія проігнорувала. Він, як і інші чиншовики, подавав позов до Уманського окружного суду, який відмовив задовольнити це прохання, посилаючись на положення 9 червня 1886 р. Не задовольнившись цим рішенням, Федір і далі добивався справедливості.

Родина Федора і Марфи складалася з синів: Івана (одруженого з 26-річною Марією), Олександра та Кирила і доньок: 3-річної Антоніни та Ірини, якій було тільки півроку, а також онука Володимира. У сім'ї, мабуть, жила його мати, при якій ще були 16-річна Параска (вже була заміжня) і 15-річна Наталя. Втративши ці землі, сім'я відчула великі матеріальні ускладнення.

23 **дня** 1901 р. Мировий посередник розглядав подану заяву, де знову почув ті самі вимоги протилежних сторін. Вислухали свідчення старожилів Андрія Гезенка і Йосипа Могили та інших, однак це не вплинуло на результат розгляду справи. Посередник вирішив, що позов Гашинського не обґрунтований, а тому позивачу слід відмовити [22].

Мировий посередник 2-ої ділянки Павлов 18 травня 1891 р. розглядав скаргу Григорія Романовича Царкаковського про відібрання в нього $2\frac{1}{2}$ із $3\frac{1}{2}$ десятин землі, якими він володів. Виявилося також і те, що, якщо раніше за повну ділянку він платив 10 руб., то потім від нього за меншу ділянку почали вимагати 17 руб. 19 коп. за рік. Господар перестав платити чинш, чим сприяв накопиченню за 11 років недоїмок у 189 р. 9 коп. [23].

Великий рід 61-річного Григорія Романовича і його дружини Зіновії був розгалужений. Одружений 33-річний син Іван з 19-річною дружиною Зіновією вже мали 1-річного сина Івана та 1-річну доньку Килину. Одруженим був і 29-річний Гаврило, у нього та дружини Софії були доньки Мотря і Феодосія. 24-річний Леонтій був неодружений і служив у війську з 1883 р. [24]. Напевне, саме велика сім'я зобов'язувала Григорія Романовича затято боротися за повернення відрізаної землі.

Надзвичайно цікаві матеріали соціальної боротьби селянина Станіслава Михайловича Пашковського за перегляд “неправильно нарахованої недоїмки і визнання за ним чиншових прав на відібрану землю” [25]. 15 січня 1984 р. Липовецьке повітове “присутствіє” по чиншових справах під керівництвом голови В. І. Ненюкова прийняло до впровадження цей позов. Позивач повідомив, що кальницька економія відібрала в нього 2 дес. землі, платить належні 10 руб. Чиншу, і йому нараховано 130 руб. недоїмки. Неправомірність рішення місцевої влади Пашковський оскаржив в Уманському окружному суді. Гаврило Єнні визнав чиншові права позивача, але попросив недоїмку в 130 руб. приписати до викупної позики [26]. Чиновники винесли рішення: Селянина Станіслава Михайловича Пашковського визнати вічним чиншовиком на садибі (1269 саж.) і орній землі (3 дес. 668 саж.), а всього 3 дес. 1937 саж. при с. Кальнику з володінь Товариства Кальницького буряко-цукрового заводу. Викупний платіж визначався в 17 руб. 80 коп., а викупну позику видали в сумі 296 руб. 66 коп. клопотання про повернення відібраної землі розглянути в окремій постанові [27].

Через багато років, а саме: 5 червня 1902 р., сини господаря Григорій і Антон дочекалися, що їм прочитали “Додатковий викупний акт”, яким повертали відібрану в батька землю – 1 дес. 1200 кв. саж. орної, 1 дес. сінокісної, й накинули ще 29 кв. саж. незручної землі. Відповідно до отриманих земельних угідь йому додали 83 руб. 33 коп. “чиншових повинностей грошових”, надали право користуватися для випасу худоби чорним паром чиншовиків та стернею.

17 червня 1896 р. землемір С. М. Шабельников, виконуючи постанову Київського губернського “присутствія” від вересня 1895 р. підготував “Відвідний акт” у якому зафіксовано визначений Липовецьким повітовим “присутствієм” по чиншових справах розмір землеволодіння — 3 дес. 1937 саж. [28]. Губернські чиновники прийшли до висновку, що питання про розгляд позову за повернення відібраної землі “є передчасним” [29].

Справа про викуп чиншових прав Степана Миколайовича Цишковського багато в чому повторює попередні. Але в її складі є цікавий документ – копія “Доручення”, виписаного на ім'я Гаврила Гавриловича Єнні, яке надавало йому право виступати повіреном у справі

кальницького цукрового заводу, зокрема й у питаннях позовів селян Кальника до економії. Цей цікавий казусний момент свідчить про те, що селяни боролися з кривдниками на “полі” юриспруденції. Це змушувало владу дотримуватися законів. Позов Степана Цишковського свідчив, що в нього з 3 дес. 1/4 саж. відібрали 1½ дес., він заборгував 186 руб. 56 коп., і йому нав’язали щорічну оплату чиншу замість 10 руб. – 16 руб. 56 коп. [30].

Наявні в нас джерела дають змогу розкрити наполегливе й систематичне протистояння на законодавчому полі між чиншовиками та адміністрацією Кальницького цукрового заводу. Набір документів однотипний, процес розгляду скарг селян також. Щоб не переобтяжувати текст повторами, ми вважаємо за доцільне коротко згадати про мешканців села, принаймні назвати їхні прізвища (вони на те заслуговують), зафіксувати наявну в них кількість земельних угідь.

Михайло Іванович Голубович також подав позов на директорат Кальницького товариства цукрового заводу. Михайло та його батько з 1865 р. володіли 3 дес. землі й платили чинш 10 руб. за рік. Позивач звинувачував директорат у тому, що У 1871 р. економія відібрала в них 1½ дес. орної землі і ½ сінокосу. Протестував чиншовик і проти підвищення чиншової плати з нарахуванням 223 руб. 48 коп. недоїмки [31].

Надзвичайно важливий соціальний аспект розкривають матеріали про відносини між спадкоємцями Володимира Гашинського – Степаном і Амвросієм (на 1894 р. вони вже були у стані міщан). 15 січня 1894 р. Липовецьке повітове “присутствіє” по чиншових справах під головуванням В. І. Ненюкова розглянуло прохання міщанина Степана Володимировича Гашинського надати йому всі права чиншовика с. Кальника. Під час розгляду справи учасники засідання виявили, що спадкоємці Володимира володіли присадибною і польовою землею, про що свідчать 9 квитанцій оплати чиншу з 1851 р. Через 15 років у них відібрали 2 дес. польової землі, піднявши оплату за чинш, що призвело до накопичення 110 руб. недоїмки. Гаврило Єнні визнав чиншове право Степана [32].

Перевірка заявленого виявила, що Володимир Гашинський справді володів чиншовим правом не пізніше, ніж у 1851 р., а проведений облік землі показав, що під садибою було 2346 саж., під полем – 4 дес. 360 саж. і незручної землі – 290 саж., а всього – 5 дес. 596 саж. Учасники розгляду прийшли до висновку, що “міщани Степан і Амвросій Гашинські належать до вічних чиншовиків” на означену землю з викупним платежем 16 руб. 60 коп. і викупною позикою 176 руб. 66 коп. За відібрану землю позов розглянуть окремо [33].

Відвідний акт від 18 червня 1896 р. зафіксував право міщан Степана і Амвросія Гашинських на 5 дес. 596 саж. Землі [34]. Щоправда, брати відмовилися підписати Відвідний акт. У 1902 р. Бердичівсько-Липовецьке повітове “присутствіє” по чиншових справах розглядало позов Степана Володимировича Гашинського до дітей його померлого брата Амвросія, які виявилися єдиними власниками чиншових земель. Пізніше було встановлено, що виключення Степана зі спадкового права на чиншову землю був результатом помилки, яку було виправлено. Комісія ухвалила “зробити виправлення в тому, що показано в нім землю визнано за селянином Степаном Гашинським і спадкоємцями Амвросія Гашинського” [35].

За свої пограні земельні права вступив у 1891 р. в боротьбу з кальницькою економією 32-річний Каєтан Адамович Мінкевич. Він разом з 34-річною дружиною Марією виховував 8-річного сина Митрофана, 4-річну дочку Ганну і 2-річного сина Купріяна [36]. Господаря зарахували до ополчення у 1875 р. Процедура розгляду справи розтяглася на кілька років. Тільки 15 січня 1894 р. в м. Липовцях її розглянули. Виявилося, що Каєтан і його батько володіли чиншовим правом приблизно з 1840 р. На той час у них було 3 дес. орної і 2257 саж. присадибної землі. У середині 70-х років XIX ст. у них відібрали 2 дес. польової землі, підвищили чиншову плату за землю. Каєтан оскаржив ці дії в Уманському окружному суді. Мабуть, позитивного рішення суду не отримав. Розслідування підтвердило, що він мав 130 руб. недоїмки і мав платити викуп по 17 р. 80 коп. щорічно. У нього було ще 296 руб. 66 коп. викупної позики [37].

Скаргу Каєтана розглядали в Київському губернському “присутстві” по чиншових справах 17 травня 1894 р. Комісія затвердила рішення повітового “присутствія” і рекомендувала оформити “Відвідний акт”, що й зробив землемір С. М. Шабельников 18 червня 1896 р. В акті було записано, що сім’я Каєтана Мінкевича володіє 3 дес. 2279 саж. Зелі [38]. У відвідному акті, якого Каєтан не підписав, чиновник вказав, що господар перестав платити чинш у сумі 10 руб. за рік з 1881 р., тобто 13 р. тому. Ось і є пояснення, звідки йому нараховували 130 руб. недоїмки, які додадуть до викупної позики у 166 руб. 66 коп. [39].

20 вересня 1898 р. мировий посередник 2-ої ділянки знову розглядав скаргу Каєтана Адамовича Мінкевича, де вимагалось справедливо розв’язати питання про розміри чиншової плати за землю та повернути відібрані 2½ дес. землі. Було складено протокол розгляду, викладено претензії обох сторін з залученням свідків-старожилів. Не допомогли ні свідчення Ієроніма Козубовського та інших свідків про те, що 1871 р. землю в Мінкевича відібрали, ані протест позивача. Мировий посередник прийняв рішення відмовити Каєтану Мінкевичу в позові [40].

На початку ХХ ст. (5 червня 1902 р.) буде прийнято рішення про повернення земель, колись відібраних у Каєтана Адамовича. “Додатковий викупний акт” засвідчив, що він отримав 1 дес. 1200 кв. саж. польової і 1 дес. сінокісної землі, а також 40 кв. саж. незручної. Польова земля наділялася в трьох ділянках (№ 43, 67 і 94) у різних кінцях села. За цю землю йому додатково нараховувалося 83 руб. 33 коп. грошових чиншових повинностей і право користуватися толокою на парових ділянках чиншовиків для випасу худоби. Засвідчив цей документ за неписьменного Каєтана Йосип Вінграновський.

Розв’язати свої земельні права спробували також Григорій Миколайович Амброзевич і спадкоємці померлого Олександра Миколайовича. Вони проживали в одному дворі, який очолював 23-річний Іван Олександрович, тут жили також його 45-річна мати Ганна і 43-річний дядько Григорій Миколайович зі своєю сім’єю. Григорій і його дружина виховували 20-річного Григорія, 16-річного Семена, 12-річного Леонтія, 10-річного Луку* і 6-річного Вікентія [41].

Ще у 1891 р. Григорій Миколайович порушив позов проти кальницької економії, звинувачуючи її в тому, що в Амброзевичів відібрали 1½ польової та ½ сінокісної землі і завищили їм чиншову плату за землю. Розгляд справи виявив, що землею рід користувався з 1876 р., щорічно виплачуючи 10 руб. чиншу. Тепер з’ясувалося, що за Амброзевичами нараховано 173 руб. недоїмки і розмір чиншу сягнув до 21 руб. за рік [42].

У січні 1894 р. Липовецьке “присутстві” винесе постанову з цього питання. Обмір землі визначив, що Амброзевичі володіли 1 дес. 192 саж. присадибної і 2 дес. 1704 саж. польової землі; 2-річну плату за землю було визначено в 17 руб. 20 коп., а сім’ї видали позику в сумі 186 руб. 36 коп.; позов за відібрану землю було вирішено розглянути окремо [43].

Тільки 5 червня 1902 р. Амброзевичам прочитали “Додатковий викупний акт”, який повертав їм відібрані колись землі у кількості 1 дес. 1200 кв. саж. польової, 1 дес. сінокісної, також додалися 32 кв. саж. незручної землі. За це сім’ї додатково нараховували 83 руб. 33 коп. чиншових грошових повинностей, тож вона щорічно виплачувала 5 руб. Амброзевичі також отримали право користуватися для своїх потреб паровою чиншовою землею та стернею.

Степан і Семен Федоровичі Чернецькі також зробили спробу відновити справедливість свого землеволодіння. Як і всі односельці, чиншовики зверталися разом до Уманського окружного суду про повернення відібраної землі й зменшення плати за землю. Рід Чернецьких у 90-х роках ХІХ ст. складався з трьох братів: 39-річного Степана, 31-річного Якова і 23-річного Семена. У 1876 р. Якова “прийняли на службу” і, мабуть, на земельну частку він не претендував. “Семена зараховано в ополчення у призив 1882 р.”. У Семена був син Трифон. Степан і його дружина Євдокія виховували в той час п’ятьох доньок: 13-річну Катерину, 10-річну Олену, 8-річну Гафію, 2-річну Олександру і ½-річну Ірину. Семен зі

свою 22-річною дружиною Іриною, окрім Трифона, мали ще трьох доньок, ім'я однієї – Гафія [44].

З 1866 р. землею володіли ще їхні батьки. У 1870 р. в них відібрали 5 дес. польової землі. На час подання позову Степан мав разом з братом Семеном 1 дес. 260 саж. землі в одному лані. Брат “просив закріпити за ним половину ділянки” [45]. Протягом 10 років Степан не платив чиншових грошей. Раніше він мав платити 4 руб. за садибну землю, пізніше сума зросла до 6 руб. 67 коп. за три ділянки площею 4½ дес. польової і ½ дес. сінокісної землі [46].

23 вересня 1901 р. мировий посередник 2-ої ділянки, враховуючи свідчення селян-старожиливі Андрія Гезенка, Йосипа Могили та інших, склав протокол, у якому констатовалося, що в Семена і Степана одночасно з іншими сільськими чиншовиками у 1871, 1872 и у 1873 роках відібрали польову і сінокосу землі в трьох наділах, скориставшись малолітством братів. Посередник радив Липовецькому “присутствію” по чиншових справах відмовити Степанові в позові [47].

Викупний акт Степана й Семена зафіксував, що вони володіли 1 дес. 510 кв. саж. садибної землі і 23 кв. саж. незручної (скажімо, їм приписали частину дороги, або якогось горбка). 5 червня 1902 р. їм прочитали “Додатковий викупний акт”, який повертав їм раніше відібрану землю: 4 дес. 1200 кв. саж. польової, 1 дес. сінокісної і 51 кв. саж. незручної землі й нараховував 183 руб. 33 коп. викупних платежів. З цієї суми брати платили щорічно 11 руб. грошових чиншових повинностей. Цей документ надавав їм право випасати своїх корів та іншу худобину на чиншових парових землях та стерні.

Позов до кальницької економії, надісланий до Липовецького повітового “присутствія”, розпочав Василь Олександрович Черноуцький ще у травні 1891 р. Ця справа цікава тим, що тут виступають представники двох сімей чиншовиків. Василь Черноуцький, який користувався чиншовим земельним наділом з 1882 р.*, і його дружина Лукера Федорівна (до одруження Буткевич), яка принесла у сім'ю спадковий чинш від покійного батька Федора Буткевича, котрий, у свою чергу, отримав такий спадок, напевне, від тестя Івана Дубровського [48].

15 січня 1894 р. розгляд цієї справи тривав. Буде проведено обмір землі, який виявить, що родина Василя і Лукерії Черноуцьких користувалися 1624 саж. садибної, 3 дес. 416 саж. польової та 175 саж. незручної землі [49]. У позові Василь вкаже, що в них “відібрано більше, ніж 15 років тому 3 дес. землі”, на що він скаржився до Уманського окружного суду [50]. Ця справа, як і справи інших чиншовиків, виявила злочинну тенденцію: землю відбирали, що зменшувало землеволодіння чиншовика, але зразу ж збільшували чиншову оплату. У цій справі чиншова оплата залишилася в сумі 18 руб., за зменшення земельного володіння. Сім'я отримала 300 руб. позики на викуп землі після селянської реформи 1861 р. [51].

23 вересня 1901 р. мировий посередник складе протокол розгляду чергової скарги Василя Черноуцького. Той знову вимагав повернути відібрану землю. Протокол “стандартний” — фіксація вимоги позивача, опитування свідків (вони також традиційні) в присутності представника Товариства Кальницького цукрового заводу і констатація факту – так, у нього 1874 р. відібрали 2,5 дес. землі. Протокол підписали всі присутні, зокрема за неписьменних селян с. Кальника і с. Шабельної, але він проблеми не розв'язував [52].

Соціальний сюжет взаємоволодіння селян с. Кальника розкриває справа з викупу чиншових прав селян Віктора Матвійовича Дубровського і Ганни, Дарини Федорівни та їхньої матері Килини Дем'янівни Гашинських. На 1893 р. рід Віктора Матвійовича Дубровського, одруженого двічі, вражає своєю міцністю й розгалуженістю. У 70-річного Віктора Матвійовича було чотири сини від першої дружини: 41-річний Іван (1-й) одружений з 38-річною Марією, 35-річний Іван (2-й), одружений з 35-річною Тетяною, 32-річний Фелікс та 8-річний Ігнат. Від другої дружини придбав 22-річного Олександра. Івана 2-го Бог наділив трьома доньками: Федорою 10 років, Марією – 4 і Параскою – 2 років. У садибі проживали “Віктора внуки Павло Августович, Володимир Фомич і Адам Фомич” [53]. Тут мешкали й

26-річна Марія – мати Павла, 40-річна Павлівна – мати Володимира, і його сестра Єлизавета [54]. Напевне, у Віктора Дубровського було ще два сини – Август та Фома, які, мабуть, померли.

Друга сім'я-учасниця цієї події належала солдату Федору Гашинському й складалася (приблизно) з дружини Килини Дем'янівни та двох доньок: Ганни і Дарини. 7 квітня 1876 р. Віктор Дубровський і Федір Гашинський уклали “Добровільну угоду” на купівлю останнім на “вічне і спадкове користування” шостою частиною садибної землі за 69 руб. сріблом [55]. Федір Гашинський брав на себе зобов'язання виплачувати за цю частину землі чиншову плату, а Віктор Дубровський від себе і своїх спадкоємців запевняв Федора Гашинського і його спадкоємців, що ніколи не буде висувати ніяких претензій. Досить цікаво було визначено межі ділянки садиби, яку передавали Гашинським: “від великої дороги до мого саду по грушу” [56]. Під час підписання цієї угоди були присутні кальничани Август Іваницький, Василь Островський, Павло Мицевський, Казимир Синькевич та ін., а за них неписьменних підписався Яків Яцьків.

Через кілька років, а саме 3 лютого 1884 р., Віктор Дубровський склав ще одну “Добровільну угоду” зі своїм молодшим сином Іваном 2-им про продаж частини садиби за 30 руб. сріблом. Зразу ж він отримав від сина 20 руб. при свідках, а ще 10 руб. “Іван зобов'язався виплатити після досягнення зрілого віку своїй сестрі Марії” [57]. Цю угоду засвідчили селяни Августин Іваницький, Ігнат і Арсен Калашники, а за них неписьменних підписав Іван Мацьков. До цього тексту печатку приклав і підписав його староста с. Кальника Матвій Фльорко [58].

20 травня 1891 р. мировий посередник 2-ої дільниці перевіряв чиншові права на землю, зокрема й Віктора Дубровського. Виявилось, що той володів землею з 1839 р., що зараз у нього 3 дес. землі в трьох наділах, платив він 10 руб. чиншу. Віктор Дубровський повідомив чиновникові, що 1871 р. в нього відібрали 1½ дес. орної землі й ½ сінкоосу. Він наголосив, що поступився частиною садибної землі Килині Гашинській [59].

Посередник запропонував Липовецькому “присутствію” по чиншових справах визнати селян Віктора Дубровського і Килину Гашинського вічними чиншовиками на садибу площею 2012 кв. саж. зі щорічними викупними виплатами 6 руб. 17 коп. і викупною позикою 102 руб. 83 коп. Віктор Дубровський визнавався вічним чиншовиком на польову землю площею 3 дес. 2136 кв. саж. зі щорічною виплатою 14 руб. 3 коп., а викупна позика, отримана ним на всю землю, становила 233 руб. 83 коп. [60].

1 листопада 1895 р. Липовецьке “присутствіє” розглянуло запропоновану пропозицію мирового посередника і схвалило розділити чиншову оплату присадибних ділянок Віктора Дубровського та Килини Гашинської й систематизували розмір оплати польової землі [61]. Постанову було доведено до Віктора Дубровського і Килини Гашинської з дітьми 20 грудня 1895 р. Цю постанову підписали директор-розпорядник Гаврило Єнні й бухгалтер Кальницького товариства Болеслав Івашкевич [62].

“Викупний акт” на садибну землю свідчить, що сусідами Дубровського були Август Дем'янович Іваницький, через дорогу з північного сходу – міщанин Степан Павлович Заплотинський та Ігнат Якович Долінський, а з південного заходу – селянин Іван Музика. Окрім викупного акту на польову землю, 5 червня 1902 р. Віктору Дубровському, його сином Феліксу та Івану разом з сім'єю Гашинських показали “Додатковий викупний акт”, де юридично було зафіксовано повернення раніше незаконно відібраної в них землі площею: 1 дес. 1200 саж. орної, 1 дес. сіножаті та 40 кв. саж. незручної. Також Дубровський з родичами під цю землю видали 83 руб. 33 коп. викупної суми і отримали право випасу своєї худоби на парових землях.

Намагався відстояти свої земельні права від зазіхань кальницької економії й Іван Степанович Кілієвич. Після скасування кріпосництва він володів 1000 кв. саж. присадибної, 4 дес. 1643 кв. саж. польової та 70 кв. саж. нарізаної незручної землі. Раніше він платив 10 руб. чиншового збору і мав заборгованість у 140 руб.

В 1870-х роках у нього відібрали частину чиншової землі. Він разом з іншими чиншовиками села здійснив першу спробу подати колективний позов до Уманського окружного суду. Чим вона завершилася, невідомо. Найімовірніше, селяни програли позов. Іван Кілієвич і далі звертався до Липовецького повітового “присутствія” по чиншових справах зі скаргами.

4 травня 1891 р. його запросили на розгляд побуту сільських вічних чиншовиків. 18 травня того року до с. Кальника приїхав мировий посередник 2-ої діляниці Павлов, який зібрав інформацію про стан життя чиншовиків. Виявилося, що Іван Кілієвич користувався чиншовою землею з 1851 р., володів 4½ дес. орної землі, платив 10 руб. чиншу, користувався землею на основі словесної угоди, що близько 12 років тому в нього відібрали ½ дес. сіножаті. Представник економії повідомив посередникові, що селянин 11 років не платив чиншу. 56-річний Андрій Гедзенко показав, що Кілієвич користувався цими ділянками ще до нього і платив 10 руб. чиншу [63].

15 січня 1894 р. будн складено викупні документи. За 5 дес. 313 кв. саж. землі (1000 кв. саж. присадибної, 4 1643 кв. саж. польової і 70 кв. саж. незручної) Іван Степанович Кілієвич щорічно з 1 травня 1894 р. мав платити 18 руб. 40 коп. викупних виплат.

15 лютого 1894 р. землемір і таксатор С. Данилов склав геометричний план земельних угідь Івана Кілієвича, в якому нанесено польові ділянки за № XXI (1 дес. 1518 кв. саж.), XXII (1 дес. 1333 кв. саж.), і XXIII (1 дес. 1192 кв. саж.) та присадибна ділянка, а всього зручної землі — 5 дес. 243 кв. саж. Наприклад, перша ділянка межувала з ділянкою **селянина села**, з землями Григорія Орловського і Ганни Штифурської, Кальницької економії та Хіхловського і Кривенка. Важко уявити, де розміщувалися ці ділянки, оскільки вони не прив’язані до якихось географічних віх [64].

23 вересня 1901 р. мировий посередник знову повернувся до розгляду скарги Івана Кілієвича на кальницьку економію, яка так і не повернула відібрану в нього 20 років тому землю. У складеному протоколі розгляду цієї скарги виявилось, що в селянина відібрали “кілька десятин сінокісної землі, до відібрання цих земель він платив чиншу десять рублів, але цим відібранням чинш було підвищено спочатку до п’ятнадцяти рублів, а пізніше – до двадцяти п’яти” [65]. Повірені економії (заводу) наголосили на тому, що Іван Кілієвич не платить чиншу, оскільки квитанцій за оплату не надав, а тому запропонували відмовити йому в задоволенні позову [66].

28 березня 1901 р. землемір Козловський провів замір і склав план присадибної землі площею 1558 кв. саж., яку відшукував згідно з чиншовим правом Степан Андрійович. Його сусідами були Василь Тисевич, Ілля Постановський, Роман Фльорко, Ганна Штихурська, Євдокія Гладка, Іван Кілієвич та ін. [67]. Цей план уже підписала селянка Марія Степанівна Хіхловська, а за неї неписьменну – Андрій Войченко.

5 червня 1902 р. Івану Степановичу оголосили “Додатковий викупний акт”, який повертав раніше відібрану 1 дес. сінокісної і додавав 30 кв. саж. незручної землі, а також накинув додатково 33 руб. 33 коп. викупних платежів. З цієї суми щорічно господар додатково платив 2 руб., отримавши право випасати худобу на паровій землі та стерні чиншовиків села.

Складовою соціального життя є аспекти стосунків між окремими членами роду або окремої сім’ї. Не завжди рідна кров є важливим фактором єднання між близькими, а тим паче далекими рідними. Власні меркантильні інтереси, їхнє майнове забезпечення завжди виступають рушієм, як це було у сім’ї Кайдашів за Нечуй-Левицьким, шляхами фізичного вирішення спорів між родичами, або на основі закону, як це відбулося в кальницьких Хіхловських. Родовід Хіхловських у XVIII ст. чітко не простежується. Але в другій половині XIX ст. можна виявити про нього деякі сюжети.

На одній садибі Михайла Хіхловського почали жити два брати: Андрій та Василь, які “багато років користувалися чиншовим правом”. Після їхньої смерті на садибі залишилися двоюрідні брат Кастан Андрійович і сестра Марія Василівна “за чоловіком Тумілевська” [68].

Марія Хіхловська вийшла заміж за Сильвестра Дмитровича Тумілевського 1850 р. народження, сина паламаря церкви с. Тодорівки Липовецького повіту. Відповідно до свого соціального статусу він користувався правами почесного громадянина. Цей статус після одруження отримає й Марія [69]. Марія Хіхловська, згідно з заповітом Василя Хіхловського від травня 1875 р., завіреним у Кальницькому волосному правлінні за підписом волосного старшини Романа Фльорка і волосного писаря Л. Шидловського з прикладенням печатки. В заповіті зокрема було записано, що, якщо у старшої доньки Василя Ярини і його зятя Віцентія Алексіча не буде спадкоємців, “то садиба вся залишається в названій моєї доньки Марії” [70].

Кастана Андрійовича 1876 р. призвали до армії, з якої він повернувся додому 1880 р. Виявилося, що двоюрідна сестра не пустила його на батьківську садибу. 15 червня 1891 р. в проханні до Липовецького повітового “присутствія” по чиншових справах він писав, що “Тумілевська є спадкоємицею мною визнаного маєстату із сумісним володінням садибою”, а тому просив мирового посередника відновити його права власника на частину садиби [71].

Розгляд судової справи затягнувся на кілька років. 17 травня 1894 р. Губернське “присутствіє” розглянуло на засіданні цей позов. Виявилося, що Марія Тумілевська володіла 3 дес. 32 саж. викупної польової землі [72] і 2353 саж. садибною землею [73], а також “будинком із прибудовами”. На ці ділянки 17 червня 1896 р. разом з землеміром С. М. Шабельниковим оформили окремі “Відвідні акти” [74], які стали основою для прийняття справедливого рішення: “застерегти, що загальним володінням Тумілевської і Хіхловського є тільки присадибна земля площею 2353 саж., а польової 3 дес. 32 саж. належить тільки Тумілевській” [75], яка платила 10 руб. чиншу.

Як свідчив Сильвестр Тумілевський 1871 р., в його дружини Марії Василівни відібрали 2,5 дес. землі, які подружжя хотіло повернути, подавши черговий позов. 20 вересня 1898 р. до Кальника прибув мировий посередник 2-ої дільниці Липовецького повіту, щоб перевірити чиншові права Тумілевського на відібрану землю.

Степан Андрійович, згідно з “Викупним актом”, володів 1558 кв. саж. садибною і 2 дес. 2301 кв. саж. польовою землею. Польову землю було поділено на дві ділянки: № XXI у кількості 1 дес. 1065 кв. саж., № XII – 1 дес. 1236 кв. саж. [76]. Йому було надано кредит як викупну суму 160 руб. 83 коп., до неї додали ще недоїмки, і тоді викупна сума становили 378 руб. 76 коп. 26 вересня 1901 р. його син Іван отримав з кальницької економії 1 дес. 1200 саж. польової землі, розділених на 3 ділянки по 1200 кв. саж., 1 дес. сіножатної і 30 кв. саж. незручної землі. Він отримав право користуватися угіддями всіх чиншовиків для випасання худоби на парових землях і на стерні. За додаткову землю він мав платити 83 руб. 33 коп. викупних сум, по 5 руб. у рік. Правда цей Додатковий викупний акт підписала дружина Йосипа Івановича Хіхловського.

Не менш заплутані земельні віждносини розв’язувала в судовому порядку сім’я Потуржинських. Вона щасливо жила, володіла чиншовою землею, поки батько Трифон і його дружина відійшли за небокрай. На 1887 р. у садибі залишилася жити сім’я Митрофана Трифоновича: його 38-річна дружина Євдокія та їхні діти: Полікарп, Борис, Павло, Василь, Домнікія і Олена. Мали притулок тут і його сестри, неодружені 43-річна Єфросинія і 40 річна Євдокія [77].

Приблизно у 1886 р. Митрофан вигнав своїх сестер з садиби, зовсім позбавив їх права користуватися спадковим майном, і жінки “змушені були поневірятися по чужих кутках” [78]. Єфросинія і Євдокія звернулися до мирового посередника з проханням повернути свою частину статку, проте Трифон розповів йому, що “батьківський чинш він продав за борги, і що його дружина викупила на торгах землю в свою користь” [79]. Тоді сестри 17 травня і 12 червня 1891 р. подали до Липовецького повітового “присутствія” по чиншових справах “Прохання” порушити судовий позов для повернення їхньої частини батьківського чиншового спадку. За них писав писар. Сестри викривали обман брата, зазначаючи, що ніякої купівлі-продажу батькового чиншу не було, а була, можливо, тільки “фіктивні”, щоб позбавити їх спадкового майна. За життя батька ніяких боргів за землею не було. Їх наробив

брат. Понад п'ять років тому він їх вигнав і тим самим позбавив можливості користуватися землею. Несправедливість брата можуть підтвердити селяни села Федір Левченко, Кузьма Ярошенко, Ігнат Калачник [80]. Вони підтвердили, що нарівні з братом сестри мають право на спадщину батька [81].

Липовецьке повітове “присутствіє” 15 січня 1894 р. розглянуло позов сестер і зобов'язало Митрофана “користуватися земельними угіддями” разом. Брат сестер на садибу не пустив і 12 березня 1894 р. написав до Київського губернського “присутствія” по чиншових справах скаргу, в якій висловив обурення несправедливим рішенням повітового “присутствія” і висловив своє бачення розв'язання позову. Він платив справно 10 руб. чинш, а відібрання 2 дес. землі, без якої в “сільському вжитку практично жити неможливо” [82]; з'явилася невідомо звідки недоведена чиншова недоїмка; “сестри, які вже років (5) виписані з нашого двору” [83], не платили чинш, а це робив він; сестрам потрібно надати відібрану колись батьківську землю для користування [84].

Митрофан відмовився пустити сестер на садибу, що викликало нове “Прохання” Євдокії та Єфросини до Липовецького повітового по чиншових справ “присутствія”, де ще раз жінки звернули увагу на їхнє злиденне життя, що вони “засоби для життя здобувають ручною працею” [85]. Разом з проханням вислали “Метричний витяг”, де священик Василь Войнарський власноручно записав: “Метрическая книга” за 1843 і за 1849-й рік свідчить, що а однодворця Трифона Петровича Потуржинського народилися Єфросинія і Євдокія, перша – 7 січня і в книжці записана під №1, а друга – 14 березня і записана під №10 [86]. Витяг підписав і скріпив церковною печаткою панотець.

1 травня 1895 р. до с. Кальника прибув кандидат у мирові посередники й провів дослідження: опитав старожилів, поговорив з братом і сестрами. Зокрема, Митрофан наполягав на тому, що він особисто 17 років, включно до 1882 р. платив чинш. Єфросина від себе і своєї сестри сказала, що 22 роки він не допускав їх до користування землею, за винятком 1894 і 1895 років [87]. Свідки: Андрій Васильович Луцько засвідчив, що з 1881 р. сестри на садибі не проживали; Федір Якимович Левченко звернув увагу на те, що брат то допускав їх на садибу, то знову проганяв, зокрема і “в 1888 році знову виставив і так неодноразово” чинив [88]; селянин Василь Миколайович Войченко свідчив, що після смерті матері близько з 1876 р. сестри не проживали на спірній землі [89].

Ще в 1900 р. у Київському губернському “присутствії” розглядалася скарга Митрофана, Євдокії та Єфросинії Потуржинських, що звелася до розв'язання питання про повернення відібраних колись 2 дес. землі, яке було “обернено до повторного розгляду” [90].

Копія “Викупного акту” на землю Митрофана, Євдокії та Єфросинії засвідчує, що вони володіли 2030 кв. саж. садибною, 3 дес. 1121 кв. саж. орної і 78 кв. саж. незручної землі. 5 червня 1902 р. їм “оголосили” “Додатковий викупний акт”. Він юридично повертав раніше відібрані землі площею 1 дес. польової, 1 дес. сінокісної та 32 кв. саж. незручної землі. За неї нарахували 83 руб. 33 коп. додаткових чиншових повинностей, з яких слід було платити 5 руб. річних викупних виплат, отримали право випасати на чиншовій паровій землі своїх тварин.

Інші документи свідчать, що в Кальнику в кінці XIX ст. мешкала ще сім'я Антона Петуржинського. Його сини Василь і Карпо, як і більшість кальницьких чиншовиків, наполегливо добивалися повернення відібраних земель. Мировий посередник Н. Бабаєв 3 вересня 1898 р. повісткою викликав Василя і Карпа на “на 20 число вересня місяця 1898 року на 11 год. дня ... для перевірки прав ваших на відібрану у вас чиншову землю”. Складений мировим посередником протокол засвідчив, що у Василя Антоновича було відібрано “шість з половиною десятин польової та сінокісної землі”. Щоправда, 18 червня 1896 г. землемір С. М. Шабельников відвів ділянки землі селянам Василю і Карпу Антоновичам Петуржинським за викупним актом. Їм було відведено 1021 кв. саж. присадибною, 6 дес. 550 саж. польової та сінокісної й 125 кв. саж. незручної землі. Розгляд справи виявить також, що їхній чинш – 10 руб. – буде замінено з 1 травня 1894 р. на річну оплату в 17 руб. 80 коп. За братами нарахується і недоїмка на суму 130 руб.

Розгорілася запекла боротьба за землю садиби в роду Степана Андрійовича Хіхловського і Михайла Матвійовича Кривенка. Ми достеменно не можемо виявити, хто був родоначальником цього роду. В 70 – 80-х роках XIX ст. на цій садибі мешкали спадкоємці одностороннього Гаврила Мультана і Андрія Хіхловського. Боротьба розгорілася між двоюрідними братом Степаном Хіхловським* і сестрою (ім'я не встановлено), до одруження Мультан, її інтереси представляв чоловік – відслужилий солдат Михайло Кривенко [91].

Протистояння виникло після того, як Гаврило Мультан 8 березня 1882 р. уклав добровільну “Домашню угоду” зі Степаном Хіхловським. Зміст її полягав у тому, що Степан брав на себе зобов'язання заплатити економії за Гаврила Мультана 71 руб. 56 коп. недоїмки, яка накопичилася до 1882 р. і 17 руб. 89 коп. сріблом за 1882 р. За це Гаврило Мультан поступався йому польовою і однією частиною садибної землі, а іншу частину виділяє зятю Михайлу Кривенку, який буде платити 30 коп. сріблом чиншу [92]. Угода завершується такими словами: “вся земля ця є не моєю, а економії, вона ж і права на неї має, ні я, ані мої спадкоємці й ніхто з мого роду не винні в цьому обидві сторони” [93].

Михайло Кривенко, автор двох “Прохань” до Липовецького повітового “присутствія” по чиншових справах вважав, що частину садибної землі він отримав від тестя за 35 руб. сріблом. Окрім того, тесть обіцяв частину садиби зятю, якщо той за свій рахунок його поховає. У проханні Михайло пише, що він виконав узятє на себе зобов'язання, витративши 30 руб. На цьому проханні 8 березня 1882 р. як свідки підписалися селяни Кальника: Лев Остапчук, Дмитро Іщенко, а за них неписьменних — Андрій Майстренко. Приклав свою печатку і підписався кальницький волосний староста Кирило Могила, управитель економії (Дубинський ?) та директор-розпорядник Товариства “Кальник” [94].

26 вересня 1901 р. Бердичівсько-Липовецьке “присутствіє” з чиншових справ під головуванням С. М. Сакуліна і мирових посередників 1-ої Липовецької дільниці В. І. Ненюкова і 2-ої дільниці В. М. Бабаєва та мирових суддів слухало рішення Київського губернського “присутствія” з селянських справ, яке визнало “неправильними діями” рішення Липовецького “присутствія” щодо позову Степана Хіхловського і Михайла Кривенка [95], оскільки не було визначено розмір частин присадибної ділянки, якими володіли позивачі, всю землю було зведено в один викупний акт, а також створили два відвідні акти на присадибну і польову землю Степана Хіхловського. Київське губернське “присутствіє” з селянських справ скасувало викупні акти і запропонувало чиншовому “присутствію” обговорити питання про володіння цими ділянками [96].

Мировому посереднику доручили на місці дорозслідувати це питання. З'ясували, що “садиба Кривенка залишається такою, як і в рік її купівлі в Мультана” [97]. Встановили кілька цікавих фактів, зокрема, що Кривенко одного разу хотів захопити землю Хіхловського, проте мировий суддя відновив володіння останнього. Додатково обміряли садибу й виявили, що садиба Кривенка займає 210 кв. саж, а Хіловського – 1558 кв. саж. Стало відомо, що Степан Хіхловський уже помер, а землею володіють його дружина Марія та син Осип Степанович. Михайло Кривенко поступився своїми правами на садибу селянинові с. Борисівки Опанасу Никифоровичу Корсаку і його дружині Ганні Григорівні [98].

Ми не втомлюватимемо вас розповідями про розмір нового чиншу, який вирахувала комісія, але наголосимо на тому, яка ж кількість ґрунту Гаврила Мультана так хвилювала його родичів, зокрема й сестер: Ганну Штифурську (до речі, міщанку) і Євгенію Видавську. Вони вимагали, щоб Липовецьке повітове “присутствіє” з селянських питань визнало їх спадковими “вічними чиншовиками” [99]. У висновку повітової комісії писалося, що Степан Хіхловський отримав від Гаврила Мультана 2 дес. 2326 кв. саж. з виплатами по 12 руб. і 46 коп. за рік [100]. Ось за ці десятини протягом більш як двадцяти років велася запекла родова боротьба.

Зробив спробу захистити свої поземельні права липовецький міщанин Степан Павлович Заплотинський, який користувався землею з 1831 р., а ще раніше нею володів його батько. Як він став користувачем, після викупних операцій власником кальницької землі сказати

достеменно не можемо. За свідченням 65-річного Василя Сметани і 71-річного Йосипа Вознюка, “Заплотинський володів землею досить давно, уже років 60” [101]. Раніше за документами конкретно не простежується, коли він подавав скаргу до Липовецького повітового суду та до Уманського окружного суду, щоб повернути відібрані в нього 1871 р. 1½ дес. польової та ½ дес. сінокісної землі [102]. Позивач наголошував, що, як тільки в нього відібрали ці 2 дес. землі, зразу ж підняли чиншову плату за неї. У 1891 і 1894 роках знову подавалися позови на кальницьку економію для повернення відібраної нею його землі. Загалом до 1894 р. Степан володів 4 дес. 939 саж. садибною, польовою і незручною землею, яка розміщувалася на чиншових ділянках за №13, 15, 53, 67 і 94.

У березні 1894 р. в Губернському “присутстві” з селянських справ розглядалася скарга 67-річного Степана Павловича Заплотинського та його 22-річного сина, який народився 11 червня 1871 р. [103], з вимогою повернути відібрану землю. 30 березня того року губернське “присутстві” позитивно вирішило цю скаргу. Степану буде видано ще один “Додатковий викупний акт на чиншову ділянку, яку слід повернути в користування чиншовика Степана Заплотинського”. Селянин отримав додатково 1 дес. 1200 саж. польової, 1 дес. сінокісної і 41 кв. саж. незручної землі. Польова земля розподілялася на три ділянки по 1200 кв. саж., а сінокісна була в одній ділянці. Ділянки 3 45, 69 і 98 межували з ділянками Василя і Лукери Чернолуцьких, Фелікса, Івана, Ганни та Дарини Дубровських, Килини Гашинської. За цю землю йому нав’язали викупну суму 83 руб. 33 коп. Він зобов’язувався також виплачувати 5 руб. викупних виплат за рік. Уряд, з урахуванням цих додаткових позичкових коштів, нарахував Степану урядову суму 299 руб. 99 коп. Щорічно з цієї суми він виплачував 18 руб. щорічних викупних.

Чиншовиком був і Григорій Остапович Генсоровський. Після реформи 1861 р. було підготовлено викупний акт, який засвідчив, що йому передавали за викуп 790 кв. саж. присадибною і 3 дес. 2028 кв. саж. польовою землею. Польова земля розподілялася на чотири ділянки: № 21, 62, 89, і 106. Наприклад, його сусідами по першій ділянці були Андрій Остапчук, Леонтій Коваленко, Степан Гашинський і Марко Баніт. У січні – березні 1894 р. у викупному акті було записано, що він раніше виконував чиншові грошові повинності у сумі 10 руб. На погашення виданої урядом викупної позики у сумі 286 руб. 66 коп. за землю він мав щорічно виплачувати 17 руб. 20 коп.

1902 р. доля “всміхнулася” йому. Чиновники Липовецького “присутствія” прочитали “Додатковий викупний акт”, який “дарував” повернення раніше відібраних земельних угідь, зокрема польової 1 дес. 1200 кв. саж. і сінокісної 1 дес., при цьому додали 32 кв. саж. незручної землі. Польова земля наділялася в трьох ділянках, кожна по 1200 кв. саж. Ці ділянки отримали №12, 40, 62 і сінокісної – №91. Перша ділянка межувала з землями Амброзія Гашинського, з церковною і Станіслава Пашковського. Господар отримав право користуватися на звичаєвому праві толоки випасати худобу на паровій землі чиншовиків і на стерні, після зібраного хліба. За ділянки Генсоровський отримав додатково 83 руб. 33 коп. позики. З розрахунку 6% викупної суми він щорічно виплачував додатково 5 руб. Цей акт за неписьменного Григорія Йосипович ? (помилка) підписав Григорій Пашковський, а від економії – Гаврило Єнні та інші свідки з сіл Купчинець та Польового.

Землеволодіння чиншовика Костянтина Костянтиновича і його синів Олександра і Мيني Костянтинович Добровольських зафіксовано у “Викупному акті”. Він свідчить, що сім’я проживала на одній садибі площею 1132 кв. саж. землі й володіла 3 дес. 246 кв. саж. польовою землею. За цю викупну землю держава видала їм 299 руб. 99 коп. позики, щорічна виплата з неї становила 18 руб. Земля була в 4 ділянках, записаних під №6, 50, 77 і 110. Перша ділянка межувала з землею Антона Ковалинкова, Назара Музики, Івана Венграновського та Івана Хаценюка.

У 1902 р. брати отримали 1 дес. 1200 кв. саж. польовою та 1 дес. сінокісною землею, раніше відібраною в їхніх батьків. Їм додатково “нарізали” 126 кв. саж. незручної землі. Це зафіксовано в “Додатковому викупному акті”, з яким їх ознайомили у червні того року. Відповідно до цього документа, землю було рознесено по трьох ділянках (№19, 47, 71) по

1200 кв. саж. Зокрема, перша ділянка межувала з землями Федора Гашинського, церковною і братів Чернулицьких.

За надану землю господарі отримали 83 руб. 33 коп. викупної позики, з якої додатково мали сплачувати щорічно 5 руб., право користуватися толокою випасати худобу. Акт підписав Олександр Добровольський, а Мина не з'явився. Батька, напевне, вже не було на білому світі.

Землеволодіння однодворців нічим не відрізнялося від селянських господарств. Воно також складалося з присадибної та польової землі. Август Костянтинівич і Марія Костянтинівна Орловські у лютому 1894 р. володіли присадибною ділянкою площею 1567 кв. саж. та орною землею, на ділянці № XXI, де була 1 дес. 305 кв. саж., на ділянці № XXII – 2379 кв. саж., № XXIII – 2364 кв. саж. А всього вони мали 3 дес. 1815 кв. саж. орної землі [104]. Виявляється, до “Викупного акта”, окрім Августа і його матері, було внесено імена його сестер: Марії (після одруження Постановської) і Маложати (Тисевич).

Боротьба Орловських за повернення раніше відібраних земель завершилася у січні – травні 1894 р., про що свідчить “Додатковий викупний акт”. У ньому записано, що син з матір'ю і сестрами отримали 1 дес. 1200 саж. орної, 1 дес. сінокісної та 29 кв. саж. незручної землі. Орна земля розносилася по трьох ділянках площею 1200 саж. За ними, окрім викупної землі, зберігалася право використовувати випасати худобу на полях чиншовиків під паром та на стерні. За додатковий наділ господарі мали виплатити 83 руб. 33 коп. викупу. А взагалі вони мали виплатити за землю 313 руб. 33 коп. викупних вилат, з яких щорічно до економії відносили 18 руб. 80 коп.

Геометричний план землеволодіння Степана Андрійовича Хіхловського і Михайла Матвійовича Кривенка, складений таксатором С. Даниловим 15 лютого 1894 р., засвідчує, що в них було 1890 кв. саж. під садибою, а на двох ділянках орної землі: на ділянці № XXI обраховано 1 дес. і 1065 кв. саж. а ділянці № XXII, відповідно, – 1 дес. 1236 кв. саж. Всього у їхній власності було 3 дес. 1791 кв. саж. землі, а незручної під вулицею – 70 кв. саж. [105]. За описом цього плану, маємо можливість виявити їхніх сусідів: чиншовиків Августа і Марію Орловських, Івана Клієвича, Григорія Орловського, Ганну Штифурську, Станіслава Пашковського, селян Григорія Корчмаря, Романа Фльорка та ін.

Геометричний план виділення на чиншовому праві селянам Дем'яну, Ганні, Ірині Мартиновним Більським та Павлу і Марії Василівні Збінським “з володінь Товариства Кальницького буряко-цукрового заводу”. Таксатор і землемір С. Данилов 15 лютого 1894 р. склав цей план, у якому замальовано “всього в кількості 6 присадибної 648 кв. саж.” Землі [106]. Їхня земля межувала з землями кальницької економії, невідомого селянина та землею Григорія Амбровевича і Павла Дубровського.

Використовуючи матеріали геометричних планів, складених для конкретних мешканців с. Кальника, ми маємо можливість назвати їхні прізвища, кількість землі, якою вони володіли, а також їхніх сусідів. Так, 15 лютого 1894 р. землемір С. Данилов склав план садибної землі спадкоємцям селянки Єпистинії Дмитрівни Виноградової, уродженої Добровольської: Марії, Параски, Катерини і Гафії Яковлевим та їхньому батьку Якову Степановичу Виноградову площею 540 кв. саж. Межували з ними Кирило Дігтяр, Матвій Васильович Кропивницький, Сидір Гега та Василь Ігнатович Касперович [107].

Брати Василь і Леон Станіславовичі Альбертовичі та Килина Олександрівна Вітвіцька, уроджена Сігнаєвська, того дня і року отримали геометричний план на 2238 кв. саж. присадибної і незручної землі. Межували з ними Степан Чернецький, Степан Задорожній і землі Товариства “Кальник” [108].

Повернули колись відібрану присадибну землю 15 лютого 1894 р., згідно з геометричним планом С. Данилова, спадкоємці селянина Василя Островського: Федір і Меланя (за чоловіком Бількевич) на 726 кв. саж. Поряд були землі Микити Коруза, Трофима Суховерхого, Гани Калашникової [109].

Спадкоємці Якова Ніжинського Семен, Олімпіада і їхня мати Фекла Яківна добивалися повернення відібраних від їхнього спадку земель. 15 лютого 1894 р. С. Данилов склав план

відведення польової землі, розбитої на кілька польових ділянок: №XXI – 1186 кв. саж, XXII – 1372 кв. саж., XXIII – 1306 кв. саж., а всього – 1 дес. 1464 кв. саж. та присадибну – 500 кв. саж. Але “за смертю Семена, Олімпіади і Теклі їхні родичі Терезія Пашковська і Йосип Синкевич, а за них неписьменних розписався Петро Чайковський” [110]. Ці землі були поряд з ділянками Кіндрата Поперечного, Федора Качалая, Фелікса Івановича Пашковського, Митрофана, Євдокії і Єфросинії Петуржинських, Йосипа і Пилипа Синькевичів та ін.

Повернув Опанас Никифорович Корсак, відповідно до плану, складеного 28 березня 1901 р. землеміром Бердичівсько-Липовецького повітового “присутствія” з чиншових питань М. Козловським, лише 210 кв. саж. присадибної землі. Сусідами по землі були Марія Хихловська, Іван Кілієвич, а через дорогу – Павло Видавський [111].

У вересні 1906 р. повернули “чиншові садиби” Арсеній Данченко та Іустина Туринська, площею 1176 кв. саж., Антон Мацько – 990 кв. саж., Іван Любанський – 1356 кв. саж., Влас Шемонин – 660 кв. саж. і Павло Збінський та Демян Бійський – 660 кв. саж. Перша ділянка розміщувалася біля дороги з Лінець на Дашів ліворуч і впиралася в чиншову садибу Григорія Амброзевича біля берега [112, 113].

ЛІТЕРАТУРА ТА ДЖЕРЕЛА

1. ДАВО. – Ф.Д.598. – Оп.1. – Спр.28. – Арк.17.
2. Там само. – Арк.17зв.
3. Там само.
4. Там само. – Арк.18.
5. Там само.
6. ДАВО. – Ф.Д.10. – Оп.3. — Спр.21. – Арк.8.
7. ДАВО. — Ф.Д.598. – Оп.1. – Спр.28. – Арк.19.
8. Там само. – Арк.20.
9. ДАВО. – Ф.Д.598. – Оп.1. – Спр.23. – Арк.10зв. – 11.
10. Там само. – Арк.13.
11. Там само. – Арк.15зв.
12. Там само. – Арк.18зв.
13. Там само. – Арк.10зв. – 17.
14. Там само. – Арк.19зв.
15. Там само. – Арк.20.
16. Там само. – Арк.21.
17. Там само. – Арк.20 – 20зв.
18. Там само. – Арк.23.
19. ДАВО. – Ф.Д.598. – Оп.1. – Спр.2. – Арк.10.
20. Там само. – Арк.4, 6зв.
21. ДАВО. – Ф.Д.598. – Оп.1. – Спр.3. – Арк.14.
22. Там само. – Арк.19.
23. ДАВО. – Ф.Д.598. – Оп.1. – Спр.4. – Арк.1зв.
24. Там само. – Арк.4зв. – 5.
25. ДАВО. – Ф.Д.598. – Оп.1. – Спр.12. – Арк.11зв.
26. Там само. – Арк.9зв.
27. Там само. – Арк.10.
28. Там само. – Арк.13.
29. Там само. – Арк.15.
30. ДАВО. – Ф.Д.598. – Оп.1. – Спр.13. – Арк.2.
31. ДАВО. – Ф.Д.598. – Оп.1. – Спр.14. – Арк.7.
32. Там само. – Арк.11зв.
33. Там само. – Арк.12.
34. Там само. – Арк.15.
35. Там само. – Арк.25.
36. ДАВО. – Ф.Д.598. – Оп.1. – Спр.16. – Арк.4зв.
37. Там само. – Арк.10зв. – 11.
38. Там само. – Арк.14.
39. Там само. – Арк.16.
40. Там само. – Арк.19.
41. ДАВО. – Ф.Д.598. – Оп.1. – Спр.18. – Арк.10.

*Син Луки Степан пізніше напише спогади про своє життя (“Коротка розповідь про моє життя-буття”), які ми використовуємо у відповідному місці праці.

42. ДАВО. – Ф.Д.598. – Оп.1. – Спр.16. – Арк.1зв.

43. Там само. – Арк.15.

44. ДАВО. – Ф.Д.598. – Оп.1. – Спр.19. – Арк.4зв.

45. Там само. – Арк.1зв.

46. Там само.

47. Там само. – Арк.10.

*Василь Черноуцький одружився з Лукерою Буткевич у 1882 р. і, напевне, відокремився від батька, розпочавши вести самостійне господарство. Див.: ДАВО. – Ф.Д.598. – Оп.1. – Спр.17. – Арк.10.

49. ДАВО. – Ф.Д.598. – Оп.1. – Спр.17. – Арк.9зв.

50. Там само. – Арк.10.

51. Там само. – Арк.9зв.

52. Там само. – Арк.10.

53. Там само. – Арк.11.

54. ДАВО. – Ф.Д.598. – Оп.1. – Спр.20. – Арк.15зв. – 16.

55. Там само.

56. Там само. – Арк.5.

57. Там само. – Арк.5.

58. Там само. – Арк.4.

59. Там само. – Арк.4зв.

60. Там само. – Арк.7.

61. Там само. – Арк.19.

62. Там само. – Арк.25зв.

63. Там само. – Арк.36.

64. ДАВО. – Ф.Д.598. – Оп.1. – Спр.22. – Арк.2зв., 4.

65. ДАВО. – Ф.Д.10. – Оп.3. – Спр.21 – Арк.2.

66. ДАВО. – Ф.Д.598. – Оп.1. – Спр.22. – Арк.12.

67. Там само.

68. ДАВО. – Ф.Д.10. – Оп.3. – Спр.21 – Арк.13.

69. ДАВО. – Ф.Д.598. – Оп.1. – Спр.24. – Арк.8.

70. Там само. – Арк.10.

71. ДАВО. – Ф.Д.598. – Оп.1. – Спр.24. – Арк.9.

72. Там само. – Арк.8.

73. Там само. – Арк.20.

74. Там само. – Арк.21.

75. Там само. – Арк.23, 24.

76. Там само. – Арк.28.

77. ДАВО. – Ф.Д.10. – Оп.3. Спр.21. — Арк.3.

78. ДАВО. – Ф.Д.598. – Оп.1. – Спр.26. – Арк.53зв. – 54.

79. Там само. – Арк.49.

80. Там само. – Арк.49зв.

81. Там само. – Арк.49зв.

82. Там само. – Арк.51.

83. Там само. – Арк.57.

84. Там само. – Арк.57зв.

85. Там само.

86. Там само. – Арк.58.

87. Там само. – Арк.50.

88. Там само. – Арк.60.

89. Там само. – Арк.60зв. – 61.

90. Там само. – Арк.61.

91. ДАВО. – Ф.Д.598. – Оп.1. – Спр.26. – Арк.63.

*Степан Андрійович Хіхловський по основному “Викупному акті” володів 2 дес. 2301 кв. саж. польової землі та 1558 кв. саж. садивною. Його спадкоємці – син Іван (помер у 1901 р.), а після – дружина його сина Йосипа Хіхловського Олена Хіхловська – згідно з “Додатковим викупним актом”, володіли ще 1 дес. 1200 саж. польової, 1 дес. сінокісної та 30 кв. саж. незручної землі, повернутими економією.

92. ДАВО. – Ф.Д.598. – Оп.1. – Спр.27. – Арк.45.

93. Там само. – Арк.34.

94. Речення незакінчене. – Там само.

95. Там само. – Арк.45зв.

96. ДАВО. – Ф.Д.598. – Оп.1. – Спр.27. – Арк.46.

97. Там само. – Арк.46зв.

98. Там само.
99. Там само. – Арк.47.
100. Там само. – Арк.8зв.
101. Там само. – Арк.8.
102. ДАВО. – Ф.Д.598. – Оп.1. – Спр.25. – Арк.3.
103. Там само. – Арк.1зв.
104. Там само. – Арк.7зв.
105. ДАВО. – Ф.Д.10. – Оп.3. – Спр.21. – Арк.11.
106. Там само. – Арк.3.
107. Там само. – Арк.4.
108. Там само. – Арк.5.
109. Там само. – Арк.6.
110. Там само. – Арк.7.
111. Там само. – Арк.10.
112. Там само. – Арк.12.
113. Там само. – Арк.14.

УДК 329:94(477) “1917”

Калитко С. Л., канд. іст. наук,
Кравчук О. М., канд. іст. наук.

ЕВОЛЮЦІЯ ПОЛІТИЧНИХ ПОГЛЯДІВ П. СКОРОПАДСЬКОГО У 1917 Р.

У статті висвітлено процес зміни політичних поглядів П. Скоропадського, його становлення як українського консервативного політика.

In this article we can find the progress of political views of P. Skoropadskiy and his formation as a conservative statesman.

В сучасній українській історіографії досліджується діяльність історичних осіб, які раніше з різних причин залишалися поза увагою науковців. До них належить П.Скоропадський. Очолюваний ним гетьманат 1918 р. займає важливе місце в історії розвитку української державності ХХ ст. П.Скоропадському як очільнику Української держави присвячено чимало публікацій [1, 2, 5, 6, 7, 13, 20]. Проте в них не в повній мірі показано зміну його політичних поглядів, що спонукали професійного військового до активної участі в політичній боротьбі. Метою статті є висвітлення цього аспекту життєвого шляху та діяльності П.Скоропадського.

П. Скоропадський пройшов шлях від прихильника автономії України в складі Росії (весна – літо 1917 р.) до федерації з Росією (осінь 1918 р.), і до визнання історичної необхідності самостійності України (еміграційний період, до 1945р.) [1].

Значний вплив на розвиток суспільно-політичних поглядів П. Скоропадського мала його діяльність на посаді командувача 34 – м корпусом російської армії, штаб якого розташовувався у Меджибожі. Там П. Скоропадський перебував з 25 липня до 25 листопада 1917 р., виїжджаючи в справах до командування Південно-Західного фронту у Бердичеві та до Генерального секретаріату військових справа Центральної Ради у Києві. Сам П. Скоропадський вважав, що саме у Меджибожі в 1917 р. розпочалася, за його висловом, «чисто українська робота», яка довела його до гетьманства [2].

Політична концепція П. Скоропадського сформувалася у різний час і за різних історичних обставин. Суспільно-політичні погляди П. Скоропадського до революції 1917 р. висвітлені у його “Спогадах”, написаних “з позицій поміркованого консерватизму, культурного й політичного елітаризму та аристократизму” [3].

П. Скоропадський був людиною двох культур – української та російської. З українською культурою його пов’язувало родове походження. Він був нащадком одного з найвизначніших родів козацької України, до якої ставився з пошаною в сенсі

територіального патріотизму. Скоропадські завжди лояльно ставилися до російської держави, робили кар'єру в системі імперії. За свідченнями П. Скоропадського в їх домі плекалася повага до українства: “постійно співалися українські пісні, читалися та обговорювалися книги Костомарова та інших українських письменників”, серед гетьманських портретів висів портрет гетьмана Івана Мазепи, до якого “ставилися мовчазно і з симпатією” [4].

Проте П. Скоропадський визнавав, що „Україна розумілася як славне минуле, але ніяк не пов'язувалася з сучасністю, іншими словами, жодних політичних думок, пов'язаних з відновленням України, не було. Моя вся родина була глибоко віддана російським царям, але при цьому підкреслювалося те, що ми не великороси, малоросіяни, як тоді говорилося, знатного походження”. У своїх спогадах гетьман відзначав і той факт, що не вчили української мови [5].

На думку сучасного дослідника В. Савченка родина Скоропадських вважала своє походження російським, але з малоросійською родзинкою. Скоропадські були переконані, що малороси – тільки етнографічна частина великоруського народу, і Малоросію вони не бачили окремо від Росії [6].

Але, сам П. Скоропадський вважав, що “вся ідеологія” українців “різниться від московської”. Він підкреслював, що особисто в нього немає ненависті до Росії, а в пригніченні останньою України „не можна звинувачувати російський народ, це була система правління». Ідеальним П. Скоропадський вважав стан, коли б “на Україні існували б дві паралельні культури”. Він відкидав закиди противників українства у штучному характері цього явища, стверджуючи, що „українство жило серед народу” [7].

Водночас П. Скоропадський був “продуктом” російської імперської системи, у якій він зробив престижну військову кар'єру, дослужився до чину генерал – лейтенанта та посади флігель – ад'ютанта імператора Миколи II. Тривале перебування при дворі в Петербурзі, зміцнило його прихильність до сильної влади, до монархії [8].

П. Скоропадський вважав вирішальним чинником успіху людини не культурно – етнічні витоки, а соціальний статус. Вірний православному віросповіданню і благонадійний підданий Російської імперії, він одночасно вважав себе патріотом Росії та України. Я. Пеленський характеризує це як роздвоєну лояльність [9].

Певний вплив на погляди Скоропадського справило його членство в масонській ложі. Масони прагнули до забезпечення свободи, рівності, братерства людей, поваги прав особистості [10]. В Росії масони бачили свою мету у встановленні буржуазного демократичного суспільства, у обмеженні конституцією монархії або її ліквідації. Під впливом таких ідей аристократ П. Скоропадський у вузькому колі часто висловлювався як кадетський професор. У розмовах з близькими або у листах до дружини він критично натякав на військові та державні “таланти” Миколи II [11].

П. Скоропадський був у захваті від лютневої революції 1917 р. У листі до дружини 12 березня 1917 р. він визначив майбутній устрій Росії, як республіки “дуже ліберальної”, відкидаючи можливість встановлення конституційної монархії, через відсутність гідного претендента на престол та втрату династією Романових авторитету й підтримки в суспільстві [12].

В листі від 12 березня 1917 р., П. Скоропадський підтримав та схвалював діяльність Тимчасового уряду, вважаючи його найбільш корисним для Росії в цей критичний для країни момент: “Я повинен сказати, що як військовий, я ніколи, ти знаєш, не займався політикою і для мене всі ці думські діячі становили мало інтересу, але разом з тим в таку тяжку хвилину не можу без захоплення згадати новий наш уряд, так розумно він діє, і раз Государ звільнив мене від присяги, я йому, новому уряду, всією душею відданий, що енергійно провожу у своїх частинах. Всі ці пани Родзянко, Львов, Гучков, Керенський і компанія розумні люди, і ми, і вся Росія повинні бути вдячні долі, що влада захоплена ними, і дай Бог нашій багатостраждальній Батьківщині, щоб вони утрималися при владі... А крім того, тепер на чолі Росії дійсно стоять кращі люди і за ними треба йти” [13].

У тому ж листі П. Скоропадський пов'язував своє майбутнє життя з Україною, з участю у громадському та політичному житті: "... я зовсім не збираюся зариватись та оплакувати минуле, а прийняти в тій чи іншій формі живу участь в суспільному житті, звісно тяжко сказати зараз, де і в якій формі ... Данилкові (сину – авт.) потрібно вчитись по – малоросійські (українські), я теж купив собі книгу і збираюся, можливо, зробитися українцем, але мушу сказати по честі, не дуже переконливим". Це свідчить про зміни у національній самоідентифікації і його намір взяти активну участь в українському політичному житті [14].

Перебуваючи на посаді командувача 34-м корпусом, П.Скоропадський вперше познайомився з масовим українським революційним рухом. Він не сприйняв соціалістичні ідеї революційних партій як чужі своєму світогляду. Єдиною проблемою, яка постала перед ним, була проблема збереження дисципліни і боєздатності у ввіреному йому корпусі [15]. Однак суспільно–політична ситуація й родинні традиції "штовхали" П. Скоропадського в українську політику. Це розуміли й оточуючі його колеги – офіцери. Так, у квітні 1917 р. в Сарнах російський офіцер, поляк Ходкевич сказав Скоропадському, що він "повинен був взяти участь в українському русі", що він може "бути видатним українським діячем, гетьманом навіть"[16].

У цей час російська армія зазнавала подальшої руйнації внаслідок падіння дисципліни, більшовицької агітації проти укладення миру і повернення солдат додому, діяльності військових комітетів, що обмежували владу офіцерів за відсутності боїв. Одним з наслідків такого стану речей став провал наступу на Південно – Західному фронті 18-27 червня 1917 р. В умовах пошуку засобів збереження російської армії, її вище командування погодилося з ідеєю Центральної Ради про українізацію окремих військових підрозділів. Спочатку таку ідею П. Скоропадський сприйняв насторожено, вважав, що вона послабить армію і не бажав її здійснювати без наказу вищого командування.

Влітку 1917 р. в Росії і Україні виникає ідея встановлення сильної влади. Зокрема, 5 липня 1917 р. спробу повстання з метою повалення влади Центральної Ради здійснив 2-й український полк ім. гетьмана П. Полуботка. Його командир полковник Ю. Капкан збирався проголосити себе гетьманом, але в останній момент не наважився [17]. Сам П. Скоропадський у середині 1917 р. поділяв погляди генерала Л. Корнілова, що Тимчасовий уряд приречений у разі відмови від "рішучих дій" [18].

18 липня 1917 р. командувач Південно – Західним фронтом генерал Л. Корнілов видав наказ про українізацію 34-го корпусу, який було відведено з фронту в тил, у Меджибіж. Там з 25 липня до 22 листопада 1917 р. розташовувався штаб корпусу.

Діяльність по українізації корпусу зробила П. Скоропадський відомим діячем. Сам Скоропадський відзначив, що "серед українських кіл праця моя над створенням великої української частини мала велике значення в сенсі популяризації мого імені". Внаслідок цього, заочно, 6 жовтня 1917 р. в Чигирині на Всеукраїнському з'їзді Павло Скоропадський був обраний отаманом всіх "Вільних козаків" [19]. У роботі з'їзду брав участь представник Генерального Секретаріату І. Полтавець-Остряниця, який певний час служив у корпусі П. Скоропадського і був негласним представником майбутнього гетьмана. Він пропонував делегатам з'їзду обрати гетьмана України, звісно, маючи на увазі кандидатуру Скоропадського. Тоді цей замах на всеукраїнську владу було відкинуто „вільними козаками”. Чисельність „вільного козацтва” становила біля 60 тис. осіб [20].

В. Савченко стверджує, що у жовтні 1917 р. П. Скоропадський остаточно зробив свій головний вибір: вирішив стати не просто „українцем”, а лідером українського несоціалістичного табору, він збирався не тільки робити військову кар'єру в українському війську, а й реалізувати себе в українській політиці. Скоропадський згадував: „Біля мене були розмови ще у 1-му корпусі між старшинством, що треба відновити гетьманство та що я мав би бути гетьманом, але серйозно над цим я тоді не думав”. На думку В. Савченка, Скоропадський свідомо вводив читачів „Споминів” в оману, оскільки мріяв про гетьманство. Про це свідчать його спогади про зустріч 8 жовтня 1917 р. з І. Полтавцем - Остряницею: „цей

рух може, якщо зуміти його опанувати, буде тією здоровою течією, яка врятує Україну від того руйнування, що сильно давало себе відчутти не тільки серед військ, але і в колі мирних жителів” [21].

Загалом, на середину жовтня 1917 р. 34-й корпус був значною мірою українізований. Він отримав назву “1-й Український корпус”. Корпус комплектувався з добровольців, офіцерів запасу. Чисельність корпусу становила 40-60 тисяч осіб [22]. Водночас, П. Скоропадський постав перед проблемою жакливної дезорганізації армії та її участі в погромах поміщицьких маєтків на Поділлі. Він згадував про це так: “2-й Гвардійський корпус з страшними грабунками, віддавши всі поміщицькі маєтки вогню і мечу, пройшов з фронту через всю Подільську губернію. Повідомлення про масові безлади, які здійснювали частини цього корпусу, невідомим для мене чином, ставали відомими моїм полкам, і головне, що їх захоплювало в цих повідомленнях, це грабунки винокурних заводів. На моє нещастя, корпус займав район, де заводське виробництво спирту процвітало. Коли командири частин доповіли мені, що в деяких частинах є бродіння на ґрунті прагнення розгромити такий завод, я, бажаючи попередити безлади, наказав злити спирт. Робилося це з відома командуючого армією. Але тут-то і почалися безлади: коли спирт виливався, без різниці куди, чи в річку, чи в купу гною, все місцеве населення кидалося з відрами і примудрялося діставати спирт, але в якому вигляді! Втім, для них це було байдуже. Ставилися караули, але мало хто з них залишався на рівні вимог. Пам’ятаю, одного разу, коли мені довелося самому спостерігати за злиттям 50 000 відер спирту, я побачив таку картину: від заводу була прорита канава в річку. Бажаючи вилити спирт вночі, щоб цього не помітили селяни, команда інженерного полку почала робити отвори в чанах. Вздовж канави були поставлені вартові, почався спуск спирту. Я спостерігав за вартовими. Стоять струнко, жоден не рухається. Думаю, добре. Висловив їм подяку. Через деякий час приходжу, стоять, але якось дико спрямували очі в бік спирту, що протікав. Нічого думаю, стоять – дисципліна є. Через деякий час приходжу і бачу: один з вартових стоїть як загіпнотизований, дивлячись на спирт, аж ось. Не більше як за кроків 10-ть від мене, з криком “була-не була” підбігає до канави і прямо так і кидається на неї, починаючи жадібно пити. Це був сигнал. Вся варта наслідувала його приклад, їх відтягли і віддали до суду. При цьому я переконаний в тому, що це були гарні люди, один з них згодом мені говорив: “Сам знаю, що недобре, але сил немає, дивлячись як пропадає таке золото!”. Потім вже я відмовився від виливання спирту, а охороняв його, але нічого не допомагало. Все населення і частини були в достатку забезпечені спиртом, результатом чого стали грабунки і спалення поміщицьких маєтків. Як правило баби направляли на маєток солдатів, які починали, а згодом вже все село грабувало. Де-не-де частини не піддавалися спокусі, але загалом маєтків 15 було розгромлено. На щастя не було вбивств”. П. Скоропадський вважав, що єдиним засобом для врятування корпусу залишається його як найшвидше переведення на фронт [23].

Спостереженням за погромами знову підтверджувало властиві професійному військовому переконання про необхідність спиратися на чітку організацію, дисципліни і порядку в будівництві держави [24].

Прикметно, що причиною погромів поміщицьких маєтків П.Скоропадський вважав лише п’ятику солдат, не помітивши соціального змісту цього явища, суперечностей між селянами та поміщиками. Незважаючи на це, майбутній гетьман був далекий від ідеалізації існуючих відносин на селі, схвалював аграрну реформу П. Столипіна у частині виділення селян на відруби і створення хуторів. Зокрема, наприкінці липня 1917 р. недалеко від Новоград-Волинського він розмовляв з селянами, що здобули землю на хуторах в наслідок столипінської реформи. “Такого ладу й заможності в сільському господарстві я ще не зустрічав... Хуторяни приписували свою заможність відділенню їх на відруби. Господар весь час до своїх пояснень додавав: “Так, тепер варто працювати, нічого не пропадає, нікому не доводиться звітувати” [25].

Як поміщик П. Скоропадський різко виступив проти зміни земельної власності. “Наш українець – індивідуаліст. Жодної соціалізації йому не потрібно. Я завжди вважав, що

український рух вже добрий тим, що просякнутий сильним національним відчуттям, граючи на цих струнах, можливо легше всього врятувати народ від більшовизму” [26].

Після більшовицького перевороту в Петербурзі і проголошення 7 листопада 1917 р. УНР назрівав конфлікт між Центральною Радою і пробільшовицьки налаштованими російськими військами в Україні.

22 листопада 1917 р. П. Скоропадський зі штабом корпусу залишив Меджибіж. На станції Деражня дізнався про те, що 2 Гвардійський корпус в Жмеринці готується рушати на Київ. Перед П. Скоропадським постала дилема: їхати на фронт і остаточно звести корпус на “ніщо” і нічого не зробити, або врятувати Київ від збільшовизованих частин 2 корпусу [27]. Незважаючи на наказ нового Верховного головнокомандувача прорадянського прапорщика М. Криленка, 23 листопада 1917 р. П. Скоропадський з полками почав пробиватися на Козятин, де 1 грудня 1917 р. на нього було покладено всю оборону Правобережної України з підпорядкуванням йому всіх місцевих військових частин. П. Скоропадський зосередив частини 153-ї дивізії по всій лінії від Гнівані до Козятина, а також по лінії Шепетівка – Козятин – Вапнярка. На початку грудня 1917 р. у Вінниці і Козятині підрозділи Скоропадського обеззброїли 2 Гвардійський корпус, що рухався на Київ з метою встановлення радянської влади і відправив його в Росію [28].

Таким чином, завдяки активним діям П. Скоропадського у листопаді-грудні 1917 р. вдалося затримати і не допустити до Києва більшовицькі частини. Зазначені дії стали важливою передумовою збереження політичної самостійності УНР. Загалом, творення 1-го Українського корпусу і його дії у грудні 1917 р. поклато початок політичної кар'єри П. Скоропадського, стало одним з етапів у його шляху до встановлення гетьманства.

Варто відзначити, що причини ускладнення відносин П. Скоропадського з Центральною Радою полягали в побоюванні тогочасних лідерів України, що Скоропадський скористається корпусом для захоплення влади [29]. 29 грудня 1917 р. Павло Скоропадський остаточно передав командування корпусом генералу Гандзюку.

Отже, можна вважати, що події літа-осені 1917 р., зокрема ті, які відбувалися на Поділлі, справили значний вплив на сформування суспільно-політичних поглядів П. Скоропадського. Із вірнопідданого імперії він перетворився в українського діяча, який стояв на автономістських позиціях. Він це пояснював таким чином: „Особисто я розумів, що Україна на існування має повне право, але лише як складова частина майбутньої російської федерації” [30]. Докладно пояснюючи свої погляди він стверджував: „... я лише хочу широко децентралізовану Росію, я хочу, щоби жила Україна і українська національність, я хочу щоби у цьому найтіснішому союзі окремих областей і держав Україна займала гідне місце і щоби всі ці області і держави зливалися би в одному потужному організмі, названому Велика Росія, як рівні з рівною”. Також П. Скоропадський стверджував: „... я хотів Україну, не ворожу Великоросії, а братську, де всі українські прагнення знаходили б собі вихід...” [31]. Політичним ідеалом гетьмана була автономна Україна у складі демократичної і децентралізованої Російської федерації, „... де б всіляка складова частина могла вільно розвиватися...”. П. Скоропадський був переконаний, що „...Україна без Великоросії задихнеться, ... її промисловість ніколи не розвинеться, ... вона буде повністю в руках іноземців ...” і за такої ситуації Україна буде заселена „... якимсь прозябаючим селянством”. П. Скоропадський вважав, щоби досягнути „...простого права в очах всіх країн на державне існування, це право повинно бути завойовано мечем, і політикою такою, яка змусила б більшість країн, що маю вагу у вирішенні цього питання, самим бажати, щоби ця держава існувала...” [32].

Політична криза, нездатність Тимчасового уряду контролювати ситуацію, стихійні селянські виступи проти поміщиків викликали у П. Скоропадського не лише спротив, але й прагнення до встановлення дієздатної сильної влади, що насамперед спиралася б на силові структури. В Україні, в його уявленні найбільш доцільною формою влади було б гетьманство. Проте, нерозуміння П. Скоропадським соціальних причин суспільних процесів, зокрема селянського руху, обумовило його пріоритетну увагу до необхідності відновлення

дореволюційного правопорядку і недооцінки необхідності перерозподілу поміщицьких земель. Це, в свою чергу, негативно відбилося на соціально-економічній політиці гетьмана у 1918 р., коли в Україні була відновлена приватна (в більшості – поміщицька) власність, але не проведена необхідна аграрна реформа. Зрештою, гетьман повторив головну причину падіння Центральної Ради. Його правий консерватизм суспільство так само не сприйняло як і соціалістичний радикалізм УНР.

ЛІТЕРАТУРА ТА ДЖЕРЕЛА

1. Хитра А. Я. Державно-правові погляди Павла Скоропадського: автореферат дис. канд. юрид. Наук / Хитра А. Я.. - Львів, 2003. – С. 7.
2. Пеленський Я. Передмова. Спогади гетьмана П. Скоропадського (кінець 1917-грудень 1918) // Скоропадський П. Спогади. — К.-Філадельфія, 1995. – С. 70.
3. Там само. – С. 11.
4. Там само. – С. 14.
5. Білий Л. Гетьман Павло Скоропадський: історичний портрет на тлі епохи // Збірка наукових праць за матеріалами Всеукраїнської науково-теоретичної конференції “Українська держава Павла Скоропадського: державотворчі замисли та історичні наслідки”. – Хмельницький, 2008. – С. 4-5.
6. Савченко В. П. Скоропадський: останній гетьман України. — Харків, 2008. – С. 8.
7. Скоропадський П. Спогади. Кінець 1917 - грудень 1918 Київ-Філадельфія, 1995. - С. 49.
8. Білий Л. Гетьман Павло Скоропадський: історичний портрет на тлі епохи. – С. 5.
9. Пеленський Я. Передмова. Спогади гетьмана П. Скоропадського (кінець 1917-грудень 1918). – С. 15.
10. Савченко В. П. Скоропадський: останній гетьман України. — Харків, 2008. – С. 27-28.
11. Там само. – С. 36.
12. Петренко І. Діяльність П. Скоропадського щодо українізації частин російської армії в 1917 р. // Персонал. – 2007. - № 8. – С. 36.
13. Папакін Г. Павло Скоропадський: патріот, державотворець, людина. Історико-архівний нарис. – К., 2003. – С. 254-255.
14. Савченко В. П. Скоропадський: останній гетьман України. — Харків, 2008. – С. 42, 257.
15. Отт-Скоропадська О., Гай-Нижник П. Павло Скоропадський: коротка хроніка життя: 1873 – 1945 // Скоропадський П. Спогади. Кінець 1917-грудень 1918. – К. – Філадельфія, 1995. – С. 38.
16. Скоропадський П. Спогади. Кінець 1917 – грудень 1918. – Київ-Філадельфія, 1995. – С. 57.
17. Савченко В. П. Скоропадський: останній гетьман України. – Харків, 2008. – С. 55; Скоропадський П. Спогади. – С. 62.
18. Савченко В. П. Скоропадський: останній гетьман України. — Харків, 2008. – С. 57.
19. Скоропадський П. Спогади. – С. 81-83.
20. Кравцевич В. Гетьман Павло Скоропадський // Україна – козацька держава. – К., 2004. – С. 1068.
21. Скоропадський П. Спогади. - С. 84.
22. Петренко І. Діяльність П. Скоропадського щодо українізації частин російської армії в 1917 р. - С. 38.
23. Скоропадський П. Спогади. – С. 85 – 86.
24. Хитра А. Я. Державно-правові погляди Павла Скоропадського. – С. 9.
25. Скоропадський П. Спогади. – С. 61.
26. Там само. – С. 50.
27. Там само. – С. 91.
28. Там само. – С. 341.
29. Папакін Г. Павло Скоропадський: патріот, державотворець, людина. Історико-архівний нарис. – К., 2003. – С. 43-44.
30. Скоропадський П. Спогади. – С. 54.
31. Там само. – С. 307.
32. Там само. – С. 307.

РОЗВІДУВАЛЬНО-ПІДРИВНА ДІЯЛЬНІСТЬ СПЕЦСЛУЖБ УСРР НА ТЕРИТОРІЇ ІНОЗЕМНИХ КРАЇН (ПОЧАТОК 1920-Х РОКІВ)

Висвітлено нові, цікаві факти з розвідувально-підривної роботи ВУНК-ДПУ, Розвідувального управління Генерального штабу Збройних Сил України й Криму, Закордонного відділу ЦК КП(б)У, Закордонної агентури НКЗС на території сусідніх з УСРР країн – Польщі, Румунії і Туреччини у післяреволюційний період.

Secret intelligence work of VUNK-DPU, Intelligence service of General Staff of Armed Forces of Ukraine and the Crimea, Foreign department of CK KP(b)U, Foreign network of agents of NKZS in territories of adjacent with Ukrainian SSR – Poland, Romania and Turkey is examined in this article.

Архівні документи засвідчують, що на початку 1920-х років радянські спецслужби успішно діяли на території сусідніх Польщі й Румунії. У цей же час, проводити розвідувально-підривні операції у Туреччині, через ісламську релігію й переконання населення, а також нестачу професійних кадрів (які б знали турецьку мову, менталітет турків, мали „зв’язки” серед турецького керівництва чи звичайних громадян), було складно. До такого висновку прийшла нарада референтів відділу дипломатичних відносин НКЗС УСРР, яка перспективи експорту більшовицької революції до Туреччини оцінила вкрай низько [1]. Щоправда, можна припустити, що після ліквідації у січні 1921 р. кримського відділення Закордонного відділу ЦК КП(б)У [2], її агентурна мережа, у прикордонній з Туреччиною території, могла існувати й далі.

Розвідувально-підривна робота спеціальних служб УСРР на початку 1920-х рр. на території сусідніх країн вивчалась. Щоправда, конкретики у працях радянських дослідників [3] наводилось мало. Діяльність радянських спецслужб залишалась для них “закритою” сторінкою історії. В умовах же незалежності, з розсекреченням і введенням сучасними істориками [4] до наукового вжитку у 1990 – 2000-ні роки значної кількості документів, на діяльність ВУНК-ДПУ УСРР, Розвідувального управління Генерального штабу Збройних Сил України й Криму, Закордонного відділу ЦК КП(б)У, Закордонної агентури НКЗС УСРР було “пролито світло”. Автори аргументовано переконують, що у післяреволюційний період, тобто до створення СРСР і централізації влади, в тому числі у сфері розвідувально-підривної діяльності (до створення у 1923 р. ОДПУ існувало окреме ДПУ УСРР) спеціальні служби республіки займались експортом більшовицької революції до сусідніх країн, боротьбою з українською політичною і військовою еміграцією та ін. Уряд РСФРР це мало цікавило. Тому **метою статті** є розкрити до цього невідомі факти діяльності спецслужб УСРР з проведення закордонної розвідки і контррозвідки на початку 1920-х років.

Одним з головних завдань оперативних заходів спецслужб УСРР за кордоном було добування інформації, зокрема, про можливість агресії проти радянської України сусідніх Польщі й Румунії. У прикордонній з УСРР території відстежували пересування польської і румунської армії. 17 травня 1922 р. військові розвідники доповідали, що на Кишинів, через Бендери, було відправлено 25 ешелонів з військовими, озброєнням і технікою. Припускали, що прибула ціла дивізія. 31 травня вони інформували про передислокацію до кордону з УСРР інших румунських частин.

Намагаючись попередити напад, радянські спецслужби відстежували деталі господарського життя іноземних країн. Наприклад, 14 вересня 1921 р. ВУНК повідомляла уряд УСРР про активні військові приготування Польщі, зокрема, закупівлю нею за кордоном значних партій сукна, шкіри, матерії, необхідних для пошиття військового обмундирування і взуття [5].

Стежили й за переміщеннями, інтернованої у Польщі й Румунії, армії УНР [6]. Так, 18 листопада 1921 р. розвідники повідомляли з Польщі, що днями має відбутися перекидання з Каліша до Гусятина 1,5 тис. старшин армії УНР. 10 січня 1922 р. доповідали про перекидання підрозділів армії УНР до радянського кордону з Чехословаччини. 22 березня – про знаходження у м. Рівному ешелону бійців армії УНР, одягнутих у польську військову форму, які 9 березня рушили у напрямку на м. Костопіль. Інформували й про перебування у м. Тернопіль полку армії УНР, який на кордоні з УСРР здійснює розгортання [7]. 16 липня ДПУ УСРР повідомляло про таємну передислокацію частин армії УНР з Польщі до Румунії.

Оперативні плани бойових операцій наступу армії УНР в Україні ще 21 червня 1921 р. здобув співробітник Закордонного відділу [8]. Подібна інформація (це дозволило її порівняти й прийти до висновку про правдивість), надійшла й по лінії ВУНК. Цього ж 1921 р. працівник Єлизаветградської НК С. Даниленко (Карин) нелегально перейшов радянсько-польський кордон, під виглядом прихильника УНР вступив до її армії, а згодом потрапив до оточення командувача Українського партизансько-повстанського штабу (УППШ) Ю. Тютюнника. Завів знайомих у його розвідці, а також у польських спецслужбах, і в результаті отримав і передав у ВУНК план другого "листопадового" (1921 р.) походу армії УНР [9]. Тому в радянській владі ще за півтора місяці до початку цієї війни були дані про кількісний і особовий склад повстанців, їх озброєння, напрями просування повстанських груп [10]. Спецслужби перехопили також листування між Головним отаманом армії УНР – С. Петлюрою і Ю. Тютюнником [11].

Інформація надходила й від дипломатів. 29 жовтня 1921 р. повпред УСРР у Варшаві О. Шумський повідомляв про пересування петлюрівських військ до кордону УСРР, а 31 жовтня – про перебування у Рівному Ю. Тютюнника з 1 тис. офіцерів з військовим спорядженням, про їх намір прориватися в Україну біля Кам'янець-Подільського. Повпред УСРР у Чехословаччині М. Левицький у Празі отримав інформацію про військові приготування в таборах інтернованих у Польщі. Тоді ж закордонній контррозвідці стало відома, що повстанці мають карти розташування радянських прикордонних військ [12]. Їх розташування було оперативно змінено. Усі ці дії дозволили Червоній Армії ефективно, без значних людських втрат і затрат матеріальних ресурсів, зупинити просування армії УНР в глибину території радянської України у листопаді 1921 р.

Радянські спецслужби відстежували створення у польській і румунській, прикордонній з УСРР, території утворення і діяльність окремих націоналістичних збройних формувань, плани їх бойових дій, місця переходу державного кордону УСРР. Прикладом цього є Житомирський відділ ВУНК, який у 1921 р. від волинської організації Закордонного відділу отримав інформацію, що „петлюрівський загін” перейшов кордон. Завдяки цьому, його, в результаті, було успішно ліквідовано. У свою чергу, розвідувальне управління ЗС України і Криму 4 лютого 1922 р. повідомляло про організацію Новицьким у м. Кишинів, з метою проведення диверсійних і бойових операцій на румунсько–радянському кордоні, загону із 400 бійців. Інформували про їх план напасти м. Дубосари. 6 жовтня 1922 р. ДПУ УСРР повідомляло про перебування у м. Шумську загону Доценка і його наміри обстріляти радянські прикордонні застави. Доповідали й дипломати. Так, 31 жовтня 1921 р. повпред УСРР у Польщі – О. Шумський повідомляв, що отримав інформацію про план загону Гулого (3 тис. осіб) з території Румунії прорватися в Україну біля м. Могилів [13].

Ефективно працювала й радянська закордонна контррозвідка, співробітники якої намагалися ще за кордоном попередити діяльність ворожих радянській владі організацій й осіб. Зокрема, 10 березня 1922 р. вони інформували, що з Польщі в Україну націоналістами направлено 120 хлопчиків-підлітків, які пройшли навчання у розвідшколі [14]. У Румунії вони займались переважно агентурною роботою у прикордонній з УСРР території, щоб виявити місця-переправи румунських розвідників, стежити за їх пересуванням до радянського кордону (далі, в Україні їх „вела” внутрішня контррозвідка).

Для виконання розвідувальних і контррозвідувальних завдань, за кордон окремо направлялись спеціальні співробітники. Наприклад, співробітник Закордонного відділу – М.

Турбілов, згідно з його звітом київському відділенню від 25 березня 1921 р., прибув у м. Рівне, щоб отримати відомості про політичні настрої українського населення Волині. Водночас, організував збройний напад на містечко Корець, у селах Вдовбиця, Новосяки і Дирма створив „революційні трійки”. Також розвідав можливість зруйнування там залізничних мостів, стеження й розпізнавання польських військових частин, які пересуваються цими залізницями. Дізнавшись, що поблизу Рівного, в с. Дворець діє „таємна петлюрівська організація” отамана Голуба, М. Турбілову вдалось вступити до неї, щоб дізнатись про її плани. Разом з двома іншими членами організації, з фальшивими документами, його, через м. Острог, переправили, в УСРР, щоб провести диверсії. Але, щойно прибувши на радянську територію, М. Турбілов роззброїв їх і ліквідував [15].

Закордонна контррозвідка займалась й головним своїм завданням – виявленням в агентурно-розвідувальній мережі зрадників („кротів”). Так, у квітні 1921 р. до центрального апарату Закордонного відділу у Харкові прибуло двоє співробітників спецслужби у Галичині й Буковині, щоб проінформувати про „настрої закордонних товаришів”. І це мало системний характер.

Намагались й попередити виникнення політичних і військових осередків УНР. Зокрема, у 1921 р. у Чернівцях (доповідь голови КП(б) Буковини – С. Аннюті в ЦК КП(б)У від 12 червня 1922 р.) викрили й ще на стадії утворення ліквідували петлюрівську організацію [16]. Радянські спецслужби проводили роботу й з виявлення й пере вербування співробітників контррозвідки УНР [17].

Працювали й проти представників польської і румунської влади, поліції, жандармерії, агентів політичної поліції, служби безпеки (польська розвідка (офензива), контррозвідка (дефензива), румунська політична поліція – сигуранци). 1 травня 1921 р. „закордонці” підірвали в Кишиневі приміщення місцевого відділення сигуранци. 19 липня бойовиками волинської організації Закордонного відділу був убитий агент польської дефензиви – Черняхівський. Тоді ж вони напали на мерію і пост державної поліції у м. Мізок. У вересні здійснили озброєний напад на поліцейський пост у с. Висбуцьке Сарненського повіту, 31 липня 1921 р. – на жандармське управління м. Хотин, щоб убити начальника місцевої поліції і жандармерії, а 3 серпня у с. Лінковці Хотинського повіту ліквідували двох румун – агентів сигуранци [18].

У квітні 1921 р. у Бессарабії (Акерманському повіті) убили іншого агента румунської сигуранци – Фаденко, старосту одного із сіл, напали на поліцейську заставу в с. Недобсевці. 1 – 3 червня бойовики Закордонного відділу напали на поліцейські блокпости біля Хотина. 16 вересня у м. Бендери ліквідували агента румунської поліції. У вересні – жовтні було убито ката Оріївської сигуранци, здійснено невдалі спроби замаху на життя інших відомих румунських агентів – Петрова і Сеньки. 3 жовтня й у грудні 1921 р. організували вибухи в управлінні жандармерії м. Акерман, коли убили трьох жандармів [19].

Згідно з документами, особливо активно діяли на Волині. Так, 1 і 2 травня 1921 р. членами волинської організації Закордонного відділу було пущено під укіс 4 потяги, 9 липня у м. Рівне, з метою пограбування і поповнення фінансів служби, вбили заможне подружжя Горенштейн [20]. Навіть планували (це видавалось мало ймовірним), із застосуванням кавалерії і артилерії, захопити м. Дубно. 19 липня напали на урядові установи Дубенського повіту і маєток Карвицького. Цікаво, що бойовики Зокордонного відділу намагались організувати замах на життя Пілсудського: під с. Волковичі хотіли підірвати залізничний міст, яким мав їхати потяг начальника Польщі (нова, і знову невдала, спроба замаху на його життя була здійснена в березні 1922 р.).

В липні 1921 р. в Бендерському повіті більшовицькі бойовики, щоб пустити під укіс потяги, у кожному із сіл, які знаходилися поблизу залізниць, завербували по 1–2 місцевих жителів. При цьому все відбувалось конспіративно – перший не знав про існування іншого. Тоді ж вони намагались підірвати міст через р. Явнух, що у цьому повіті. Однак, вибухівка через якісь технічні неполадки не спрацювала і її виявила поліція. У вересні міст все ж таки підірвали.

Робота була небезпечною, частими, а іноді й значними, були провали. Наприклад, у Румунії в квітні 1921 р. „закордонці” планували також напасти на Кишинівську в’язницю, щоб визволити ув’язнених комуністів. Проте, арешт їхнього керівника не дозволив завершити заплановане [21]. 20 жовтня у Бухаресті румунська поліція заарештувала підпільну групу більшовиків, яка намагалась підірвати Північний залізничний вокзал столиці. 22 жовтня було схоплено 39 комуністів, які готували озброєний напад на Жилявську в’язницю з метою звільнення політичних, зокрема комуністів, засуджених [22].

Найбільш успішною терористичною операцією став вибух в залі засідань румунського сенату 8 грудня 1921 р. Тоді румунська поліція натрапила на слід підричників і неоднозначно вказала про їх належність до КП(б)У і УСРР. Ними виявились співробітники одеського відділення Закордонного відділу, які працювали під керівництвом М. Гольдштейна. Той нелегально оселився в Румунії ще восени 1920 р. і уже 27 жовтня підклав вибухівку на залізничній колії поблизу с. Чоканеште, якою проходив потяг з міністром внутрішніх справ – Р. Аржетояну. Після вибуху, міністра було важко поранено, але він вижив. Винуватців так і не знайшли.

Прикметно, що Макс Гольдштейн, зовсім не володіючи правою рукою, працюючи лише лівою і допомагаючи собі зубами, виготовив вибухові пристрої (дві німецькі міни зразка 1916 р., вагою 4,5 кг. кожна, з двома запалами по 650 гр.), які заклали позаду крісла голови сенату. Через вибух загинуло кілька осіб. Після кількох місяців оперативно-слідчих дій поліція натрапила на слід терористів, але арештувати їх так і не змогла: М. Гольдштейн із спільниками втекли до УСРР. Під час обшуку приміщення, де вони проживали, виявили вибухівку, зброю і типографічне устаткування. Румунія в організації і проведенні вибуху офіційно звинуватила уряд УСРР [23].

У січні – квітні 1921 р. М. Гольдштейн перебував при одеському відділенні Закордонного відділу. В літку він здійснив дві невдалі спроби нелегально пробратись до Румунії з території Болгарії. Однак, кожного разу його заарештовувала болгарська поліцією й у знаходили вибухівку, значні суми грошей. Але щоразу тікав з-під варті [24].

Цього ж 1921 року румунська сигуранци викрила діяльність Ізмаїльського більшовицького комітету (голова В. Поборевич, члени – В. Никонов, К. Неачу) з організаціями у м. Пошка, Рені й Тюшна, які перевозили через кордон агітаційну літературу, листівки які розповсюджували серед населення, гроші. Окремі партійні завдання у Румунії виконували й спеціальні ”агенти-інформатори НКЗС УСРР” [25].

Тоді як у містах і містечках сусідніх Румунії і Польщі діяли окремі підпільники чи групи, у їхні ліса радянські спецслужби переправляли повстанські загони. Їм також ставили завданням руйнувати залізничні мости, вузли зв’язку, нападати на банки (вкрай актуальною була проблема коштів, які мали йти на забезпечення розвідувально-підривної роботи, але часто використовувались не за призначенням), державні установи, військові об’єкти (на них здійснювали напади, щоб захопити зброю). Прикметно, що у серпні 1921 р. Закордонний відділ планував підняти у західноукраїнських землях ”національне повстання”, можливість проведення і позитивний результат якого ним прогнозувалась. Тоді повстанські загони, які діяли у Східній Галичині й Західній Волині мали утворити „повстанську армію”, яка у перспективі реорганізувалась б у регулярну. У директивах начальник Закордонного відділу Ф. Маркус наказував за допомогою „національних українських елементів” організувати бойові загони, які б чинили провокації, діючи від імені армії УНР. В результаті, уряди радянських України й Росії отримали б неспростовні „докази”, щоб звинуватити Польщу у невиконанні положень Ризького мирного договору. Зокрема, у її причетності до організації і підтримки ворожих УСРР й РСФРР осіб, організацій і військових формувань [26]. Таким же способом Закордонний відділ намагався спровокувати нову війну з Польщею, щоб повалити у ній існуючий державний лад і встановити радянську владу [27].

Для проведення запланованої війни в лісах Румунії і Польщі (преш за все в етнічних українських землях) Закордонним відділом було створено таємні склади зброї і бойові групи по 10 – 15 осіб, які мали займатись терором. Бойовики повинні були постійно й оперативно

змінювати місце перебування і завдавати ударів. Після завершення партизансько-диверсійних операцій мали повернутись в УСРР. Окрім перекидання за лінію державного кордону спеціально підготовлених загонів, уже там вербувались також місцеві кримінальні банди, які за гроші надалі воювали на радянському боці. Кілька таких банд вдалось завербувати в Карпатах [28].

Іншим напрямом радянської таємної політики за кордоном було проведення до парламентів Румунії і Польщі представників соціалістичних і комуністичних партій. Прорадянські депутатські фракції мали лобювати інтереси УСРР і РСФРР. Так, у 1921 р. Комінтерн визнав необхідною участь галицьких комуністів і соціалістів у виборах до польського сейму [29]. Відомо, що депутатські групи у сеймі від Західної Волині й Східної Галичини фінансувались через повпредство УСРР у Польщі. У розвідувальній роботі галицьких комуністів і соціалістів використовувало ДПУ [30]. М. Роженко стверджує, для шпигунства галичан залучало й розвідувальне управління РСЧА [31].

Нині знаємо, що УСРР й РСФРР фінансували й соціалістичні партії Туреччини [32]. Але провести представників від лівих сил до румунського парламенту, через потужну цензуру та контроль над діяльністю політичних партій, було практично неможливим.

Спецслужби УСРР працювали й у Болгарії. Засвідчує це повідомлення болгарської служби безпеки, що 11 жовтня 1921 р. вона заарештувала у Варні делегацію Українського червоного хреста (керівник В. Линниченко) [33]. Радянських дипломатів, які перебували в Болгарії з метою закупівлі посівних зернових культур, звинуватили у спробі нелегального перевезення великої кількості коштовностей і грошей, начебто для фінансування місцевого осередку Комінтерну, а також політичної літератури. НКЗС УСРР 17 жовтня спростував звинувачення болгарської сторони хоча залишилось нез'ясованим чи були кошти потрачені на закупівлю зерна чи передані болгарським комуністам? Але, цікаво, що до складі цієї делегації входив колишній начальник київського відділення Закордонного відділу – Г. Маренко. Тому можна сумніватись у правдивості твердження радянських дипломатів.

На основі оперативних матеріалів, спецслужби УСРР постійно займались аналітичною роботою, зокрема на предмет ймовірності агресії з боку сусідніх Польщі і Румунії (їх радянське керівництво вважало головними ворогами). В тому числі й з цією метою відстежувались пересування у прикордонній з УСРР території їхніх військ. Але лід віддати належне – партійна, політична, військова розвідки правильно у 1921 р. проаналізували й оцінили ситуацію. Вірно вказали, що ні Польща (до неї за Ризьким мирним договором 1921 р. відійшли Східна Галичина і Західна Волинь), ні Румунія (хоча з нею жодних офіційних договорів не укладалось, але після Першої світової війни саме у неї залишились Північна Буковина й Південна Бессарабія) не були зацікавлені, щоб воювати з УСРР і РСФРР. Оскільки територіальні суперечки з радянською Україною на той момент були вирішені на їх користь, розпочати нову війну з нею означало знову поставити на порядок денний територіальне питання. Розвідники однозначно зазначили, що Польща і Румунія нападати не будуть.

Таким чином, спецслужби УСРР активно, систематично й результативно діяли у сусідніх Румунії і Польщі. Щоправда, іноді там у них траплялися значні провали й втрати. На території ж Туреччини активні розвідувально-підривні операції вони не проводили. Цьому перешкождала відсутність фахівців (знання мови, релігії, психології місцевого населення) по цій країні. А також неналаштованість, а той ворожість до співпраці турків-мусульман. Уряд Туреччини обмежився військово-технічною і фінансовою допомогою з боку УСРР і РСФРР.

ЛІТЕРАТУРА ТА ДЖЕРЕЛА

1. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі - ЦДАВО України). – Ф.Р. – 4сч. – Оп.1с. – Спр.682. – Арк.56 – 58.
2. „Закордот” в системі спецслужб радянської України: Збірник документів. – К., 2000. – С.80.
3. Маймескулов Л. Н., Рогожин А. И., Сташис В. В. Всеукраинская чрезвычайная комиссия (1918 – 1922) / Л. Н. Маймескулов. – Х., 1990; На защите революции. Из истории Всеукраинской Чрезвычайной комиссии 1917 – 1922 гг.: Сборник документов и материалов. – К., 1971; Закордонний відділ ЦК КП(б)У // Радянська енциклопедія історії України. - К.,1970. - Т.2. -С.177.

4. „Закордот” в системі спецслужб радянської України: Збірник документів / Упоряд.: В. О. Козенюк, М. М. Вівчарик; За ред. В. С. Сідака – К., 2000; Революцію назначить... Экспорт революции в операциях советских спецслужб / В. С. Сидак, В. А. Козенюк. – К., 2004; Вівчарик М. М., Козенюк В. О. „Закордот” – агентурно-розвідувальна організація більшовиків України // УІЖ. – 1997. - №1. – С.144 – 149.
5. ЦДАВО України. – Ф.Р. – 4сч. – Оп.1с. – Спр.408. – Арк.67, 110; Спр.613. – Арк.12; Спр.622. – Арк.70 – 71, 132.
6. На защите революции. Из истории Всеукраинской Чрезвычайной комиссии 1917 – 1922 гг.: Сборник документов и материалов. – К., 1971. – С.226.
7. ЦДАВО України. – Ф.Р. – 4сч. – Оп.1с. – Спр.568. – Арк.25; Спр.569. – Арк.60, 174.
8. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.20. – Спр.408. – Арк.30; Спр.1035. – Арк.5, 122, 274.
9. Маймескулов Л. Н., Рогожин А. И., Сташис В. В. Всеукраинская чрезвычайная комиссия (1918 – 1922) / Л. Н. Маймескулов. – Х., 1990. – С.256.
10. Корогодський Р. Довженко в полоні / Роман Корогодський. – К., 2000. – С.54 – 55.
11. ЦДАВО України. – Ф.Р. – 4сч. – Оп.1с. – Спр.28. – Арк.63в., 35; Спр.569. – Арк.37.
12. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.20. – Спр.20. – Арк.88; Спр.31. – Арк.10; Спр.560. – Арк.7; Спр.569. – Арк.154, 168зв.
13. Там само. – Спр.408. – Арк.7; Спр.1758. – Арк.86зв.
14. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.20. – Спр.1035. – Арк.22, 54, 235.
15. „Закордот” в системі спецслужб радянської України: Збірник документів. – К., 2000. – С.73.
16. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.20. – Спр.398. – Арк.9, 15; Спр.408. – Арк.30; Спр.1029. – Арк.41 – 44.
17. ЦДАВО України. – Ф.Р. – 4сч. – Оп.1с. – Спр.15. – Арк.165.
18. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.20. – Спр.408. – Арк.27 – 28, 58 – 61, 66; Спр.1039. – Арк.1 – 10.
19. ЦДАВО України. – Ф.Р. – 4сч. – Оп.1с. – Спр.557. – Арк.96; Спр.1260. – Арк.7.
20. ДА СБ України. – Ф.13. – Спр.182. – Арк.6 – 7.
21. ЦДАВО України. – Ф.Р. – 4сч. – Оп.1с. – Спр.408. – Арк.17 – 19, 26, 60 – 61; Спр.1039. – Арк.1 – 10; Спр.1261. – Арк.4; Спр.1261. – Арк.2.
22. Там само. – Спр.41. – Арк.46 – 50зв.
23. Спр.675. – Арк.192.
24. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.20. – Спр.408. – Арк.19, 111 – 118.
25. ЦДАВО України. – Ф.Р. – 4сч. – Оп.1с. – Спр.591. – Арк.237 – 238зв.
26. Польща і Україна // Вісти ВУЦВК. – 1921. – 1 жовт.
27. Советская Россия и Польша: Сборник документов. – М., 1921. – С.40.
28. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.20. – Спр.408. – Арк.27 – 28, 46 – 50.
29. Там само. – Спр.1657. – Арк.22.
30. ЦДАВО України. – Ф.Р. – 4сч. – Оп.1с. – Спр.615. – Арк.71, 73.
31. Білокінь С. Масовий терор як засіб державного управління в СРСР / С. Білокінь. – К., 1999. – С.314.
32. ЦДАВО України. – Ф.Р. – 4сч. – Оп.1с. – Спр.628. – Арк.224.
33. Павленко В. Українсько – болгарські взаємини. 1918 – 1939 рр. / В. Павленко. – К., 1995. – С.48.

УДК 324:329(477)“2010”Комуністична партія України

Латиш Ю. В., канд. іст. наук

УЧАСТЬ КОМУНІСТИЧНОЇ ПАРТІЇ УКРАЇНИ У ВИБОРАХ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ 2010 Р.

У статті розглядається участь Комуністичної партії України у виборах Президента України 2010 р., передвиборна програма П. Симоненка, створення та діяльність Блоку лівих і лівоцентристських сил, хід виборчої кампанії, аналізуються причини поразки комуністів.

The article deals with the participation of the Communist Party of Ukraine in the election of the President of Ukraine in 2010, the P. Symonenko' election programme, the found and activity of the Left and left-center coalition, the election campaign, the reasons of defeat of the Communist Party.

Комуністична партія України (КПУ) – одна з провідних політичних сил України. Вона зуміла відродитись після антиконституційної заборони 1991 р. і деякий час була найпопулярнішою партією України. З початку ХХІ ст. популярність комуністів почала знижуватись. Попри це, КПУ зберігає фракцію у Верховній Раді України і входить до правлячої коаліції.

На парламентських виборах 2007 р. комуністам вдалось подолати тенденцію падіння рейтингу. Світова економічна криза, катастрофа курсу Президента В. Ющенка, активізація правих та ультраправих сил (перемога ВО “Свобода” на виборах Тернопільської облради), абсолютна незахищеність людини праці перед капіталом (в Україні працівник отримує лише 7% заробленого, тобто працює на себе 30 хв. на день [1]) створювали сприятливий ґрунт для “червоного Ренесансу”. Успіх Лівіої партії на виборах Бундестагу в Німеччині, комуністів у Греції, обрання А. Рубікса депутатом Європарламенту від Латвії давали комуністам привід для оптимізму.

Попри це, політологи розцінювали шанси лівих доволі скептично. “Карту Тягнибока використовуватимуть і “регіонали”, – відзначав політолог В. Фесенко, – А розчарований електорат не проголосує за лівих просто так. Їм потрібно грати на протестних настроях, відновлювати профспілковий рух” [2].

4 липня 2009 р. Пленум ЦК КПУ розглянув питання про завдання партійних комітетів з організації агітаційно-масової і пропагандистської роботи в умовах соціально-економічної, фінансової й політичної кризи і затвердив керівником Центрального виборчого штабу по виборах Президента України другого секретаря ЦК КПУ І. Алексєєва [3]. У прийнятій постанові констатувалось, що в умовах економічної кризи класова боротьба не тільки не посилилась, а й пішла на спад. В Україні економічна криза доповнюється кризою політичною, в ході якої великий капітал намагається увічнити владу над Україною. Називались два сценарії такого розвитку подій: 1) створення “широкої коаліції” між ПР та БЮТ “для політичного й економічного поділу України між цими конкуруючими угрупованнями олігархів”; 2) збереження “помаранчевого” режиму шляхом приведення до влади наступника В. Ющенка – А. Яценюка [4].

14 вересня 2009 р. було підписано угоду “Про створення і принципи діяльності виборчого Блоку лівих і лівоцентристських партій на період проведення виборів Президента України 17 січня 2010 року, місцевих органів самоврядування, міських, селищних і сільських голів та чергових (позачергових) виборів до Верховної Ради України” [5]. У прийнятій декларації проголошувалось, що створення блоку “дає унікальний шанс радикально змінити ситуацію в країні, покінчити із всевладдям кримінально-олігархічного капіталу і войовничих націонал-шовіністів, реалізувати потребу суспільства у висуванні до керівництва державою чесних відданих справі, народу України професіоналів – справжніх патріотів” [6].

3 жовтня 2009 р. відбувся другий етап позачергового 43-го з’їзду КПУ. Було прийнято постанову “Про утворення виборчого блоку політичних партій” разом з партією “Справедливість”, політичною партією “Союз лівих сил” та Соціал-демократичною партією України (об’єднаною)” (скорочена назва: “Блок лівих і лівоцентристських сил”), а також запропоновано висунути кандидатом в Президенти України першого секретаря ЦК КПУ П. Симоненка [7]. Останній порівняв новостворений блок з Народними фронтами 1930-х рр. [8].

Представники СПУ та ПСПУ, які також брали участь у переговорах, до блоку не увійшли. За словами лідера Союзу лівих сил В. Волги, переговори з Н. Вітренко велися буквально до останньої години. Однак на підписання вона так і не зважилась, висунувши цілу серію вимог. Щодо СПУ, то за словами В. Волги, незважаючи на сильні об’єднавчі настрої рядових соціалістів, верхівка партії “шукає максимального економічного дивіденду. Простіше кажучи, ідуть торги, хто більше грошей дасть” [9].

20 жовтня 2009 р. Міжпартійний з’їзд чотирьох партій ратифікував угоду від 14 вересня 2009 р. і висунув П. Симоненка кандидатом на посаду Президента України [10]. Його кандидатуру підтримали понад 40 громадських організацій, зокрема “Захист дітей війни” [11], організація жінок-трудівниць “За майбутнє дітей України”, рух “Інтелігенція за соціалізм”, фонд “Пам’ять” та ін. [12]. На підтримку П. Симоненка було створено Всеукраїнську молодіжну раду, до якої увійшли ЛКСМУ, Демократичний союз студентів “Студентська платформа” та Соціал-демократична молодь України [13]. Проте більшість з них були нечисленними і маловідомими, а така потужна сила як Організація ветеранів

України, незважаючи на заяви, не змогла забезпечити кандидату від КПУ підтримку ветеранів.

Передвиборна програма П. Симоненка складалась з двох рівнів: 1) гасла соціальної справедливості, орієнтовані на протестний електорат, робітників, пенсіонерів, дрібних підприємців; 2) гасла, орієнтовані на носіїв російської ідентичності. На думку політолога К. Бондаренка, особливістю українських лівих є їхня апеляція до ностальгуючих за радянськими часами. “В усьому світі, – зазначав він, – лівих об’єднує домінування соціальних ідей, а вже потім комуністи, маоїсти, троцькісти та ін. висловлюють своє бачення цього. А ставлення до Росії та Заходу – не маркер лівизни” [14]. Попри очевидну слушність зауваження, політолог не врахував, що в умовах цивілізаційного розколу України, питання культурної ідентичності стали важити більше, ніж питання класової належності, особливо після “Помаранчевої революції”.

Основні ідеї П. Симоненка по реформуванню України було викладено в документі під назвою “Новий соціалістичний курс (соціалістична альтернатива)”. В політичній сфері лідер КПУ декларував намір відродження “справжнього народовладдя – політичної системи, за якої будуть неможливі кланові змови, безкарне попирання законності та утиски прав громадян України” [15]. Він обіцяв прийняти Народну Конституцію і ліквідувати пост Президента; усунути від влади націонал-радикалів та олігархів; широко застосовувати референдуми і плебісцити для розв’язання важливих суспільних питань; посилити роль місцевого самоврядування і профспілок; запровадити виборність суддів; надати російській мові статус другої державної [16]. Влада на місцях мала перейти до виконкомів рад [17].

Намагаючись виступати не лише в ролі лідера, але й теоретика, П. Симоненко розробив концепцію нової економічної політики партії. В її основі – здійснення нової індустріалізації, націоналізація стратегічно важливих галузей економіки, відновлення системи державного управління та планування, захист вітчизняного товаровиробника і споживача в боротьбі з транснаціональними корпораціями в умовах входження до СОТ, подолання гігантського провалля в рівні доходів між багатими та бідними [18].

Основні положення нової економічної політики КПУ було відображено в підготовленому в 2007 р. проекті нової редакції Конституції України. Він передбачає багатоукладність економіки і захист усіх форм власності. Основою соціально-економічного устрою суспільства визначається право власності народу України на її національні багатства і національний доход. Декларується іновачійний розвиток економіки, державна підтримка високотехнологічних і конкурентоздатних галузей промисловості й АПК, регулювання цін на товари першої необхідності, ліки, житло, тарифи на послуги ЖКГ [19]. Ставку по кредитах пропонувалось встановити на рівні 3% для Національного банку і 5% – для комерційних банків [20].

14 жовтня 2009 р., перебуваючи в Криму, П. Симоненко заявив, що завдання єдиного кандидата від Блоку лівих і лівоцентристських сил – об’єднати інтереси держави, особи і капіталу [21]. Виступаючи в ефірі радіо “Ера-FM” І. Алексєєв зазначив, що КПУ захищатиме людей, котрі представляють малий та середній бізнес [22].

Разом з тим, П. Симоненко виступав за повернення в державну власність базових галузей економіки (вугільної, машинобудівної), встановлення державної монополії на алкоголь, тютюн, залізницю [23], недопущення розпродажу землі. Він пообіцяв спрямувати 60% собівартості будь-якої продукції на виплату зарплати [24]. Лідер КПУ також обіцяв відновити прогресивне прибуткове оподаткування, скасувати ПДВ, запровадити податкові канікули для малого та середнього бізнесу [25]. Критиці піддавались кандидати, які виступали за проведення т. зв. “непопулярних реформ”, тобто виходу з кризи за рахунок народу [26].

В соціальній сфері П. Симоненко пропонував збільшити обсяг державних інвестицій у розвиток науки, культури та освіти до 15% ВВП; гарантувати безоплатність медицини та освіти; збільшити кількість дитячих позашкільних закладів; відновити систему дитячих оздоровчих закладів; захистити канонічне православ’я і заборонити тоталітарні секти;

гарантувати соціальні пільги малозабезпеченим та заслуженим категоріям населення; прийняти державну програму відродження дитячого кінематографу і мультиплікації; проводити активну пропаганду тверезості та здорового способу життя; заборонити пропаганду розпусти, насильства, вживання наркотиків та алкоголю [27].

Ще одна теоретична робота П. Симоненка була присвячена китайському шляху розвитку і побачила світ з нагоди 60-річчя проголошення КНР. В ній лідер КПУ розвинув думку, що лише реформований державний соціалізм за прикладом Китаю здатен вивести Україну з економічної кризи. На жаль, в статті відсутній глибокий аналіз китайського економічного дива. Реформи Ден Сяопіна висвітлено через призму вражень багатолітнього сингапурського лідера Лі Куан Ю [28].

Важлива теоретична стаття П. Симоненка була присвячена стосункам Компартії з інтелігенцією. На конкретних історичних прикладах він намагався довести дбайливе ставлення радянської влади до інтелігенції в минулому і обіцяв неповторення в майбутньому тих недоліків, котрі існували в СРСР [29].

Блоком лівих і лівоцентристських сил разом з Громадською Радою освітян і науковців України було розроблено “План антикризових заходів щодо порятунку освіти і науки в Україні”. Він, зокрема, передбачав прийняття Кодексу законів про освіту, який включав би значне посилення ролі громадськості, батьків, студентського самоврядування, профспілок, освітніх і наукових організацій; бронювання місць для молодих спеціалістів до 10% на виробництві, податкове стимулювання підприємств, що запрошують на роботу молодь; кардинальне оновлення змісту освіти, суттєво розвантаживши шкільні програми; зменшення навантаження на викладачів, довівши співвідношення студентів на одного викладача до 8:1; розробку програми харчування дітей, учнів та студентів натуральними продуктами; реальні заходи щодо порятунку сільської школи, шкіл шахтарських та промислових містечок; запровадження безвідсоткових кредитів на навчання студентам терміном на 5 років, які можна було б витратити на житло, харчування, придбання одягу, підручників; поліпшення вивчення української мови, забезпечення дитячою літературою шкіл і дитсадків; створення можливості доступу кожного до культурних і духовних багатств України і світу тощо [30].

У зовнішній політиці П. Симоненко виступав за закріплення в Конституції нейтрального й позаблокового статусу України; проведення референдуму щодо вступу в НАТО та ЄЄП; участь в побудові нової загальноєвропейської системи колективної безпеки “без блокових протистоянь і “залізних завіс” [31], створення тристороннього енергетичного косорціуму за участю України, Росії та ЄС [32].

Одним з ключових питань передвиборної кампанії П. Симоненка залишались проблеми історичного минулого. Однак історична політика КПУ носить не наступальний, а оборонний характер (охорона пам’ятників радянської епохи від демонтажу, вимоги скасування указів В. Ющенка про просвоєння звання Героя України Р. Шухевичу та С. Бандері). У Києві було організовано чергування, що перетворилось на агітпост, біля сплюндрованого вандалами 30 червня 2009 р. пам’ятника В. Леніну на Бесарабці. Було організовано збір коштів на відновлення пам’ятника [33], і за рахунок КПУ реконструкцію було завершено 27 листопада [34]. Однак суспільство, втомлене постійним педальюванням історичних тем Президентом В. Ющенком, переважно байдуже поставилось до цієї акції.

Історична політика КПУ видається негнучкою, зашореною догматизмом т. зв. “епохи застою”. Попри наявність групи професійних істориків, котрі співчують комуністам (В. Солдатенко, П. Толочко, А. Чайковський) керівництво партії перебуває в полоні брежневського бачення історії України. Дається взнаки відсутність в ЦК КПУ як істориків-фахівців з питань історії України чи СРСР (а не КПРС), так і цілісної історичної політики загалом.

Агітаційна кампанія П. Симоненка велась на протиставленні кандидата від народу всім іншим кандидатам – захисникам капіталізму. Суперники подавались як єдине ціле [35]. Головною метою мало стати усунення від влади В. Ющенка та “помаранчевої команди” [36]. “Боротьба точиться не за те, щоб обрати Президента країни, йдеться про те, що необхідно

обирати нову Україну і нове життя. Але у даному випадку боротьба з участю великого капіталу може призвести до того, що буде обрано “пахана” для певного кола осіб, які представляють великий капітал”, – заявив П. Симоненко в ході туру Південною Україною [37].

Основними засобами агітації стали передвиборні тури кандидата, партійна преса (газети “Комуніст”, “Робітнича газета”, “Нова хвиля”, журнал “Комуніст України”), робота агітпостів. На сторінках партійної преси їдко висміювались всі основні кандидати в Президенти [38]. Багато уваги партійна преса приділяла спростуванню думки, що П. Симоненко – непрохідний, а реальний вибір можливий між В. Януковичем та Ю. Тимошенко [39].

Жорсткій критиці піддавалась Партія регіонів. Виступаючи на Форумі з питань соціальної політики у Полтаві, П. Симоненко відзначив, що ініціатива ПР з підвищення соціальних стандартів не є щирою: “Вносять пропозиції ті, хто повинен був не вносити пропозиції, а робити конкретні справи, закликають підвищувати пенсії ті, хто сьогодні виганяє робітників з власних підприємств”[40].

Після відмови СПУ вступити до Блоку лівих і лівоцентристських сил між комуністами та соціалістами виникло гостре протистояння. Партійна газета СПУ “Товариш” звинуватила комуністів у закулісних домовленостях з Ю. Тимошенко. Комуністична преса назвала лідера СПУ О. Мороза флюгером [41]. Звісно, що полеміка на грані фолу не додала популярності обом лівим кандидатам.

У жовтні 2009 р. соціологи зафіксували зростання рейтингу П. Симоненка [42]. Однак “ахіллесовою п’ятою” передвиборної кампанії комуністів вкотре стала відсутність доступу на телеканали. За словами П. Симоненка, телеканал “Інтер” вимагав за участь у політичному ток-шоу лідера комуністів 4 млн. доларів [43]. На ТРК “Україна” комуністів запрошували. Проте ведучий авторського шоу С. Шустер надавав їм слово далеко за північ і, до того ж, хитрими журналістськими прийомами намагався виставити не з кращого боку. Догматизм заважав більшості представників КПУ, тому гідно опонувати С. Шустеру вдавалось лише В. Волзі. “Канал чесних новин” (5-й) теж не надав ефір комуністам, натомість там велась блюзнірська кампанія з обстрікування радянського минулого (особливо з паплюження Великої Перемоги) Загалом вибори 2010 р. довели, що телереклама та політичні ток-шоу виявились найдієвішими засобами агітації. Телевізор справляє якийсь магнетичний вплив на більшість громадян України, котрі, мов зачаровані, вірять обіцянкам з “блакитного екрана”.

Намагаючись прорвати інформаційну блокаду, П. Симоненко брав участь в Інтернет-конференціях, де виступав не лише як політик, а й розповідав про своє особисте життя, дозвілля, хобі, улюблені страви [44].

Комуністи недостатньо працювали в трудових колективах. Заради об’єктивності слід зазначити, що в Україні це робити дуже складно, адже власники поводять себе на підприємствах як царі й Боги, робітники бояться відстоювати свої права, а кишенькові профспілки захищають інтереси роботодавців. Попри це, комуністи організували акції проти ліквідації заводу “Арсенал” в Києві [45], пропонували повернути в державну власність Херсонський комбайновий завод і “Коростеньфарфор”.

Супротивники звинувачували комуністів у підтримці уряду Ю. Тимошенко, адже їхні 27 голосів стали вирішальними при обранні на посаду Голови Верховної Ради України В. Литвина, а висуванці КПУ отримали кілька портфелів заступників міністрів та голови Держлісгоспу [46]. Лунали також закиди в зв’язках з бізнесом, зокрема з російським олігархом К. Григоришиним, у лобізмі, фінансуванні з боку Кремля [47] тощо.

Але найбільше рейтинг П. Симоненка підірвало його скандальне розлучення. Воно виплеснуло на поверхню назрілі суперечності в керівництві КПУ. Перший секретар кримського рескому КПУ Л. Грач піддав критиці лідера КПУ і за амурні справи, і за загравання з БЮТ [48], за що негайно був виключений зі складу Президії ЦК КПУ.

За результатами голосування 17 січня 2010 р. за П. Симоненка було подано 872908 голосів, що склало 3,55% від кількості виборців, що взяли участь у голосуванні. Кандидат від

КПУ поступився не лише лідерам великих політичних сил В. Януковичу (35,32%) та Ю. Тимошенко (25,05%), але й політикам, які вперше виступили в ролі політичних лідерів – С. Тігіпку (13,06%) та А. Яценюку (6,96%), а також чинному Президенту В. Ющенку (5,45%) [49]. В жодному регіоні П. Симоненко не набрав навіть 10%. Найбільшим виявився рівень підтримки лідера комуністів у м. Севастополі (9,82%), де він посів третє місце, Херсонській (7,67%), Сумській (5,99%), Миколаївській (5,36%) Луганській (5,07%), Запорізькій (5,03%), Полтавській (4,85%) областях. В 11 регіонах висуванець КПУ не здолав 3-відсоткового бар'єру, а у Львівській, Тернопільській та Івано-Франківській областях здобув менше 1% голосів виборців. Підтримка П. Симоненка на Півдні, Сході та лівобережних областях Центральної України виявилась майже однаковою. Натомість з областей, повністю розташованих на правому березі Дніпра, 3-відсотковий бар'єр вдалося подолати лише на Кіровоградщині, Житомирщині та Вінниччині (а також на Миколаївщині, яка належить до Південної України). Детальніше про результати П. Симоненка див. табл. 1.

Таблиця 1 [50].

Голоси віддані за П. Симоненка на виборах Президента України 17 січня 2010 р.

Регіон	За		Місце
	осіб	%	
Автономна республіка Крим	44206	(4,5%)	4
Вінницька область	28144	(3,12%)	5
Волинська область	13712	(2,33%)	8
Дніпропетровська область	85270	(4,65%)	5
Донецька область	99513	(4,08%)	4
Житомирська область	24493	(3,54%)	6
Закарпатська область	5866	(1,08%)	10
Запорізька область	50921	(5,03%)	5
Івано-Франківська область	4539	(0,58%)	9
Київська область	19112	(2,02%)	7
Кіровоградська область	22795	(4,48%)	5
Луганська область	66708	(5,07%)	4
Львівська область	9983	(0,67%)	9
Миколаївська область	32265	(5,36%)	5
Одеська область	30489	(2,62%)	5
Полтавська область	38998	(4,85%)	5
Рівненська область	10984	(1,76%)	8
Сумська область	37578	(5,99%)	5
Тернопільська область	3544	(0,54%)	9
Харківська область	69181	(4,75%)	5
Херсонська область	41337	(7,67%)	4
Хмельницька область	20748	(2,77%)	7
Черкаська область	23468	(3,44%)	6
Чернівецька область	6294	(1,44%)	7
Чернігівська область	26623	(4,41%)	5
м. Київ	35791	(2,5%)	8
м. Севастополь	20049	(9,82%)	3
УКРАЇНА	872908	(3,55%)	6

Напередодні повторного голосування КПУ опинилась перед складною дилемою. З одного боку, підтримка В. Януковича видавалась певним ідеологічним моветоном. З іншого, принципова критика “олігархічних кланів” і заклик голосувати проти всіх міг би розчарувати багатьох симпатиків КПУ і мінімізувати й так нечисленний електорат, як це трапилось у 2004 р.

Аналіз партійної преси засвідчує, що керівництво КПУ вагалось, яку позицію зайняти під час повторного голосування. Одразу після першого туру П. Симоненко заявив, що переможці використовували адмінресурс та підкуп виборців, а через два роки відбудуться дострокові президентські вибори [51]. Передовиця газети “Комуніст” звинувачувала В. Януковича в закулісних домовленостях з В. Ющенком [52].

Визначаючи позицію у зв'язку з повторним голосуванням на президентських виборах Пленум ЦК КПУ 20 січня 2010 р. виходив з того, що на даному етапі найважливішим є “не допустити на найвищий пост у державі діяча, який, критикуючи на словах свого попередника-банкрута, фактично проводить його прозахідну, русофобську, по суті антинаціональну руйнівну політику, дискримінаційну щодо десятка мільйонів наших співвітчизників” [53]. Мова йшла про Ю. Тимошенко.

29 січня 2010 р. між Блоком лівих і лівоцентристських сил та кандидатом на пост Президента України В. Януковичем було підписано угоду, згідно з якою останній підтримав та в разі перемоги обіцяв взяти до виконання Платформу політичних заходів лівих сил [54]. Після цього П. Симоненко закликав своїх прибічників підтримати В. Януковича [55]. З огляду на дисциплінованість комуністичного електорату та розрив між кандидатами внаслідок повторного голосування 7 лютого 2010 р. можна стверджувати, що голоси симпатиків П. Симоненка виявились вирішальними.

Отже, президентські вибори 2010 р. принесли найгірший результат для комуністів за роки незалежності. Причинами цього, на наш погляд, є:

- Відсутність у КПУ доступу до телефіру та телереклами, які виявились найдієвішими засобами агітації;
- звуження електоральної бази за рахунок розмивання робітничого класу (через знищення та приватизацію підприємств, ліквідацію колгоспів), вимирання представників старшого покоління;
- слабкість зв'язків з трудовими колективами;
- недостатня агітаційно-прапагандистська робота, оскільки агітація велась, переважно, серед прихильників партії;
- відсутність сталої підтримки з боку ветеранських організацій, недостатня робота з профспілками та молоддю;
- витіснення лівої ідеї з інтелектуального середовища: університетів, наукових і дослідних інститутів. (До речі, французький історик Е. Ле Руа Ладюрі називав витіснення комуністичної ідеології “за межі сфер вищої інтелігенції” серед головних причин падіння популярності французької Компартії [56]);
- породжена попередньою причиною відсутність у партії теоретиків, що неважливо для БЮТ, ПР чи партії любителів пива, але неприпустимо для ідеологічної партії. У своїх працях П. Симоненко виступає не як теоретик, а як інтерпретатор та спрощувач марксизму;
- відсутність лівого мистецтва, особливо літератури, кіно, що не сприяє популяризації лівої естетики в суспільстві;
- плутанина з позицією партії щодо деяких актуальних питань (заборона грального бізнесу, ГМО, підвищення акцизів на спиртне);
- кадровий застій в Президії ЦК КПУ. П. Симоненка перестали ототожнювати з партією трудящих, яка виступає в ролі альтернативи владному курсу. Натомість населення вважає його лише одним з багатьох політиків, які беззмінно представлені у Верховній Раді;
- падіння популярності П. Симоненка серед представників старшого покоління через скандальне розлучення;
- використання традиційних гасел КПУ іншими кандидатами (особливо А. Яценюком з його “новою індустріалізацією” та С. Тігіпком, орієнтованим на російськомовний електорат).

ЛІТЕРАТУРА ТА ДЖЕРЕЛА

1. Николаенко С. Нам нужна двойная независимость / Станислав Николаенко // 2000. – 2009. – № 44, 30 октября – 5 ноября. – С. А6.

2. Вуец П. Левее всех живых / Павел Вуец // Профиль. – 2009. – № 17–18. – С. 16.
3. Інформаційне повідомлення про Пленум Центрального Комітету Комунистичної партії України // Комунист України. – 2009. – № 3–4. – С. 3.
4. Про завдання партійних комітетів з організації агітаційно-масової і пропагандистської роботи в умовах соціально-економічної, фінансової й політичної кризи. Постанова Пленуму ЦК КПУ // Комунист України. – 2009. – № 3–4. – С. 15.
5. Мироненко Н. За единого кандидата от левых сил / Н. Мироненко // Ветеран Украины. – 2009. – № 17. – С. 1; Толокин В. Левые партии смыкают ряды... / Виктор Толокин // Рабочая газета. – 2009. – 15 сентября. – С. 1.
6. “Каждый, кто честен, встань с нами вместе!”. Декларация выборного блока левых та лівоцентристських сил // Комунист. – 2009. – 18 вересня. – С. 1.
7. Постанови з'їзду // Комунист України. – 2010. – № 1. – С. 14.
8. Петро Симоненко: Ліва перспектива України! / Розмовляв Сергій Сакута // Комунист. – 2009. – 7 серпня. – С. 1.
9. Разом ми – сила! // Комунист. – 2009. – 16 вересня. – С. 1.
10. Інформаційне повідомлення про Міжпартійний з'їзд партій, що входять до виборчого Блоку левих і лівоцентристських сил // Комунист України. – 2010. – № 1. – С. 19.
11. Хрустальов В. “Діти війни” підтримали Симоненка / Віктор Хрустальов // Комунист. – 2009. – 27 листопада. – С. 1.
12. Переможна єдність // Комунист. – 2009. – 4 грудня. – С. 1.
13. Ручко О. Молодь за Симоненка! / Олександр Ручко // Комунист. – 2010. – 13 січня. – С. 2.
14. Вуец П. Левее всех живых / Павел Вуец // Профиль. – 2009. – № 17–18. – С. 16.
15. Симоненко П. Мы идем побеждать / Петр Симоненко. – К., 2009. – С. 5.
16. Там само. – С. 5–7.
17. Передвиборна програма кандидата в Президенти України Петра Миколайовича Симоненка // Комунист України. – 2010. – № 1. – С. 33.
18. Симоненко П. Н. Новая экономическая политика Компартии Украины. Политик о политике / Петр Николаевич Симоненко. – К., 2008. – С. 76–77.
19. Гош А. НЭП Компартии Украины – программа восстановления страны / А. Гош // Комунист України. – 2009. – № 1. – С. 111.
20. Форум із питань соціальної безпеки у Полтаві підтримав Петра Симоненка // Комунист. – 2009. – 23 грудня. – С. 1.
21. Равенство, свобода, братство – это основы национальной идеи // Коммунист. – 2009. – 21 октября. – С. 1.
22. Игорь Алексеев: Компартия будет защищать интересы людей, представляющих малый и средний бизнес // Коммунист. – 2009. – 21 октября. – С. 2.
23. Змінити політичну систему // Комунист. – 2009. – 20 листопада. – С. 1.
24. Форум із питань соціальної безпеки у Полтаві підтримав Петра Симоненка // Комунист. – 2009. – 23 грудня. – С. 1.
25. Петро Симоненко: Ліві – це стабільна робота, зарплата, доступні медицина й освіта // Комунист. – 2009. – 18 листопада. – С. 1.
26. Синєокий В. Президент для популярних рішень / Володимир Синєокий // Комунист. – 2010. – 15 січня. – С. 2.
27. Симоненко П. Мы идем побеждать / Петр Симоненко. – К., 2009. – С. 15–16.
28. Симоненко П. Торжество социализму / Петро Симоненко // Комунист. – 2009. – 13 листопада. – С. 3.
29. Симоненко П. Комунисти та інтелігенція / Петро Симоненко // Комунист. – 2009. – 20 листопада. – С. 3; те ж саме: 2000. – № 42, 16–22 октября. – С. А6–7.
30. План антикризових заходів щодо порятунку освіти і науки в Україні. – К., 2009. – 14 с.
31. Симоненко П. Мы идем побеждать / Петр Симоненко. – К., 2009. – С. 17.
32. Передвиборна програма кандидата в Президенти України Петра Миколайовича Симоненка // Комунист України. – 2010. – № 1. – С. 35.
33. Про відновлення пам'ятника В. І. Леніну в місті Києві // Комунист України. – 2009. – № 3–4. – С. 19.
34. Мазаров В. За велінням народу України / Віктор Мазаров // Комунист. – 2009. – 2 грудня. – С. 1.
35. Співак М. Блок левих та лівоцентристських сил – проект трудового народу / Михайло Співак // Комунист. – 2009. – 11 грудня. – С. 3.
36. Петр Симоненко: Главная цель Блока Левых Сил – отстранение Ющенко и “помаранчевой команды от власти // Коммунист. – 2009. – 25 сентября. – С. 1.
37. Петро Симоненко: Необхідно обирати не нового Президента, а нову Україну і нове життя // Комунист. – 2009. – 25 грудня. – С. 1.
38. Баженова Є. Свято фарсу: свинарка, “пісяючий хлопчик” та інші / Євгенія Баженова // Комунист. – 2009. – 23 жовтня. – С. 1–2.
39. Лозунько С. Який кандидат “прохідний” – залежить тільки від вас / Сергій Лозунько // Комунист. – 2010. – 6 січня. – С. 1–2.
40. Форум із питань соціальної безпеки у Полтаві підтримав Петра Симоненка // Комунист. – 2009. – 23 грудня. – С. 1.

41. Кравченко Е. Ликбез для баранов / Евгений Кравченко // Наше дело. – 2009. – № 85. – С. 3.
42. Михайленко М. Они понеслись / Максим Михайленко // 2000. – 2009. – № 43, 23–29 октября. – С. 2.
43. Настав час припинити 18-річне знуцання над країною // Комуніст. – 2009. – 18 грудня. – С. 1.
44. Симоненко без політики // Новая волна. – 2009. – 18–24 ноября. – С. 4.
45. Юрчак В. Арсенал – непереможний! Ми у вогонь і у воду з ним! / Валентин Юрчак // Комуніст. – 2009. – 6 листопада. – С. 1.
46. Бабінець А. Коаліція імені Червоної Зірки / Анна Бабінець // Український тиждень. – 2008. – № 50. – С. 20–21.
47. Васютин В. Капітал Симоненка / Василь Васютин, Андрій Лаврик // Український тиждень. – 2008. – № 43. – С. 24–26.
48. Бурлаченко С. Не хочу в Олигархістан! / Сергей Бурлаченко // 2000. – 2009. – № 8, 20–26 февраля. – С. А7.
49. Офіційний сайт Центральної виборчої комісії України: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua/vp2010/wp0011.html>. – Доступ – 5.2.2010.
50. Там само.
51. Петро Симоненко: Дострокові вибори Президента України відбудуться через два роки // Комуніст. – 2010. – 20 січня. – С. 1.
52. Баженова Є. Ющенко продав себе, Янукович – своїх виборців. (Буфонада з похоронним підтекстом) / Євгенія Баженова // Комуніст. – 2010. – 20 січня. – С. 1.
53. Про політичні підсумки першого туру виборів Президента України і завдання партії на найближчу перспективу: [Постанова об'єднаного Пленуму ЦК і ЦКК КПУ] // Комуніст. – 2010. – 27 січня. – С. 2.
54. Платформа політичних заходів від Блоку лівих та лівоцентристських сил (пропозиції кандидату на пост Президента України) // Комуніст. – 2010. – 3 лютого. – С. 3.
55. Симоненко П. До виборців, які підтримали мене 17 січня / Петро Симоненко // Комуніст. – 2010. – 3 лютого. – С. 1.
56. Відкритість. Суспільство. Влада. Від Нантського едикту до падіння комунізму / Авт.-упор. Е. Ле Руа Ладюрі у співпраці з Г. Буржуа: [Пер. з фр. Є. Марічева]. – К., 2008. – (Серія “Ідеї та Історії”. – Вип. 2). – С. 225.

УДК 364.016

Сергійчук І. М., канд. іст. наук

БЛАГОДІЙНІСТЬ НА СУМЩИНІ: ВІДРОДЖЕННЯ ТРАДИЦІЙ

Розглядається відродження благодійництва на Сумщині, яке спирається на багаті традиції минулого. Сучасний добродійний рух охоплює більше людей, набуває нових форм і методів. Цінується як індивідуальний вклад кожного, так і колективна діяльність.

The revival of beneficial movement in Sumschina, which leans against rich traditions of the past, is considered. Modern beneficial movement covers more people, gets new forms and methods. The individual contribution of everyone, and collective activity are appreciated.

Благодійність є важливою складовою частиною громадського життя. Вона дозволяє розв'язувати ті проблеми, які недостатньо фінансуються або ж з різних причин ігноруються державою. Допомога незахищеним верствам населення визнається потребою й моральним обов'язком свідомих членів суспільства на добровільній основі.

Дослідженню благодійництва на Сумщині до жовтня 1917 р. в історичній науці приділяється достатньо уваги. Певні факти з цієї тематики містяться в узагальнюючих працях [1] та довідкових виданнях [2]. О. В. Донік, розглядаючи добродійну діяльність родини Терещенків, на значному фактичному матеріалі показав її вклад у соціально-культурний розвиток Глухова та Глухівщини [3]. В праці І. О. Шудрика й Л. А. Даниленка про династію Харитоненків дана оцінка суспільно-корисних справ відомих цукрозаводчиків [4]. А. М. Близнюк і Н. С. Подоляка присвятили свою розвідку маловідомим сторінкам історії сумської добродійності і ввели в науковий обіг факти про діяльність великої групи почесних громадян Сум у цій сфері [5]. Різні аспекти проблеми висвітлили В. М. Власенко, О. І. Журко, В. П. Луценко, Ф. Я. Ступак, Н. М. Теслик, Т. В. Тронько, О. В. Хаустова, І. В. Чорнобров [6]. Спеціальні дослідження щодо нинішнього стану благодійності на Сумщині поки що не з'явилися. Багате розмаїття фактів міститься в засобах масової інформації.

Авторка ставить перед собою мету систематизувати й узагальнити нагромаджений фактичний матеріал, прослідкувати основні тенденції формування сучасної доброчинності на Сумщині, показати її зв'язок з позитивними досягненнями минулого.

Сумщина – один із центрів зародження українського благодійництва XIX - поч. XX ст. Саме тут, у повітовому Глухові, вперше проявили свою громадянську свідомість та соціальну відповідальність представники родини мільйонерів Терещенків. Їх герб прикрашав напис “Прагнення до суспільної користі”. Розмах їх доброчинної діяльності і сьогодні вражає. Лише М. А. Терещенко пожертвував рідному місту з населенням близько 10 тис. чол. на різні потреби понад 1,5 млн. руб. [7]. В 1909 р. йому було поставлено пам'ятник за проектом відомого скульптора М. А. Андрєєва з написом на п'єдесталі “Николе Артемьевичу Терещенко благодарный Глухов”. Він був знищений під час революційних подій 1917 р., а нині стоїть питання про його відновлення. 2003 рік у Глухові проголошувався роком родини Терещенків. В 2008 р. Національний банк України випустив пам'ятну монету на відзначення її заслуг перед українським народом.

За гроші цукрозаводчика І. Г. Харитоненка в Сумах та їх околицях повністю або частково зведено 12 громадських споруд, на які виділено понад 655 тис. руб. [8]. В заповіті Іван Герасимович просив рідних та близьких любити Суми так, як любив їх він. В свою чергу, в 1899 р. сумчани на добровільні пожертви встановили пам'ятник І. Г. Харитоненку. Його демонтовано більшовицьким режимом в 1918 р. і відновлено в 1996 р. в попередньому вигляді в незалежній Україні. Добрі справи засновника династії Харитоненків продовжив його син Павло Іванович. Він виділив кошти на здійснення 22-х благодійних проектів у Сумах та регіоні. Найбільші внески було зроблено на будівництво кадетського корпусу (земельна ділянка площею понад 40 га і 1,6 млн. руб.) і на добудову та реконструкцію Свято-Троїцького собору (500 тис. руб.) [9]. Газета “Харьковские губернские ведомости” назвала П. І. Харитоненка “добрым гением города Сумы”.

Велику роль у благоустрої Сум, покращенні життя їх мешканців у цілому й бідняків зокрема відіграли Д. І. Суханов, К. М. Пашков, І. Ф. Скубенко, Ф. В. Бирченко, Д. М. Корепанов, І. О. Асмолов, О. П. Щиблетов. В Ромнах відзначився своїм добротворенням дворянин А. І. Вікашевич, в Лебедині – граф В. О. Капніст, в Путивлі – сім'я купців Курдюмових.

На пожертви будувалися школи, училища, навчальні майстерні, лікарні, притулки, клуби, театри, установи, церкви. Терещенки відкрили навіть вищий навчальний заклад – Глухівський учительський інститут, перший педагогічний вуз України (1874). Благодійники виділяли стипендії талановитим учням і студентам, допомагали письменникам, поетам, художникам, акторам. Вони матеріально підтримали тисячі людей, відкрили для них нові життєві перспективи. В багатьох випадках здібних вихідців з народних низів потрібно було просто навчити читати й писати, дати їм можливість освоїти дефіцитну спеціальність, зайняти посаду, яка вимагала певних знань і особистих якостей. До наших днів Суми та Глухів прикрашають чудові архітектурні пам'ятники, створені в ті часи.

В XIX – на початку XX ст. були закладені традиції співчуття до знедолених, бажання покращити їх життя, прагнення надати допомогу в одержанні освіти, лікування, у розв'язанні житлового питання та побутових проблем. Заслуги благодійників минулого цінували і держава, і суспільство.

В радянський період вирішення соціальних проблем взяла на себе держава. Благодійництво було оголошено буржуазним пережитком, прагненням експлуататорів відкупитися від народу шляхом подання милостині від своїх надприбутків. Воно почало оцінюватися негативно з позиції класової ненависті до поміщиків і капіталістів.

Після здобуття Україною незалежності благодійницький рух став відроджуватись в іншу епоху при інших підходах до соціальних стандартів. Розроблено ряд держаних програм. Введено поняття межі бідності, мінімального споживчого кошика. Всі громадяни мають право на безкоштовну освіту й медичне обслуговування, право на працю із законодавчо закріпленим мінімумом зарплати. Склалися певні вимоги до рівня та якості життя. Проте

освіта, культура, медицина фінансуються державою за залишковим принципом. Багато українців соціально незахищені, безробітні або ж мають виживати на мізерну зарплатню чи пенсію. При цьому суспільство потребує здорових, освічених, вихованих, благополучних громадян. Благодійність має хоча б частково компенсувати соціальні негаразди.

Сучасне доброчинство все більше набуває колективних форм. Відповідні програми мають промислові підприємства, банки, фірми, організації. Вони виділяють певні кошти на підтримку соціально незахищених верств населення, виконання суспільно корисних робіт, благоустрій населених пунктів, культурно-розважальні й просвітницькі заходи.

Нині головним благодійником Сумщини є ЗАТ “Крафт Фудз Юкрейн”, відоме в Україні як виробник шоколаду “Корона” та “Мілка”, шоколадних цукерок в асортименті. Його головна шоколадна фабрика, розташована в районному центрі Тростянці, в 1995-2006 рр. виготовила 112 тис. т своєї смачної продукції, в тому числі 1 млрд. шоколадних плиток. В доброчинних заходах останнім часом щороку роздається на подарунки дітям шоколаду на суму понад 1 млн. грн. Всі школи Тростянця за сприяння “Крафт Фудз Юкрейн” оснащені комп’ютерними класами. З моменту створення підприємство систематично закуповує обладнання для Тростянецької центральної районної лікарні. За благодійні кошти лише в 2007 р. було придбано медичної техніки й матеріалів на суму понад 100 тис. грн. Лікарня отримала операційну, прилад для біохімічного аналізу крові, стоматологічну установку, ультразвуковий ехоенцефалограф для виявлення пошкоджень при черепних травмах тощо. Компанія спонсорує фестивалі “Червона рута”, “Золота корона”, балетний конкурс ім. С. Лифаря, Всеукраїнський літературний конкурс “Коронація слова”. За її участю видано 35 книг молодих письменників. В 2008 р. вона виділила постраждалим від повені в західних областях України 25 тис. дол. і 2,5 тонни шоколадної продукції. Гроші перераховані на рахунок Червоного Хреста. Шоколад роздано дітям із Глибочанського району Чернівецької області. З 2000 р. на Сумщині та в Україні компанія вклала в благодійність 9, 2 млн. дол. Керівники “Крафт Фудз Юкрейн” часто повторюють, що вони усвідомлюють свою соціальну відповідальність перед українським народом, є патріотами і прагнуть, “щоб Україна ставала сильнішою, багатшою, успішнішою” [10].

Різні напрямки доброчинної діяльності забезпечують благодійні фонди. Вони акумулюють кошти, розробляють спеціальні проекти, визначають заклади й окремих людей для надання конкретної допомоги. На Сумщині працюють відділення міжнародних і національних фондів, а також почався процес створення місцевих обласних, районних і навіть сільських фондів.

Співзасновниками обласного осередку міжнародного фонду “Сузір’я” стали торговий дім “Сумський хліб”, ПП СКТ “Люкс”, торговий центр “Тюльпан”, банк “Біг Енергія”, Сумське ЗАТ “Олівія”, центри “Шкода-авто” і “Форд”, ВАТ “Втормет”, фірма “Стиль-В”. Головний напрямок його діяльності – турбота про дітей. Благодійні подарунки отримують притулки для бездомних дітей, спеціальні дитячі заклади. Активісти фонду ознайомилися з їх потребами, по мірі необхідності передають іграшки, ігри, книги, альбоми, канцелярські товари [11].

Керівник ВАТ “Сумхімпром”, колишній народний депутат України Є.В.Лапін організував обласний фонд «За людей». В 2002-2007 рр. він витратив на потреби шкіл, ветеранів війни та праці, вчителів, журналістів 600 тис. грн. Гроші виділялись на ремонт школи №17, придбання офісної техніки, спортивного інвентаря, організацію свят [12].

З 1999 р. в Конотопі працює благодійний фонд «Відень», який реалізує 6 програм допомоги хворим і соціально незахищеним дітям. Першим кроком стало створення реабілітаційного центру для малюків 3-3 років. В дитячому садку «Гніздечко» та відділенні районної лікарні працівники фонду, їх добровільні помічники доглядають за дітьми, від яких відмовились батьки. Законопроект “Дитячий біль” хворі діти забезпечуються дорогими ліками. Відкрито комп’ютерний клас для дітей –інвалідів [13].

Сесія сільради с. Коровинці Недригайлівського району прийняла рішення створити фонд “За людей села”. Пожертви роблять вихідці з села, незалежно від того, де нині

мешкають. Вони спрямовуються на вирішення найбільочіших потреб, зміни на краще сьогоденного нелегкого життя селян [14].

Важливою формою розв'язання конкретних проблем є проведення спеціальних благодійних акцій загальнонаціонального й регіонального рівня.

Акція “Зігрій любов'ю дитину”, ініційована Президентом України В.Ющенком, має на меті надати підтримку багатодітним сім'ям і об'єднати для цього зусилля держави, бізнесу й громадськості. Провідні підприємства країни, представники великого бізнесу взяли на себе кураторство над регіонами. В Сумській області фінансування акції здійснює промисловий гігант ВАТ “Маріупольський металургійний комбінат ім. Ілліча”, який виділив для цього 2 млн. грн. Вони використані для поліпшення умов життя 13-ти сімей, що виховують 8 і більше неповнолітніх дітей. Зокрема, куплено 5 житлових будинків загальною вартістю 860 тис. грн., меблі, сучасна побутова техніка. Партнером проекту став фонд “Благовіст”. Перший будинок вартістю 181 тис. грн. придбано для сім'ї Шостаків з Лебедина. Ще 40 тис. грн. витрачено на ремонт, меблі та необхідні речі [15].

В акцію “Зігрій любов'ю дитину” включилися місцева влада й бізнес-структури. У Білопільському районі розробили свою схему допомоги. На території району проживає 248 багатодітних сімей, в яких виховується 865 дітей віком до 18 років, з них у 172 родинах – по троє, в 45 – по четверо, в 25 – по п'ятеро і більше. На першому етапі акції 25 сімей, де найбільше дітей, одержали в подарунок 5 холодильників, 3 пральні машини, 2 газові плити, ліжка, дивани, шафи для одягу та ін. Підприємці допомагали грошми й продуктовими наборами. Працівники райадміністрації придбали для багатодітних родин кілька пылососів [16].

В Охтирському районі мешкає 146 багатодітних родин, 16 із них мають четверо дітей, 7 – від п'яти до восьми дітей, в однієї родини – 10 синів і дочок. Опіку над багатодітними сім'ями взяли місцеві відділення банків “Володимирський”, “Райффайзенбанк Аваль”, “Промінвестбанк”, управління бурових робіт та Качанівського газопереробного заводу, ВАТ “Охтирський хлібокомбінат”, “Енергозбут”, “Укртелеком”, ПСП “Десна” та ін. [17].

В ході обласної акції “Подаруй вікно школі” випускники різних років у своїх навчальних закладах замінили близько 2500 застарілих вікон на сучасні енергозберігаючі. Головний державний санітарний лікар області В. Псарьов, який виховувався в роменській школі-інтернаті ім. О. Деревської, подарував 5 нових вікон для її бібліотеки. В Ямпільській школі №1 випускники генерал-полковник у відставці А. Рябуха та народний депутат Г. Васадзе замінили 43 вікна, яким було півстоліття. Один із колишніх учнів Недригайлівської школи на встановлення нових вікон у рідному закладі переказав 10 тис. грн. В Білопільській школі №2 замінили 92 вікна. Найбільшу активність проявили випускники Сумського й Ямпільського районів і Шостки [18].

В 2007 – 2008 рр. з ініціативи журналістів Сумської обласної державної телерадіокомпанії проводилась акція “Зігрій серце сільської дитини»на підтримку двох шкіл віддаленого Липоводолинського району – Берестівської та Яганівської. У приміщенні прес-клубу було встановлено скриньку для благодійних внесків, куди надійшло 2500 грн. Збирались кошти на подарунки і в навчальних закладах, установах, фірмах. Сільські школярі одержали: ксерокс від студентів педуніверситету, канцтовари від студентів аграрного університету, офісні стільці від центру офісних меблів, музичний центр від центру роботи з талановитою молоддю, газонокосилку від ТОВ “Силікатбетон”, DVD та компакт-диски від інституту післядипломної освіти вчителів, спортивний інвентар від Сумської приватної гімназії “Казка” [19].

В Конотопі проводиться щорічна благодійна акція “Весняний тиждень Добра”. Її організують міська служба в справах дітей, відділ у справах молоді та спорту, управління освіти, центр соціальних служб для сім'ї, дітей, молоді, громадські організації. Для вихованців міського притулку, інтернатів, відділення Червоного Хреста збираються одяг, засоби гігієни, книги, зошити, писемне приладдя. Наводиться лад на територіях навчальних закладів[20].

Обласна акція 2007 р. “Подаруй сільській бібліотеці українську книгу” мала на меті поповнення фондів 484 сільських книгозбірень новою літературою, періодичними виданнями. Особливо гострою була потреба в творах сучасних українських письменників, галузевих виданнях, довідниках. Найбільше книг бібліотекам області подарували письменник І. Головченко, викладач Сумського педуніверситету В. Голубченко, вчитель Білопільської школи-інтернату М. Столярчук, працівник Укртелекому Т. Вусатюк та ін. Українсько-американський фонд “Сейбр-світло” передав сільським бібліотекам 971 примірник видань, серед яких “Енциклопедія історії України”, довідник “Україна в словах”, твори сучасних авторів, плакати з державною символікою. Всього було подаровано понад 85 тис. екземплярів літератури [21].

Сумська дирекція “Приватбанку” організувала акцію по впорядкуванню довокілья в Сумах та районних центрах області. В громадських місцях було зібрано й вивезено 900 мішків сміття, 12 вантажівок сухих гілок і листя. В міському парку ім. І. Кожедуба посаджено нову березову алею, якій присвоєно назву Приватбанку [22].

Уродженці с. Терни Недригайлівського району оперний співак, народний артист, професор, лауреат Державної премії ім. Т. Шевченка А. Мокренко та київський бізнесмен Л. Осиковий щороку на власні кошти і кошти спонсорів проводять конкурс сільських хороших дитячих колективів “Співаймо разом”. В 2007 р. в ньому взяло участь 600 співаків. Переможці, призери і всі учасники отримали грошові премії або ж подарунки від Недригайлівського земляцтва в Києві. Головний переможець – дитячий хор із Краснопілля – здійснив екскурсію до столиці за рахунок Л. Осикового [23].

До благодійництва долучаються вихідці із Сумщини, що нині живуть у близькому й далекому зарубіжжі. Досягнувши певних життєвих успіхів, вони поспішають робити добро.

Випускник школи №7 м. Конотопа Євген Сур, що успішно реалізував себе в будівельному бізнесі російської столиці, побачивши, в якому жалюгідному стані знаходиться його альма-матер, вирішив подарувати їй нове приміщення й створив для цього фонд “Світанок”, до якого зробив солідний внесок. Місцеві й московські будівельники звели двоповерховий навчальний корпус, спортивні та ігрові майданчики, їдальню. Нинішні учні отримали чудові умови для навчання, а також урок вдячності та доброї пам’яті людини, яка вважає, що своїми досягненнями вона завдячує школі та вчителям [24].

З ініціативи колишньої сумчанки, а нині громадянки Швейцарії Олени Хайнріх розпочалася плідна співпраця між Сумами й швейцарським містом Воллен. Вперше швейцарці відвідали Суми для того, щоб вручити форму полісмена музею обласного управління внутрішніх справ. Познайомившись із життям міста, з роботою міліціонерів, пожежників, медиків, гості були вражені високим професіоналізмом людей й низьким рівнем технічного забезпечення їх нелегкої праці. Швейцарська сторона вирішила створити Асоціацію допомоги Сумам на чолі з мером Воллена Маріанною Піфаретті. Для зміцнення матеріальної бази правоохоронців та вогнеборців Асоціація передала 11 спеціалізованих автомобілів. Поліцейські авто БМВ і СААБ оснащені комп’ютерами та форсованими двигунами. Підрозділу “Беркут” направлено 4 спеціальні машини. Навесні 2008 р. з Воллена до Сум прибув 5-й гуманітарний вантаж вагою 66 т. Були доставлені багатофункціональні медичні ліжка, обладнання, одяг і постільна білизна для хворих та інвалідів. В планах – доправити новітню діагностичну техніку для лікарень, два повні комплекти для операційних залів тощо [25].

Подружжя Олександр та Олена Міщук, які зараз живуть у Норвегії, подарували Шосткинській станції швидкої допомоги спеціалізовані автомобілі “Вольво” і “Фольксваген”. Наші земляки ще пам’ятають, що на півночі області існують не дороги, а «напрямки руху». Тому надіслані машини швидкої допомоги обладнані не лише всім необхідним для порятунку людських життів, але й мають такі технічні характеристики, які дозволяють добиратися за викликами по бездоріжжю до віддалених сіл [26].

Колишня уродженка с. Улянівки Білопільського району, а нині дружина австрійського банкіра Тамара Пауль разом з чоловіком подарувала місцевій школі комп’ютерний клас.

Вона також переконала раду директорів банку “Інвесткредит” спрямувати 100 тис. євро, які ця установа щорічно передає як допомогу країнам Африки, на потреби Улянівської школи-інтернату. На цю суму у Відні розробили спеціальний проект, закупили обладнання і модернізували інтернатську їдальню [27].

Звичайно, далеко не кожен може подарувати людям малої батьківщини школу, автомобіль чи дороге обладнання. Проте на Сумщині багато небайдужих людей, які в міру своїх можливостей підтримують добрі починання. Спільними зусиллями вдається розв’язувати соціально значимі завдання.

Жителі Сумщини масово відгукуються на оголошені благодійними організаціями збори речей для бездомних. Так, у 2007 р. в Путивльському районі зібрано близько 250 кг теплого одягу, білизни, взуття, в Глухівському районі – понад 100 кг [28].

На сьогодні в навчальних закладах області діє 1100 волонтерських організацій, де нараховується 12500 учасників-учнів і студентів. Вони надають різноманітну допомогу ветеранам війни та праці за програмами “Турбота”, “Здоров’я”, “Вчитель-ветеран” тощо [29].

За півтора століття розвитку благодійності як соціального явища двічі помінявся суспільно-політичний лад. Докорінно змінилися уявлення пересічного українця про мінімальні потреби й рівень життя. Нині межа бідності в Україні становить близько 100 доларів на людину в місяць, а в Індії – 100 доларів на сім’ю на рік. Наші громадяни орієнтуються в своїх потребах на розвинуті країни Заходу, вимагають від держави надання можливостей для достойного життя. Проте залишаються й соціально незахищені верстви населення, які потребують підтримки й допомоги. Не забуті традиції добродійності, до яких долучається все більше людей. Сучасний добродійний рух набуває нових форм і методів, в основі яких лежить колективна діяльність, об’єднання зусиль і коштів на різних рівнях. В той же час цінується вклад і кожного конкретного благодійника.

ЛІТЕРАТУРА ТА ДЖЕРЕЛА

1. Сумщина в історії України. – Суми, 2005. – 496с.
2. Сумщина в іменах: Енциклопедичний довідник. – Суми, 2003.– 608с.
3. Донік О. М. Родина Терещенків в історії добродійності. – К., 2004. – 314с.
4. Шудрик І. О., Даниленко Л. А. Династія Харитоненків. Історико – документальне видання. – Суми, 2003 . – 192 с.
5. Близнюк А. М., Подоляка Н. С. Почесні громадяни міста Суми. – Суми, 2005. – 108с.
6. Власенко В. М. Сумське товариство попечительства про бідних // Сумська старовина. – 2001. – №8 – 9. – С.190–197; Журко О. І. З історії організації охорони здоров’я людей на Сумщині в дореволюційний період // Матеріали п’ятої Сумської наукової історико-краєзнавчої конференції. – Суми, 2003. – Ч.ІІ. – С.29 – 34; Луценко В. П. Из истории среднего женского образования на Сумщине в начале XX в. // Матеріали п’ятої Сумської наукової історико-краєзнавчої конференції. – Суми, 2003. – Ч.ІІ. – С.52 – 57; Ступак Ф. Я. Регіональний досвід соціально-доброчинної діяльності: Сумщина // Сумська старовина. – 2002. – №10. – С.209 – 215; Теслик Н. М. Меценатська діяльність в освітній сфері у XIX – на початку XX століття (на прикладі Лебединського повітового училища) // Матеріали сьомої Сумської наукової історико-краєзнавчої конференції. – Суми, 2007. – С.110 – 114; Тронько Т. В. Жіночі навчальні заклади Сумщини в другій половині XIX століття // Матеріали п’ятої Сумської наукової історико-краєзнавчої конференції. – Суми, 2003. – Ч.ІІ. – С.97 – 100; Хаустова О. В. Сучасна історіографія історії благодійності доряднянського періоду // Матеріали сьомої Сумської наукової історико-краєзнавчої конференції. – Суми, 2007. – С.213-217; Чернобров І. В. Люди милосердя. Сторінки історії медицини Сумщини. – Суми, 2001. – 308 с.
7. Донік О. М. Вказ.праця. – С.55.
8. Шудрик І. О., Даниленко Л. А. Вказ. праця. – С.182.
9. Там само. – С.143 – 144, 183 – 184.
10. Скажи, хто твій інвестор // Сумщина. – 2000. – 6 січня. – С.2; Люди – головний капітал // Сумщина. – 2003. – 4 листопада. – С.2; Інвестиції, які повертаються // Сумщина. – 2003. – 24 грудня. – С.2; Бабинець Т. Це солодке слово “Крафт”...// Сумщина. – 2004. – 5 листопада. – С.2; Остапеч О. Від щирого серця // Сумщина. – 2007. – 31 серпня. – С.4; Бабинець Т. Країна мрій солодких // Сумщина.– 2007. – 8 грудня. – С.2; Мільярд для народу // Сумщина. – 2007. – 12 грудня. – С.1, 2; “Крафт Фудз” – західним областям // Сумщина. – 2008. – 16 серпня. – С.1.
11. Геренко С. Поспішати робити добро // Сумщина.– 2005. – 5 жовтня. – С.2.
12. Геренко О., Геренко С. Енергія добра – невичерпна // Сумщина. – 2007. – 14 листопада. – С.3.
13. Деньгін С. Доброчинні проекти Відня // Сумщина. – 2006. – 15 листопада. – С.3.
14. Дронь Л. Память не має віку // Сумщина. – 2008. – 27 червня. – С.1, 3.

15. Мироненко В. Гуманна місія з любов'ю до дитини // Сумщина. – 2008. – 7 березня. – С.2; Міленко Л. Будинок з вікнами до сонця // Сумщина. – 2008. – 28 травня. – С.1.
16. Краще віддавати, ніж просити // Сумщина. – 2008. – 11 липня. – С.3.
17. Заїкін В. З бізнесменів по гривні – багатодітній родині допомога // Сумщина. – 2008. – 21 травня. – С.3.
18. Нові вікна в рідній школі // Сумщина. – 2007. – 20 квітня. – С.1.; Вікна для рідної школи // Сумщина. – 2007. – 1 вересня. – С.1; Випускники дарують школам вікна // Сумщина. – 2007. – 28 вересня. – С.1; Хвостенко Г. Приходь, дитино, і навчайся // Сумщина. – 2008. – 16 серпня. – С.2.
19. Міленко Л. “Зігрій серце сільської дитини” // Сумщина. – 2008. – 18 січня. – С.1.
20. Весняний тиждень добра // Сумщина. – 2008. – 18 квітня. – С.1.
21. Хвостенко Г. ...І тисячу примірників від діаспори // Сумщина. – 2007. – 26 травня. – С.4; Стецюра А. Відгукнулися в районі на заклик // Сумщина. – 2007. – 6 червня. – С.2; Книги – читачам на радість // Сумщина. – 2007. – 3 жовтня. – С.1.
22. Геренко С., Геренко О. Приватбанк, який може все // Сумщина. – 2008. – 28 червня. – С.2.
23. Співаймо, друзі, разом // Сумщина. – 2007. – 23 травня. – С.2.
24. Деньгін С. Подарунок колишнього випускника – нова школа // Сумщина. – 2003. – 6 червня. – С.1; Пятницький М. В Конотопе відкрили нову школу // Панорама. – 2005. – 12 октябрю. – С.2.
25. Швейцарська машина для сумських пожежників // Сумщина. – 2004. – 25 червня. – С.1; “Magirus Dentz” допомагатиме рятувальникам Сум // Сумщина. – 2004. – 4 серпня. – С.1; “Опель” – як крок до дружби // Сумщина. – 2004. – 10 жовтня. – С.1; Швейцарці до Сум без подарунків не їздять // Сумщина. – 2005. – 19 січня. – С.1; Дарунок швейцарців // Сумщина. – 2005. – 10 червня. – С.1; Мироненко В. Воллен Сумам допомагатиме // Сумщина. – 2005. – 1 жовтня. – С.1; Геренко О. Дружба, збагачена благодійництвом // Сумщина. – 2008. – 26 квітня. – С.4.
26. “Швидка допомога” з Норвегії // Сумщина. – 2005. – 2 листопада. – С.1.
27. Хвостенко Г. Добром нагріте серце // Сумщина. – 2008. – 11 червня. – С.2.
28. Мироненко В. Дах для бездомних // Сумщина. – 2007. – 29 вересня. – С.2.

УДК 323:342.725+81'272

Ковач Л. Л., канд. іст. наук

МОВНИЙ ВИМІР МІЖРЕГІОНАЛЬНИХ ПРОТИРІЧ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Досліджено мовну ситуацію в Україні. Наголошено, що найбільш оптимальною для українського суспільства є чинна нині модель правового регулювання мовних відносин в країні, за якою: “українська мова – єдина державна інші вільно використовуються”.

The article deals with the analysis the language situation in Ukraine. It is marked that most optimal for Ukrainian society is an operating presently model of the legal adjusting of language relations in a country after which: “Ukrainian - only state, other are freely used”.

Однією із найбільш серйозних причин регіональних суперечностей в українському суспільстві є питання мови. Незважаючи на абсолютну перевагу в складі населення держави українців (за результатами Всеукраїнського перепису населення 2001 р. їхня кількість становила 37 541 693 особи, або 77,8% від загалу жителів) Україна є державою двомовною. Українську мову вважає рідною 67,5% населення країни, російську – 29,6% (у т.ч. 15% українців, 96% росіян і 31% представників інших етнічних спільнот). Частка інших мов, які були вказані як рідна становлять 2,9% [1].

Виключно російською мовою в сім'ї спілкується 28% громадян, переважно російською, але зрідка й українською – 14,3%, змішаною, в якій вживаються як українські, так і російські слова – 19,7%, переважно українською, але зрідка й російською – 8,7%, виключно українською – 29% [2].

За результатами соціологічного опитування проведеного Центром Разумкова у 2006-2007 рр. найбільш поширеною російська мова є на Півдні, Сході та деяких регіонах Центру України. Так, в Автономній Республіці Крим (АРК) українську мову рідною вважає лише 3,2% громадян, у той час як російську – 69,5%. Близько чверті (24,7%) кримчан є білінгвами (особи, для яких рідною є і українська і російська мови). У Донецькій та Луганській областях

ці показники становлять 9,9 і 65,4% та 8,9 і 56,0%, відповідно. Однак досить багато білінгвів – 23,3% і 34,1%, відповідно. У Дніпропетровській, Запорізькій та Харківській областях ступінь використання української та російської мов майже збігається. Так, в Дніпропетровській області українську мову вважає рідною 37,4% населення області, російську – 24,6%, білінгви становлять 35,7%. У Запорізькій області переважають білінгви – 41,0%. Ті, для кого рідною є російська мова, становлять 31,5%, українська – 27,0%.

У Харківській області російська мова є рідною для 36,5%, майже стільки ж віднесли себе до білінгвів – 35,2%, понад чверті громадян визнали рідною українську мову – 27,3%.

Натомість, в Одеській області трохи більше половини жителів – 50,8% вважають рідною українську мову, близько третини (31,8%) – російську, 16,1% є білінгвами. У Миколаївській області кількість тих, хто вважає рідною російську мову, і, тих, для кого рідною виступає українська, є майже однаковою – 34,0 і 34,2%, відповідно. Досить багато тут і білінгвів – 30,9%. У Херсонській області відносно більшість становлять білінгви – 41,6%, близько третини громадян вважають рідною українську мову, четверта частина (25,2%) – російську.

У Полтавській області кількість тих, хто вважає українську мову рідною, становить 78,1%, в Київській та Житомирській – 69,8 і 68,3%, відповідно. В двох останніх областях високою є також частка білінгвів – 25,9 і 23,7%, відповідно.

Українська мова є рідною для 48,2% мешканців Чернігівської та 40,8% мешканців Сумської областей. На другому місці тут знаходяться білінгви – 36,9 і 36,1%, відповідно. На третьому ті, для кого рідною мовою є російська – 13,8 і 22,4%, відповідно.

В інших регіонах країни українська мова є домінуючою. Рідною її вважає більш ніж 90% населення 4 областей України. Це – мешканці Закарпатської, Івано-Франківської, Тернопільської та Волинської областей. Ще в п'яти регіонах відсоток осіб, які вважають українську мову рідною, перевищує 80%. До цієї групи входять Рівненська, Вінницька, Хмельницька, Черкаська та Кіровоградська області.

У Чернівецькій області частка осіб, які вважають українську мову рідною, становить 72,5%, російську – 5,3%, інші мови – 19,1% [3].

Мовні преференції мешканців регіонів стають відчутними і, на жаль, активно використовується політиками під час виборчих компаній для розширення власної електоральної бази. І хоча результати соціологічних досліджень фіксують периферійність лінгвістичних чинників у структурі потреб громадян України, порівняно з матеріальними та сімейно-побутовими запитами (за результатами щорічного соціологічного моніторингу питання мовно-культурної сфери ставляться населенням у кінець переліку найважливіших для нього життєвих інтересів) виборці схильні довіряти вирішення соціально-економічних питань насамперед тим політикам, з якими мають солідарність у сфері духовно-гуманітарних уподобань. Такий висновок, зокрема, підтверджує дослідження доктора соціологічних наук О. Вишняка, який на основі результатів двох турів президентських виборів 1994, 1999, 2004 рр. та парламентських виборів 1998, 2002, 2006 рр. провів кластерний аналіз областей та інших адміністративно-територіальних одиниць у розрізі кандидатів та партій національно-демократичної, проросійської та невизначеної ідентифікації. За результатами цього аналізу вченим виділено п'ять типів політичних регіонів України:

- Донбас та Крим (Донецька та Луганська області, Автономна Республіка Крим, м. Севастополь);
- інші південно-східні області (Дніпропетровська, Запорізька, Миколаївська, Одеська, Харківська, Херсонська області);
- перехідний регіон Північного Сходу та Кіровоградська область (Житомирська, Кіровоградська, Полтавська, Сумська та Чернігівська області);
- Центральна Україна (м. Київ, Вінницька, Київська, Хмельницька, Черкаська області);
- Західна Україна (Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Тернопільська, Чернівецька області).

Далі на основі аналізу ставлення населення визначених політичних регіонів до окремих суспільних проблем – за результатами національних 14 щорічних опитувань Інституту соціології НАН України в 1990-2008 рр. він намагався виявити фактори, які спричинюють міжелекторальні відмінності. Отримані результати вважає О. Вишняк свідчать, що економічні переваги громадян, їхнє соціальне становище та оцінки, загальнополітичні (не персоналізовані) переваги не можуть бути істотним чинником політичної диференціації регіонів України. Водночас, на його думку, дуже значимими є розбіжності між регіонами у геополітичних орієнтаціях (ставлення до геополітичного вибору, до союзу з Росією та Республікою Білорусь, ставлення до НАТО) та мовно-культурних орієнтаціях (мова спілкування в сім'ї та ставлення громадян до статусу російської мови. «І саме мовні практики громадян та весь комплекс проблем відносин з Росією (включаючи проблему НАТО), – зазначає вчений, – і зумовлюють політичну диференцію громадян різних регіонів» [4].

На значущість мовного чинника у політичному структуруванні українського суспільства вказують В. Хмелько та Е. Вілсон. Зокрема, зазначає Е. Вілсон на президентських виборах 1994 р. 70 % україномовних громадян України голосували за Л. Кравчука, тоді як 72 % російськомовних громадян – за Л. Кучму. Кравчук програв, бо мова поділила самих українців, адже значна кількість українців розмовляє переважно російською. Лише трохи більше 40% всього населення було переважно україномовним. Втім, відзначає той же автор, чистокровний російський націоналізм отримав менш ніж 3% підтримки на виборах 1998 року (включаючи і СЛОНА (соціал-ліберальне об'єднання), який зробив помилку, захищаючи більше російську етнічність, ніж російську мову) [5].

Президент КМІСу (Київського міжнародного інституту соціології) В. Хмелько, зазначає, що чим більше в регіонах було прихильників надання російській мові статусу другої державної, тим більше голосів у 2004 р., отримав В. Янукович, а у 2006 – Партія регіонів. І навпаки, чим більше в регіонах було прихильників надання російській мові статусу місцевої офіційної та усунення російської мови з офіційного спілкування взагалі, тим більше голосів у 2004 р. отримав В. Ющенко, а у 2006 р. – “помаранчеві” [6].

І хоча на виборах 1994 р. розбіжності електоральних переваг виборців двох частин України не були такими великими, як в останні роки, але вже тоді вони викликали запитання: чим же так відрізняється склад мешканців двох частин України, що їхні електоральні переваги набувають протилежних співвідношень?

Аналіз даних опитувань, які КМІС провів у 1994 р., показав, що в обох частинах України ставлення до політичних свобод і до правової рівності членів суспільства були фактично однаковими, а до особливостей ринкової економіки, до приватної власності та розвитку приватного підприємництва були або дуже подібними, або відрізнялися значно менше, ніж розподіли голосів за різних кандидатів. Значно різнилися лише національно-політичні орієнтації: ставлення до членства України у СНД, до відносин між Україною і Росією та до статусу в Україні російської мови.

У західній частині України було більше охочих виключити російську мову з офіційного спілкування, ніж зробити її другою державною (29% проти 26%), а у східній частині це співвідношення було абсолютно іншим (3% проти 61). “Особливо вражаючими, – пише вчений, – були надзвичайно однозначні показники зв'язку між відсотком голосів, поданих у кожному з 26 регіонів (у всіх областях, Автономній Республіці Крим та Києві) за певного кандидата, і процентом виборців, які висловились за об'єднання України й Росії та за надання російській мові статусу державної або місцевої офіційної. Чим більше в регіоні було прихильників об'єднання з Росією та надання російській мові певного офіційного статусу, тим більше тут було голосів за Кучму й відповідно менше – за Кравчука” [7].

В аналітичній записці “Мовна ситуація в Україні: тенденції громадської думки у 2005-2006 рр. та пропозиції щодо державної мовної політики”, підготовленої оперативно-аналітичним відділом Національного інституту стратегічних досліджень стверджується, що

протягом 2005-2006 рр. спостерігалось прискорення процесу поляризації українського суспільства стосовно мовних питань та зменшення мовної толерантності [8].

За таких умов проблема вибору найбільш оптимальної моделі мовного розвитку країни, яка б забезпечувала її територіальну цілісність та державний суверенітет, була б компромісною для двох найбільших мовних спільнот України є актуальною і важливою.

Щоб з'ясувати якими можуть бути наслідки запровадження двох державних мов в Україні – української і російської поставимо кілька питань, а саме:

– в яку суму обійдеться центральному й місцевому бюджетам двомовний внутрішній та публічний документообіг адміністративних органів?

– чи потрібно запроваджувати для працівників цих органів іспит на володіння обома державними мовами і чи є для такого запровадження необхідні кадрові, матеріальні та фінансові ресурси?

– як виявить себе феномен двох державних мов у функціонуванні силових структур та міжособистісних взаєминах людей зі зброєю?

– як в умовах двомовності працюватиме господарський комплекс, зокрема, авіаційний та залізничний транспорт?

Обираючи той чи інший варіант мовної політики, потрібно зважати і на зовнішні чинники, зокрема геополітичні геостратегії сусідніх держав. Прагнення зберегти за російською мовою попередні обсяги функціонування на пострадянському просторі, відновити їх належить до пріоритетів сучасної мовної політики Російської Федерації. Так, в ухваленій урядом РФ у липні 1996 р. Федеральній цільовій програмі “Російська мова” міститься, зокрема, таке положення: “У зв’язку з розвитком процесів міжнаціональної та міждержавної інтеграції тепер необхідно забезпечити на загальнодержавному рівні підтримку російській мові як потужного соціального чинника консолідації країн СНД та за їх межами”. Констатуємо, що російська мова вже стала другою державною (в Білорусі) або офіційною мовою в (Казахстані), провідні російські соціолінгвісти дійшли висновку, “що, таким чином, поряд з утворенням єдиного економічного простору відбуваються процеси організації єдиного мовного простору” [9]. Досить актуальною не тільки для російських політиків, а й для науковців лишається теза про плідність політики “національно-російської двомовності”. Цілком очевидно, пише В. Михальченко, що найреальнішим варіантом мирного розв’язання мовних проблем є державна двомовність – знання і застосування двох державних мов: національної й мови міжнаціонального спілкування [10], і критика “визнання всупереч світовій практиці верховенства мовних прав народу, нації над мовними правами осіб” [11] та націоналістів, які твердять про шкідливість такої двомовності для нормального існування національних (неросійських) мов.

У роботі Державної думи Російської Федерації, рідше – урядових структур (МЗС та інших), у діяльності певних політичних сил час від часу спостерігається поживлення інтересу до мовної ситуації в Україні з протестами проти “дискримінації російської мови та російськомовного населення” – від заяв з цілком конкретного приводу (наприклад, протест МЗС Російської Федерації у травні 1996 р. проти рішення міськради Львова про перейменування вулиць Пушкіна і Лермонтова на вулиці Генерала Чупринки і Генерала Дудаєва) до заяв загальнішого порядку: протест Держдуми у жовтні 1998 р. проти закріплення в новій Конституції Автономної Республіки Крим тільки української мови як державної (нота МЗС від 28 січня 2000 р. та заява Уповноваженого з прав людини в РФ “Про витіснення російської мови з повсякденного вжитку в Україні” у зв’язку з рішенням Конституційного Суду України від 14 грудня 1999 р.); заяви про потребу надати російській мові в Україні статусу офіційної та доцільність українсько-російської двомовності на загальнодержавному рівні голови Держдуми Г. Селезньова (у вересні 1998 р.), віце-прем’єр-міністра В. Христенка (в липні 2001 р), посла РФ в Україні В. Черномирдіна (у січні 2002 р.), хвиля заяв з приводу рішення Національної Ради України з питань телебачення і радіомовлення навесні 2004 р. щодо державної мови на загальнонаціональних каналах та

необхідності приведення трансляції зарубіжних програм у відповідність з нормами національного законодавства (жовтень 2008 р.) [12].

Офіційні органи РФ зверталися зі скаргами на нібито порушення мовних прав росіян в Україні до відповідних органів ОБСЄ. Відвідавши протягом 1999–2000 рр. з метою перевірки різні регіони України, зокрема Крим і м. Львів, верховний комісар ОБСЄ у справах національних меншин М. Ван дер Стул дійшов висновку про безпідставність цих скарг, заявивши разом з тим про наявність проблем із забезпеченням культурно-мовних прав українців у РФ, де немає україномовних шкіл і друкованих видань [13]. На цьому наголошують і самі українські організації. Так, у спільній заяві Об'єднання українців Росії та Федеральної національно-культурної автономії українців в Російській Федерації стверджується, що "... в Росії спостерігається політизація всього комплексу питань, які стосуються української гуманітарної сфери. Після 2004 р. проти України фактично ведеться інформаційна війна, частиною якої стала зачистка українського гуманітарного простору" [14].

Безперечно, ідеальним було б досягнення гармонійної збалансованості мовних прав нації (держави) й мовних прав особи (громадянина). Проте такого паритету, на жаль, світовий досвід поки що не може продемонструвати [15]. Адже реалізація мовної політики, спрямованої на збереження чи зміну статусу однієї мови завжди передбачає одночасний вплив і на інші мови, сфера функціонування яких, як правило, звукується. Це яскраво виявляється, наприклад, у ситуації вибору батьками мови навчання для своїх дітей, коли альтернатива включає протилежні варіанти: рідна мова як цінність і мова більш ширшої комунікації як умова життєвого успіху, кар'єри, бізнесу, доступу до світових інформаційних ресурсів. Як показує практика, за всієї важливості морально-етичних і гуманістичних цінностей вибір робиться на користь більш потужнішої мови.

Соціологічне дослідження "Вибір України", проведене фірмою "Ukrainian sociology service" спільно з Інститутом соціології НАН України в жовтні 2006 р., і дослідження мовних практик "Омнібус – 2007", проведене цим же інститутом та службою "Соціс" у травні 2007 р. за авторизованою методикою (обидва під керівництвом М. Шульги та О. Вишняка), свідчать, що чинну модель правового регулювання мовних відносин у країні, за якою "українська мова – єдина державна, інші вільно використовуються", цілком схвалює більше половини громадян (53,6%), загалом схвалює – 72,6% і не схвалює зовсім – 20,4% [16].

Статус української мови як державної повністю підтримує 94,5% населення Західної України, 88,2% – Центральної України і Північного Сходу, 63,6% – Півдня і Південного Сходу та 40,2% – громадян Донбасу і Криму. Визнання української мови як єдиної державної хоч і різною мірою, але спостерігається серед усіх етнічних спільнот України. Тільки в Криму, Донецькій і Луганській областях у яких російська етнічна група або переважає, або становить значну частину населення, проти української мови як єдиної державної виступає дещо більше громадян (46,1%), ніж підтримує такий варіант вирішення мовного питання (40,2%) [17].

Ідею про надання російській мові статусу другої державної повністю підтримує 30,8% громадян України, повністю чи в основному – 48,7%; проти цього виступає – 28,3% громадян, повністю чи в основному – 40,0% [18]. За надання російській мові статусу другої державної висловлюється 10,3% громадян Західної України, 52,4% Центральної України, 30,2% Північного Сходу. Протилежна ситуація на Півдні та Південному Сході, де цей варіант підтримує 65, 2% громадян, не підтримує – 25,2%. У Донецькій області та Криму ці показники становлять 90,5% та 4,6%, відповідно.

Отже, надання державного статусу російській мові неминуче розкололо б Україну на Захід, Центр та Північний Схід, з одного боку, та Південний Схід – з іншого. Крім цього, це означало б обов'язкове вивчення і володіння державними службовцями російської мови навіть у Західній Україні, де цією мовою користується близько 2% населення [19]. "а тлі недавньої історії "радянзації" цієї частини України російськомовними "комісарами" й "енкаведистами" із початком Другої світової війни і по її завершенні, – пише В. Хмелько, –

нав'язування російської мови як другої державної більшістю жителів Західної України не може не сприйматися як насилля і як образа української державності”[20].

Питання про дві загальнодержавні мови не може стояти й з інших причин: 1) росіяни в жодному з регіонів України (окрім Автономної Республіки Крим, де проживає 1180441 осіб російської національності, або 58,3% від усього населення півострова, і де російська мова, поряд з українською і кримськотатарською, визнана офіційною) не становлять більшості населення; 2) є цілі (і дуже великі) частини України, де їх проживає дуже мала кількість; 3) окрім росіян, громадянами України є представники й інших етнічних груп зі своїми мовами, які, особливо в Західних регіонах, становлять значний відсоток (угорці, румуни, білоруси, поляки, молдавани та ін.); їхні інтереси теж мають бути взяті до уваги; 4) російськомовність”в Україні – не тотожна російській етнічності, а є наслідком політики денационалізації та русифікації попередніх режимів.

Іншими негативними наслідками можуть бути: посилення фрагментації національного культурно–комунікативного простору; поглиблення мовного розриву між містом і селом; поступова регіоналізація ринків праці та освітніх послуг; зниження рівня трудової мобільності та конкурентоспроможності громадян України на території власної держави тощо.

Крім цього надання російській мові статусу другої державної є можливим лише за умови зміни положень статті 10 Конституції України, здійсненої за спеціальним порядком – за поданням відповідного законопроекту Президентом України або не менш як двома третинами від конституційного складу Верховної Ради України і за умови прийняття його не менш як двома третинами від конституційного складу парламенту та затвердження його всеукраїнським референдумом, який призначається Президентом України (стаття 156 Конституції) [21].

У Верховній Раді України не має і найближчим часом навряд чи з'явиться конституційна більшість, необхідна для внесення змін до Основного закону. Питання про статус російської мови залишається високо конфліктним для українського суспільства, тому досягнення суспільного і політичного консенсусу довкола офіційної двомовності в найближчому майбутньому чекати не варто.

Україна має цілеспрямовано й послідовно проводити в життя вже обрану нею мовну політику з її пріоритетним напрямом – виконанням 10-ї статті Конституції. Адже нація тільки тоді може бути повністю функціональною, коли її базова функціональна сфера – мова – виконує усі належні їй функції. Дані соціологічних досліджень дають підстави сподіватися: раціональні, виважені, а головне – послідовні дії держави відносно реалізації визначених Конституцією України основ мовної політики переважною більшістю російськомовних громадян будуть сприйняті позитивно. Адже вони відповідають інтересам кожної людини – жити в стабільній країні, позбавленій зайвих внутрішніх бар’єрів і протиріч. Головне, “не бити по нервах”, не збільшувати рефлексивну силу опору “форсуванням того, що легко прийде само собою...” [22].

ЛІТЕРАТУРА ТА ДЖЕРЕЛА

1. Мовний склад населення України за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 р <http://www.ukrcensus.gov.ua/results/general/language>
2. Шульга О. Функціонування української і російської мов в Україні та її регіонах // Українська мова між конфліктом і консенсусом. – К.: ІНД імені І.Ф.Кураса НАН України, 2008. – С. 66.
3. Особливості ідентичності та окремих позицій і поглядів жителів різних регіонів та областей України: Результати соціологічного опитування проведеного Центром Разумкова // Національна безпека і оборона. – 2007. – № 9. – С. 16 – 18.
4. Вишняк О. Політична типологія регіонів України: динаміка та фактори змін / О. Вишняк // Українське суспільство 1992-2008. Соціологічний моніторинг / за ред. В. Ворони, М. Шульги. – К.: Інститут соціології НАН України, 2008. – С. 331 – 342.
5. Вілсон Е. Національна ідентичність в Україні / Е. Вілсон // Політична думка – 1999. – №3.
6. Хмелько В. Через що політикам вдається розколювати Україну / В. Хмелько // Дзеркало тижня – 2006. – №24.
7. Хмелько В. Соціальне підґрунтя протилежності електоральних переваг двох частин України / В. Хмелько // Наукові записки. – 2007. Том. 70. Соціологічні науки. – С. 34 – 35.

8. Мовна ситуація в Україні: тенденції громадської думки у 200502006 рр. та пропозиції щодо державної мовної політики // http://www.niss.gov.ua/Monitor_4/03.htm
9. Солнцев В., Михальченко В. Языковые проблемы в Российской Федерации и мировой опыт решения языковых проблем // Социолингвистические проблемы в разных регионах мира: Материалы международной конференции. – М., 1996. – С. 12.
10. Михальченко В. Языковые проблемы новой Российской Федерации // Язык, культура, этнос. – М.: Наука, 1994. – С. 179.
11. Там само. – С. 177.
12. МИД России обеспокоен отключением российских каналов в Украине. – Карасин. – УНИАН, 31 октября 2008 г.
13. Курас І. Етнополітологія. Перші кроки становлення. – К.: Генеза, 2004. – С. 453 – 454.
14. Гуманитарный аспект украинско-российских отношений // Національна безпека і оборона. – 2009. №4. – С. 29.
15. Курас І. Назв. праця. – С. 457.
16. Вишняк О. Ставлення українських громадян до питання про статус мов у державі // Українська мова між конфліктом і консенсусом. – К.: ІПіНД імені І.Ф.Кураса НАН України, 2008. - С. 144.
17. Там само. – С. 146.
18. Там само. – С. 144.
19. Там само. – С. 145.
20. Хмелько В. Из-за чего политикам удается раскалывать Украину // Зеркало недели. – 2006. – № 24.
21. Юридичний висновок Міністерства юстиції України щодо рішень деяких органів місцевого самоврядування (Харківської міської ради, Севастопольської міської ради і Луганської обласної ради) стосовно статусу та порядку застосування російської мови в межах міста Харкова, міста Севастополя і Луганської області // <http://www.minjust.gov.ua/0/7477>
22. Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть. – К., 1991. – С. 178.

УДК 94 (477):323.1

Макаренко Н. Ю, канд. іст. наук

СОЦІАЛЬНО – ЕКОНОМІЧНИЙ ФАКТОР В ПРОЦЕСІ РЕГІОНАЛІЗАЦІЇ УКРАЇНИ

В статті проаналізована роль соціально-економічних факторів в процесі регіоналізації України, розглянуто яким чином вони обумовлювали етнополітичну специфіку регіонів.

In this article we are discussing the socio-economic factors in the formation of the regional character of Ukraine.

Взаємовідносини між регіонами України продовжують залишатися важливою соціально-політичною проблемою. Адже гармонійне співвідношення та врегулювання взаємин між регіонами напряму пов'язане в вирішенні проблеми внутрішньої української єдності як стрижня національної ідеї. У зв'язку з цим ретроспективний соціо-історичний аналіз витоків засад регіоналізму в Україні дасть можливість відповісти чи, принаймні, наблизитися до розуміння того, з чим пов'язані, чим і ким обумовлені сучасні регіональні виклики і загрози. Саме в цьому полягає надзвичайна актуальність проблеми.

Метою даної наукової розвідки є, шляхом реконструкції основних етапів регіонального розвитку України в історичному і етнополітичному ракурсі, з'ясування характеру взаємодії різних чинників і особливо – соціально-економічного, які детермінували складання регіонів України, обумовили їх етнонаціональну специфіку.

Проблема регіоналізму є надзвичайно багатогранною і багатовекторною. Є полем для наукового пошуку вчених – представників різних наук: істориків, етнополітологів, економістів, географів, культурологів та інших. Щодо обраної нами грані – взаємозалежність регіонального і соціально-економічного фактора, то спеціальних праць поки що небагато. Річ у тім, що монодисциплінарні підходи дають лише одностороннє уявлення про вказані процеси, тому виникає потреба у міждисциплінарних дослідженнях. Серед таких варто назвати роботи

Л. Нагорної [1], О. Реєнта [2], Т. Рудницької [3], О. Стегнія та М. Чурилова [4], С. Кульчицького [5].

Особливістю формування регіоналізму в Україні є те, що Україна волею історії виявилась порубіжжям західноєвропейського, східноєвропейського та середземноморського просторів – геостат. Тут, за думкою О. Реєнта, межують краї трьох соціокультурних “плит”, які з певною часткою умовності ототожнюються зі Східною, Західною та Південною Україною [6]. Історично обумовлена специфічність систем господарювання, соціальної стратифікації, етнічної само ідентифікації зумовила значною мірою особливі типи регіональної ідентичності, регіональні стереотипи, менталітети, і на загал сформували за висловом Л. П. Нагорної регіональні коди й традиції [1]. Україна також оказалась на перетині християнського і мусульманського світів і наслідки такого порубіжжя зазнали екстраполяції на майбутнє.

Витоки етнонаціональної специфіки регіонів України слід шукати в особливостях їх історичного та соціально-політичного розвитку. Зробимо короткий ретроспективний огляд формування територіальних ідентифікацій, які, з одного боку, передували процесам етногенезу, а з іншого – створювали необхідний для них базис.

Східнослов'янським племенам VI-VIII ст., які знаходилися приблизно на одному етапі свого культурного, економічного і соціально – політичного розвитку, випало співіснувати з хозарами, які з'явилися з кінця VI ст. на сході нинішньої України, і виявили значний вплив на формування складу населення, господарську діяльність і державний розвиток східних слов'ян. Східнослов'янське суспільство кінця I тисячоліття було вже значною мірою соціально стратифікованим про що свідчить наростання діалектизмів у системі давньоруської мови, яке простежується в пам'ятках XI – XII ст., а з XII – XII ст. складається п'ять діалектичних зон – південна, західна, північна і північно-східна, приокська-верхньодонська і прикарпатська [7]. Розрізнення у мові свідчать про відмінності у етнічному, культурному та інших аспектах в межах локальних територій.

Масив східнослов'янських племен в межах Південно-Західної Русі зазнавав впливу з боку кочівників-половців [8], які займали величезні степові простори у нижньої течії Дніпра, Побужжя, Донщину. В 30 – 40-х рр. XIII ст., внаслідок навали монголо-татарських варварів, великих людських втрат зазнали південно-руські землі-князівства (Чернігово-Сіверська, Київська, Переяславська). До складу Золотої Орди, кочівницького утворення, увійшли у тому числі степи Причорномор'я, Приазов'я, Північної Таврії, а також землі між пониззям Дніпра і Дністра. Золота Орда здійснила значний вплив на формування державності майбутньої Росії [9].

Українські південні простори ще до н.е. стали місцем перетину скіфської і античної цивілізацій. В VI ст. до н.е. територію Криму заселили іраномовні племена скіфів, які доповнили племена таврів (що населяли гірські райони Криму). З VI ст. до н. е. починається грецька колонізація півострова. Наприкінці IX – середині XI ст. відбувається нова хвиля імміграції - тюркомовні кочові племена печенігів і половців.

З XV ст. починається експансія Порту на південноукраїнські землі (Нижнє Подунав'я). В пряму залежність від Османської імперії попала також південна частина давньоруських земель – Буковина і Подунав'я (колишня частина Галицько-Волинського князівства), які перебували на час експансії під владою Молдавського князівства, а також ще одна давньослов'янська територія – Дунайське-Дністровське межиріччя (м. Кілія і Білгород-Дністровський) з прилеглими до них територіями. Вони були оголошені турецькими райями і перейшли під безпосереднє управління султанських намісників [10]. З кінця XV ст. і Кримське ханство стало васалом Османської імперії. Етнічне різнобарв'я, агломерат господарських особливостей, соціального устрою, звичаїв, культури наклало відбиток на подальший соціально-політичний розвиток Криму, значною мірою обмовило його подальшу етнополітичну історію.

Слід наголосити на особливостях соціально-економічної колонізації колишніх просторів Слобожанщини і Донеччини. На рубежі XVI ст. степове Подніпров'я в називалось

“Диким полем”. Згодом тут виникають слободи, села і хутора, населення яких вважало себе козаками, переселенцями та втікачами. Вільні козаки порівняно швидко розвивали різні сфери господарства, торгівлю; сформували власну соціальну структуру і головне – виробили демократичну традицію державотворення. Масове стихійне переселення населення з правобережних та західноукраїнських земель на Слобожанщину активізувалося в 70-ті рр. ХУІІ ст. З цього приводу гетьманське управління Лівобережної України в 1696 р. зверталось до Малоросійського приказу про масовий перехід правобережних жителів на територію лівобережних полків і необхідність забезпечення їх землею [11]. Вже на рубежі ХУІІ-ХУІІІ ст. виникає новий політонім – “Слобожанщина”, “Слобідська Україна”.

“Дикі поля”, що продовжували існувати, внаслідок турецько-татарських набігів, а також викликані ними спустошення стимулювало владу шукати шляхи інші шляхи заселення цих територій. Так, у зв’язку з будівництвом нової оборонної лінії тут виникає ряд нових поселень “на слободі”. Судячи з документів, етнічний склад переселенців був неоднорідним :заселення проходило за рахунок російських селян, донських козаків, білорусів, молдаван, сербів та ін. [12]. Найактивніше процес колонізації відбувався в першій половині ХУІІІ ст. При Петрі І великі земельні пожалування на Слобідській Україні одержали російські, прибалтійські вельможі [13].

Таким чином, на зміну витісненому з південних степів козацтву, прийшли люди, які не мали нічого спільного з українською традицією державотворення. Землі, які протягом століть були осередком “державності і нації української” [14] землі, на яких була утворена державність, була вироблена нова соціальна стратифікація, знов перетворилися на поліетнічний казан, місце сходження різних етнічних культур з особливостями господарювання, соціальної стратифікації та, нарешті, різними світоглядними цінностями.

У 50-х роках ХУІІІ ст. розпочинається колонізація прикордонних районів Південної України, Новоросії, яка продовжувалася до середини 30 – х, а місцями і до 50 – х рр. ХІХ ст. Протягом 40 – 60-х рр. ХУІІІ ст. уряд здійснював планомірні заходи по ліквідації залишків козацької автономії. Урядовий “План о поселении в Новороссийской губернии”, затверджений Катериною ІІ у 1764 р. передбачав використання козаків для заселення губернії. Ще до того, в 50 – 60 рр. ХУІІІ ст. на північні кордонах колишньої Січі відбувалося, заохочуване владою, переселення іноетнічного населення, які утворили Нову Сербію, Слов’яно – Сербію та інші поселення на місці колишніх козацьких паланок. В етнічному складі чоловічого населення Новоросії в 1763 – 1764 рр. беззаперечно переважали українці – 74,81%, росіяни – 12,05, молдавани – 9,19 [15].

Внаслідок інтенсивного “перемішування” формувалася особливий тип регіональної ідентичності, лише мінімальною мірою, за переконанням Л. П. Нагорної, пов’язаний з етнічністю [16]. Райони “нового освоєння” російська влада намагалася розчинити, знівельювати і опанувати шляхом прискореної модернізації, руйнування традиційного способу господарювання, поселення.

На початку ХІХ ст. (1806 р.) уряд дозволив переселятись на Україну землеробам, вівчарям, шовководам [17]. Переселенці отримували великі земельні наділи, звільнялися на 50 років від податків і назавжди під рекрутчини, мали позики та ін. [18]. Багато німецьких колоній виникає у Таврійській, Катеринославській та Херсонській губерніях (Південно-Східна Україна). Темпи зростання німецьких колоній були вражаючими. Так, якщо в 20-ті роки ХІХ ст. в Херсонській губернії було 40 поселень, Таврійській – 50, Катеринославській – 26, то в 1915 р. їхня кількість досягла 233 колонії [19].

У 60 – 70-х рр. ХІХ ст. царський уряд, зацікавлений у промисловому розвитку Південно-Західного краю заохочував різними пільгами (звільнення від податків та військової повинності, адміністративне самоврядування та ін.) [20] переселення на цю територію західноєвропейських колоністів. Наприкінці ХІХ ст. тут налічувалось близько 100 тис. німецьких колоністів [21]. Найбільші поселення чехів в Україні були засновані у Дубенському, Роденському і Острозькому повітах Волинської губернії.

Сумною віхою в історії України і українства став 1667 р. Поділ її території між Росією і Польщею – значив розвиток її частин у складі ворогуючих між собою держав, які до того ж належали до різних ідеологічних світів. Нав'язаний рубіж між Лівобережжям і Правобережжям ще буде давати знаки в усіх сферах життя від соціально-економічної до суспільно-політичної. Перебування Правобережжя – (Київське, Волинське, Брацлавське воєводство, а трохи згодом і Чернігово-Сіверщини) в складі Польщі зумовило їх повільний соціально-економічний розвій. Річ Посполита залишалася однією з найвідсталіших держав Європи, де зберігалася ранньосередньовічна васальна система. Крім того земельна реформа (“Устава на волоки” 1557 р.) на землях Великого князівства Литовського, куди входила більша частина українських земель, підірвала основи традиційної, ще з часів Київської Русі, східнослов'янської системи селянської землевласності і землекористування. У особливо тяжкому стані перебували Волинь, Поділля і Чернігово-Сіверщина, де було встановлено жорстке кріпосництво.

На Слобожанщині в ХУІІ ст. основною повинністю залишалася сторожова служба, грошовий і натуральний податки. Крім того у поселеннях, що перебували на “слободі”, – селах, хуторах і слободах, заселених селянами, що оголосили себе козаками, селяни самостійно вели господарство, не зв'язуючи себе з общинною (колективною) формою організації праці. Тобто в південних і східних районах України (Слобожанщина, Переяславщина, Запорожжя) через специфіку їх розвитку (більш пізній та поліетнічний характер заселення), сільських общин майже не існувало, пануючою була особиста форма володіння землею, що вплинуло на особливості ментальності, соціального устрою, характеру поселення мешканців цих регіонів.

На Лівобережжі та Слобожанщині, швидше ніж на інших землях, відбувалось перетворення сіл і містечок у розвинуті міста. Основну масу міського населення становило поспільство – ремісники, дрібні і середні торгові люди. Разом з українцями представники інших національностей поповнювали міські стани населення, займалися ремеслами, промисловістю, торгівлею. Становище і права міських жителів регламентувала “Жалувана грамота містам” (1785), чинність якої поширювалася на територію Лівобережжя та Слобожанщини.

На відміну від Лівобережжя, Слобожанщини, на Правобережній Україні, через поширення відробіткової ренти і великі привілеї польських землевласників у торгівлі, зокрема монопольне право магнатів на безмитну торгівлю (постанова сейму 1550р.) і майже повну заборону селянської торгівлі, зменшення населення і відповідно повільний розвиток міст, промисловий та соціально-економічний розвиток мав уповільнений характер.

На кінець ХУІІІ ст. із приєднанням до Росії у 1783 році Кримського ханства і Правобережної України внаслідок поділу Речі Посполитої у 1793 році, завершилось формування локальної території України. Правобережна, Лівобережна і Південна Україна опинилася в складі Росії, Галичина і Буковина – в складі Австрії. Закарпатський край і до того протягом багатьох століть перебував під владою Угорщини.

Територія України, що входила до складу Російської імперії, ділилася наприкінці ХУІІІ ст. на три великі регіони: Лівобережна Україна (Полтавська, Чернігівська і Харківська губернії), Південна Україна (Катеринославська, Таврійська і Херсонська губернії), Правобережна Україна (Київська, Волинська і Подільська губернії (Південно – Західний край). Картину регіональних особливостей регіонів України дає аналіз інституцій генерал-губернаторської влади на Україні (першої половини ХІХ ст.), характер основних напрямків їхньої діяльності. Вже наприкінці ХУІІІ – початку ХІХ ст. російська влада переходить до політики адаптації (диференційованими методами) до адміністративно-правового, соціально – політичного і господарсько – економічного ладу Росії названих історичних регіонів, на території яких продовжували зберігатися локальні особливості, а точніше – власні державницькі традиції у сфері управління, строката соціоетнічна структура та особливі традиції та форми господарювання, як наслідок перебування цих територій у складі різних

державних утворень, особливостей геополітичного розташування, історичного розвитку, тощо [22].

Так, Малоросійське генерал-губернаторство (1802 – 1856), охоплювало Лівобережну і Слобідську Україну (з 1836 р. – Харківську губернію) – регіон, який вирізнявся своїми соціально-економічними особливостями. Росія намагаючись створити єдиний політичний простір, жорстко проводила політику ліквідації решток української автономії, намагаючись наблизити управління краєм до загальноросійського формату. Одним з перших кроків стало істотне обмеження, а з другої половини ХУІІІ ст. ліквідація гетьманства (1764 р.). В 1765 р. проводячи політику централізації та зміцнення самодержавства, а також посилення економічного визиску російський уряд в 1765 р. ліквідував місцеве козацьке самоуправління і на території Слобожанщини була створена Слобідсько-Харківська губернія. Економічним та політичним кроком уряду стало запровадження у 1783 р. кріпацтва на Лівобережжі, Київщині, Чернігівщині, а згодом (1797 р.) і на Південній Україні.

У соціальній сфері відбуваються не менш складні процеси. Царський уряд прагнув використати козацьку старшину у власних цілях: для ліквідації особливостей військово – адміністративного устрою України. Зрівнявши в правах козацьку старшину і російських поміщиків соціальна стратифікація оформлюється в юридично закріплені майнові ніші. Привабливість державної та військової служби, підприємництва все більше домінує над національними рефлексами [23]. Процес кооптації в російську еліту супроводжувався наданням економічних привілеїв дрібномаєтним малоросійським поміщикам, зокрема привілею вільного гуральництва. Запропоновані генерал – губернаторами умови ідентифікації з російськими панівними верствами були з готовністю прийняті малоросійським дворянством, яке навіть отримало в Катерини статус “покірних малоросів”.

Особливості управління Київським генерал-губернаторством були викликані специфічністю історико-політичного розвитку Правобережної України і пов’язаного з ним з етнічним складом населення краю. В середині ХІХ ст. окрім 7,5 млн. українців тут проживали понад 1,2 млн. євреїв, близько 332 тис. поляків, а також росіяни, німці, чехи та представники інших національностей цензурних реформ [24]. Царський уряд проводив специфічну політику щодо великої кількості своїх нових єврейських підданих(у Волинській губернії євреї склали – 13,21% населення губернії, у Подільській і Київській – 12%) [25]. аби захистити російських купців від конкуренції з їхнього боку, він заборонив євреям проживати на території власне Росії. Зона розселення євреїв, так звана «смуга осілості», обмежувалася місцями їхнього первинного проживання (Литва, Білорусія й більша частина Правобережної України). Попри всі модифікації ця смуга по суті проіснувала до 1917 р. Варто відмітити, що в Російській імперії євреї склали особливу категорію “іногородців”, права яких визначалися окремим законодавством. Упродовж ХІХ ст. політика царського уряду щодо єврейського населення не була однозначною [26]. За часів Миколи І (1825–1855) репресивне антиєврейське законодавство досягло найширших масштабів. Царизм активно намагався ліквідувати “ізолюваність” євреїв, зробити їх “корисними” та асимілювати з іншим населенням.

Поляки переважали серед групи землевласників, в їх руках знаходилась майже половина всіх земель краю. Катерини ІІ проводила в Правобережних українських губерніях, що ввійшли до складу Російської імперії після поділів Польщі, політику загравання з польською шляхтою; зокрема, їй надавались маєтності, вільні в минулому села і містечка. Політику поступок полякам продовжував і Олександр І. При ньому було майже повністю відновлене польське управління і дія Литовського Статуту. Зі згоди царського уряду православні «малороси» продовжували жити за соціальної, економічної і частково навіть культурної гегемонії польського дворянства. Уряд розглядав українців у їх залежності від поляків. Українці перестали бути безпосереднім об’єктом царської політики і сприймалися як функція домінантної у регіоні польської або русифікованої еліти.

Проте у 30-х рр. ХІХ ст. політика по відношенню до польської шляхти набула інших обрисів. Після розуміння російською владою того, що підкупити і схилити до колаборації

регіональну сполонізовану шляхту не вдається, “скільки волка не корми...” процес ліквідації регіональних особливостей набув на Правобережжі напіввійськового характеру. Шляхом інтенсивної заміни місцевих поміщиків російськими, а шляхетського самоврядування – російськими адміністративними інституціями місцева влада прагнула усунути шляхту від володарювання. Ревізування більш складної, ніж у Росії, соціальної структури методами, наближеними до військових, дозування станових прав і привілеїв склало основу урядової політики [27]. В першу чергу приймається ряд законів, спрямованих на підірив польського землеволодіння, паралельно з цим робляться кроки, спрямовані на обмеження впливу католицької церкви і піднесення ролі православної, заохочується приплив у західні губернії російських чиновників, вчителів, православного духовенства, насильно впроваджується російська мова як важливий засіб русифікації Правобережної України, вживаються інші репресивні заходи. Російська влада послідовно стає на шлях протекціонізму, різнобічних обмежень “польського елемента” і перетворення Правобережної України в одну з невід’ємних частин Російської імперії. До 1905 р. щодо поляків діяли обмеження в отриманні освіти, у виборі професії і місця роботи, а польська мова була заборонена не лише в державних, а й у приватних навчальних закладах.

З іншого боку, царський уряд на Правобережній Україні уперше відступив від принципу кооперації з неросійським дворянством і спробував земельними реформами 1863 і 1864 р. протиставити польських, литовських, білоруських і українських селян їхнім польським панам. В регіоні відбувалося латентне протистояння кін національних землевласників, промисловців і пересічних виробників – українських, єврейських, російських, польських.

Польські роди Браницькі та Потоцькі володіли найбільшими цукроварнями на Правобережжі. До “цукрових баронів” належали також росіяни, наприклад, сім’я Бобринських; українці – Терещенки, Симиренки та Яхненки, а також євреї – Бродські та Гальперіни.

Як слідство, на Правобережжі з другої половини XIX ст. національні проблеми призвели до загострення соціального протистояння навколо двох соціоетнічних коаліцій: поляки, євреї – росіяни, українці. За думкою А. Кепелера, росіяни і українці були природними союзниками проти чужинців, до останніх в даному історичному контексті належали євреї та поляки.

Степова південна частина України з відкритими землями й легким доступом до чорноморських портів стала на початку XIX ст. центром комерційного землеробства. Ціни на землю у південних степах, у 1900 р. у три-чотири рази перевищували ціни 1861 р. Ще навіть до звільнення селян землевласники регіону активно збільшували посівні площі, вкладаючи капітал у техніку й використовуючи найману працю. Після 1861 р., коли наявна робоча сила зросла й стала рухливішою, а комунікації – досконалішими, Україна взагалі й степові регіони зокрема збільшували виробництво продуктів харчування швидше, ніж решта імперії. Етнічна строкатість населення, серед якого переважали неелітні соціальні групи, значний і розмаїтий місцевий господарський потенціал, певна господарська самостійність регіону, обумовлена геополітичним розташуванням, сформували характер регіону. В цьому імперія отримала урок господарської кмітливості та підприємливості, набула унікального досвіду взаємодії і конструктивного етнічного співробітництва, однак не змогла до кінця ним скористатися [28].

У період між 1870 і 1900 рр. найшвидше зростаючим регіоном імперії стали Донецький басейн і Кривий Ріг. Цей розвиток зумовило поєднання таких соціально-економічних чинників, як широка урядова підтримка розбудови промисловості (нові підприємства були практично без ризиковими), невпинне зростання внутрішнього попиту на вугілля і залізо, наявність у достатку західного капіталу, що наштовхнувся на зменшення прибутків у високорозвиненій Європі й кинувся використовувати вигідні можливості, що відкривалися на Україні. Треба зазначити, що однією з особливостей російського типу капіталістичної еволюції, характерною й для України, було широке залучення іноземних інвестицій у промисловість. В Україну вливавсь австрійський, німецький, французький, бельгійський,

чеський та ін. капітал. Одне за одним в українських губерніях поставали підприємства Гретера і Криванека, Юза, Ельворті, Наваля та ін. Передусім іноземних капіталістів заохочували наявність в Україні сировини, дешевої робочої сили, перспектива розширення внутрішнього ринку в зв'язку із розвитком капіталістичних відносин, пільгові заходи уряду, тобто все те, що забезпечувало надприбутки. Так, ще у 1832 р. близько 50% купців і 45% фабрикантів (власників заводів) на Україні були росіянами. З причин, які вже наводилися, вони мали більше грошей для капіталовкладень, ніж українці.

Ознаки наступаючого буму передусім з'явилися у вугільній промисловості Донбасу. Наприкінці XIX ст., коли видобуток вугілля підстрибнув більш як на 1000%, цей район давав майже 70% всього вугілля імперії. Із зростанням кількості шахт у Донбасі зростало й число робітників: у 1885 р. налічувалось 32 тис. працівників, у 1900 – 82 тис., у 1913– 168 тис. Згідно з даними карти В. Кубійовича “Переселення на початок XX ст.” у 1890-1930 рр. на Донбас переселилось приблизно 2 млн., здебільшого росіян з Центрально-Промислового та інших районів Росії, що оселилися по містах і промислових центрах [29]. Робоча сила на Сході та Півдні України, що бурхливо розвивалася у зв'язку з промисловим бумом другої половини XIX ст., створювалася загалом не за рахунок українців-найманців. За даними перепису 1897 р. у гірничодобувній та металургійній промисловості Катеринославської губернії працювало 67,8% росіян [30]. Серед найдосвідченіших робітників важкої промисловості Півдня тільки 25% шахтарів і 30% металургів склали українці. Навіть на цукроварнях Правобережжя російських робітників налічувалося майже стільки ж, як і українських.

Таким чином, джерелом формування основного масиву робітників були росіяни і відповідно – саме російська культура, мова ставали домінантою в містах Південно-Східного регіону України. Навіть українські селяни, які переїжджали сюди поповнюючи лави найманих робітників, відривалися від українського кореня, їх поглинало урбаністичне російськомовне середовище. Прискорена модернізація ламала звичні традиційні устої життя, «диктувала» формування своїх норм поведінки, пролетарського менталітету та інтернаціональної ідентичності. Зміна життєвого середовища трансформувала соціальні орієнтири й моральні устої. Ці тенденції посилювалися в період радянської модернізації.

Є декілька причин чому українці коли розпочався промисловий бум та урбанізація, виявилися неготовими взяти в них участь. По-перше це традиційна прив'язаність і державна “прив'язка” до землі. Річ у тім, що в Росії, де промисловість існувала ще з XVIII ст., російських селян поміщики заохочували до пошуків додаткової роботи й прибутків у містах, на відміну від українських, яких і далі (через переважання панщини у добу кріпацтва) змушували працювати на землі, щоб максимально використовувати її родючість. Це не лише обмежувало можливості їхнього пересування, а й позбавляло нагоди опанувати ремесла, що давали змогу росіянам та євреям легко пристосовуватися до міського оточення. Прискорений промисловий розвиток у Донбасі та Кривому Розі створював нагальну потребу в досвідчених робітниках і росіян тут приймали з відкритими обіймами. Іншою причиною масового напливу робітників з Півночі було те, що російська промисловість перебувала у застої і відповідно платня на шахтах і ливарних заводах, що бурхливо розвивалися на Україні, в середньому на 50% перевищувала заробітки в Росії. Серед причин варто назвати й таку: українці скоріш вдавалися до далеких міграцій, ніж до переїзду до найближчого міста. На Захід (майже виключно до Америки) емігрувало єврейське маломістечкове населення Правобережжя і Полісся, та українці з Західної України, Волині і Поділля. Другим напрямом української колонізації на поч. XX ст., стає Схід – Азія. Еміграція до Азії найдужче охопила Лівобережжя, особливо Полтавщину та губернії Чернігівську, Київську, Катеринославську і Харківську. За 1890-94 рр. з України виселилося на Схід 2 млн. чол. [31].

Відсутність українців у містах вражала. Деякі дані для аналізу містить “Статистический ежегодник России. 1916 г.” [32]. В ньому зокрема, вміщено таблицю, яка відбиває не лише питому вагу населення різних національностей в українських губерніях, а й показує, який відсоток цього населення проживав у містах.

Губернії	Українці		Великороси		Євреї		Поляки		Німці		Інші
	% в губ.	В міст.	% в губ.	В міст.	% в губ.	В міст.	% в губ.	В міст.	% в губ.	В міст.	
Волинська	70,1	19,7	3,6	19,0	13,2	50,8	6,2	7,6	5,7	0,9	1,2
Катериносла- Вська	68,9	27,6	17,9	46,6	4,7	26,0	0,6	1,8	3,9	1,0	4,0
Київська	79,2	28,1	6,1	33,1	12,2	31,0	1,9	4,7	0,4	1,1	0,2
Подільська	80,9	32,4	3,4	14,9	12,3	46,1	2,3	4,8	0,1	0,2	1,0
Полтавська	92,9	57,2	2,6	11,4	4,0	29,3	0,1	1,1	0,2	0,4	-
Таврійська	42,2	10,4	27,9	49,1	3,8	11,9	0,7	1,9	5,4	1,5	19,2
Харківська	80,6	54,2	18,1	39,8	0,5	3,2	0,2	1,3	0,4	0,8	0,2
Херсонська	53,5	17,2	21,0	45,0	11,8	28,4	1,1	3,1	4,6	1,7	7,1
Чернігівська	85,7	48,8	8,9	23,0	5,1	26,0	0,1	0,6	0,2	0,2	0,

Модернізація залишала українців осторонь. На зламі століть вони склали менше третини всього міського населення; решта припадала на росіян та євреїв. Як правило: чим більшим було місто, тим менше жило в ньому українців. У 1897 р. лише 5,6% мешканців Одеси були українцями, а у 1920 р. їхня частка впала до 2,9%. У Києві в 1874 р. українську мову вважали рідною 60% населення, у 1897 р. цей показник зменшився до 22%, а в 1917 р. – до 16%.

Наприкінці XIX ст. внаслідок урбанізації, індустріалізації та міграції населення виникає регіональний конфлікт між двома різними системами суспільної організації, цінностей однією, пов'язаною з урбанізованим містом, промисловістю і пролетаріатом та іншою з традиціоналістським селом, селянином і ручною працею. Суперечності, у тому числі етнополітичного розвитку, та дилеми, що виникали з цього протиріччя формували плин української історії протягом всього XX ст. Іншою важливою рисою соціально-економічної модернізації стали породжені нею великі зрушення в етнічному складі населення. Доки господарство країни було майже аграрним, її населення лишалося переважно українським. Так, у 1800 р. українці склали майже 90% мешканців краю, а їхній відсоток на Лівобережжі сягав аж 95%. Але у XIX ст. відбувалася помітна зміна: частка українців у складі населення впала до 80 %, тоді як число росіян, євреїв та інших меншостей різко збільшилося. Великою мірою ця зміна стала наслідком прискорених темпів комерційного і промислового розвитку, який в основному, як зазначалося, був пов'язаний з неукраїнською нацією. Внаслідок цього розвинулася соціально-економічна двополюсність: українців у ще більшій мірі, ніж доти, ототожнювали із застійним і відсталим селом, тоді як неукраїнці панували в царинах суспільства, що розвивалися й модернізувалися. Значною мірою цей поділ існує й сьогодні.

Відмінності в економічному розвитку регіонів України продовжували прогресувати і в XX ст. Форсована індустріалізація 30–х рр. XX ст. Східного і Південного регіонів, що супроводжувалася трансформацією культурних установ та орієнтирів поведінки, привела до індустріалізації Донбасу та Придніпров'я, створивши водночас диспропорцію порівняно з розвитком інших регіонів. При цьому основна промислова база розташувалась в областях, де титульний етнос домінував за “крипто-формальною демографічною ознакою” [33], хоча реально переважало російськомовне культурне середовище. Як зазначає Л. Нагорна, радянська влада “ігноруючи регуляторні механізми “купівлі-продажу”, відродила середньовічну практику “служіння” (від себе додамо і васалітету) з відповідним “роздаванням” матеріальних благ, житла, посад, нагород, тощо” [34].

З кінця 50 – х років XX ст. міграційні потоки на території України припиняються оскільки згортається широке будівництво нових промислових об'єктів. З цього часу можна говорити про формування в регіонах усталеної територіальної спільноти людей [35]. В цей же період (1954р.), з передачею до складу республіки Криму, більша частина населення якого проживала на півострові у першій та другій генерації, склалися сучасні кордони України.

Відзначимо, що Крим і Донбас мали найменшу питому вагу українського населення. Так, в Криму на початок досліджуваного періоду вона становила 22,3% (єдина в Україні область, де українці складали меншість населення), а в Донецькій області у 1959 р. – 55,6%, причому вона мала тенденцію до зниження (у 1989 р. – лише 50,8%). Взагалі у 17 з 25 областей України за 1959 – 1989 рр. частка українців серед усього населення скоротилася.

Суттєве значення для розуміння етнодемографічних змін, що відбувалися в Україні протягом 1950 – 1980 рр., має розгляд не лише масштабів, етнічної складової і направленості міграційних потоків, а й їх соціальної структури. Безпосередньо впливаючи на етнічну динаміку у середовищі емігрантів, а також на етнічну структуру регіонів, що приймають переселенців, міграція змінює етнодемографічний потенціал регіонів чи країн. На думку Т. Рудницької, міграційні тенденції, в основі яких лежать соціально-економічні чинники, породжують власне етнічні процеси, такі як міжетнічна інтеграція, акультурація, асиміляція [36]. У 1950 – 1980 – х рр. в Україні домінантою внутрішньої міжрегіональної міграції був вплив сільських жителів, переважно молоді, у міста республіки та за її межі. В період 1959 – 1989 рр. чисельність сільського населення України різко зменшилась, справивши значний вплив на зміну соціального обличчя народу України. Так, якщо в 1959 р. населення України було переважно сільським (54,3%), то в 1989 р. понад 2/3 всього населення вже стало городянами. Докорінно змінилася поселенська структура українського етносу. Якщо в 1969 р. більшість українців (634%) були сільськими жителями, то на 1989 р. на селі залишилося 39,7% українців [37]. Процес прискореного зростання міст, підвищення їх ролі в економічному і культурному житті суспільства спричинив руйнування звиклого для українців та етнічних спільнот способу поселення, традиційної соціальної стратифікації, перебудову сфер їх життєдіяльності, поширення нового типу побутової культури та інше. Головним чином шляхом зняття з обліку малих сіл, зселення хуторів, укрупнення (об'єднання) населених пунктів та втрати окремими з них самостійного статусу і назви, шляхом приписки до сусіднього, більш значного села по Україні зникло майже 10 тис. сіл.

Як показує статистичний аналіз, кількість селищ міського типу в Південному регіоні України з року в рік зростала. Коли за результатами перепису 1970 р. таких поселень нараховувалось 180, то вже в 1989 – 218 [38]. Аналогічні тенденції спостерігалися в Криму. Станом на 1979 рік на півострові нараховувалось 21 селище міського типу, невдовзі поряд з Гаспрою, Кореїзом, Лівадією, Масандрою та Форосом, які в цілому відповідали вимогам щодо селищ міського типу за чисельністю та складом населення (від 2 до 9,5 тис. чоловік), було сформовано ще 14. Окремі з них (Советська Показівка, Санаторне, Паркове, Берегове) нараховували менше 1000 жителів. У міську смугу була включена ціла низка сіл з польським населенням (особливо у Львівській та Хмельницькій областях). Цим пояснюється різкий стрибок питомої ваги поляків-городян. Якщо у 1959 р. ця група становила 45,0%, то через 30 років вона наблизилась до 68,0% [39].

Саме сільське джерело поповнення міських жителів було основним, що вплинуло на рівень освіти, професійний потенціал, менталітет міського населення. Однак це не означало, що в міста приходила сільська ментальність. Основні її риси, в першу чергу мова, швидко поглиналися великим масивом домінуючого російського менталітету міст України. Таким чином збільшення питомої ваги городян серед українців, інших етносів об'єктивно вело до зростання російськомовної компетенції. Зазначимо, що російська етнічна група питома вага якої серед усіх зайнятих становить 22,7%, станом на 1989 р., представляла 30% усіх управлінців країни [40]. При цьому необхідно відмітити, що 90% росіян мешкає на сході та півдні України, а також у Придніпров'ї, складаючи від 20-40% населення. Це сприяє політизації етнічності, породжує сепаратистські тенденції та інші проблеми, про що буде вестися далі.

Ключове значення для можливостей регіонального етнополітичного розвитку мало мовне питання. Витіснення української мови відбувається з кінця 50-х рр. ХХ ст. в усіх регіонах України. Політика русифікації, як соціальний напрям етнонаціональної політики охопив не лише сферу освіти. Як свідчать архівні та статистичні матеріали, руйнівного

впливу зазнала вся гуманітарна сфера: наука, культура, книговидавнича справа [41]. Однак мовна поведінка є лише найпомітнішим чинником регіонального розмежування, яке крім того виявляється в різній оцінці явищ минулого, в політичних орієнтаціях, особливості бачення політичного майбутнього України, її політичного устрою.

Висновки

Регіональні відмінності в Україні мають різну природу і детерміновані різними чинниками. В основі регіональної диференціації, на наш погляд, лежить різний історичний досвід (на жаль значною мірою заперечливий), а також сформовані (за умов власної бездержавності) досить відмінні національні ідентичності, які зараз знаходяться в стані розбалансування.

Тривале перебування значних частин українських територій, на яких розпочинався процес українського етногенезу, під владою і у складі різних держав, відчутно позначилося на етносоціальних і етнонаціональних процесах в їх середовищі, спричинили регіональний вимір соціально-політичного та етнополітичного розвитку, зумовили, за висловом Л. Нагорної, “орієнтаційний характер української самосвідомості”[42]. Відмінності в етнічному складі населення, детерміновані в минулому комплексом соціально-економічних чинників також дають ознаки сьогодні.

Єдиним шляхом подолання регіональних дисбалансів та запобігання перетворення територіальної ідентичності в ефективний мобілізаційний ресурс очевидно має стати вироблення державної стратегії формування громадянської ідентичності і адаптованої до регіональних проблем етнокультурної політики за умов створення оптимальних умов та структури життєдіяльності.

ЛІТЕРАТУРА ТА ДЖЕРЕЛА

1. Нагорна Л. Феномен регіоналізму і національна ідентичність в Україні: історичні витоки // Регіональна історія України. – Вип. 1. – 2007. – С. 111.
2. Рент О. Соборність та проблеми специфіки регіонів України // Регіональна історія України. – Вип. 1. – 2007. – С. 97.
3. Рудницька Т. М. Етнічні спільноти України: тенденції соціальних змін. – К., 1998. – С. 28.
4. Стегній О., Чурилов М. Регіоналізм в Україні як об’єкт соціологічного дослідження. – К., 1998.
5. Кульчицький С. Імперський чинник в історичному розвитку України // Регіональна історія України. – Вип. 1. – 2007. – С. 141 – 142.
6. Рент О. Соборність та проблеми специфіки регіонів України // Регіональна історія України. – Вип. 1. – 2007. – С. 97 – 98.
7. Филин Ф. П. Происхождение русского, украинского и белорусского языков. – Л., 1971. – С. 3, 632.
8. Основные этапы этнического развития русского народа // Вопросы истории. – 1950. – № 4. – С. 63.
9. Кульчицький С. Імперський чинник в історичному розвитку України // Регіональна історія України. – Вип. 1. – 2007. – С. 141 – 142.
10. Формирование молдавской буржуазной нации. – Кишинев, 1978. – С. 43 – 44.
11. Лазаревский А. Описание старой Малороссии. – К., 1881. – Т. 1. – С. 259.
12. Дяченко М. Т. Етапи заселення Слобідської України в ХУІІ – першій половині ХУІІІ ст. // УІЖ. – 1970. – № 8. – С. 50; Срезневский И. И. Историческое обозрение гражданского устройства Слободской Украины. – Харьков, 1983. – С. 229.
13. Срезневский И. И. Историческое обозрение гражданского устройства Слободской Украины. – Харьков, 1883. – С. 228.
14. Липинський В. Україна на переломі 1654 – 1659. – К., 1997. – С. 59 – 60.
15. Кабузан В. М. Чисельність та національний склад населення Новоросії в 60-80-х роках ХУІІІ ст. // Українській історико-географічний збірник. – К., 1971. – Вип. 1. – С. 144 – 147.
16. Нагорна Л. Феномен регіоналізму і національна ідентичність в Україні: історичні витоки // Регіональна історія України. – Вип. 1. – 2007. – С. 125.
17. Шелухин С. Немецкая колонизация. – Одесса, 1915. – С. 29.
18. Наулко В. И. Развитие межэтнических связей на Украине. – К., 1975. – С. 44 – 45.
19. Кудряченко А. Німці України: минуле і сьогодення // Розбудова держави. – 1994. – № 5. – С. 20.
20. Наулко В. І. Хто і відколи живе в Україні // Відродження. – 1993. – № 9. – С. 8 – 9.
21. Кулинич І. М. Німецькі колонії на Україні (60-ті рр. ХУІІІ ст. – 1917 р.). // Український історичний журнал. – 1990. – № 9. – С. 24.
22. Шандра В. Генерал-губернаторства як форма управління українськими губерніями у складі Російської імперії // Регіональна історія України. – Вип. 1. – 2007. – С. 169 – 179.

23. Рент О. Соборність та проблеми специфіки регіонів України // Регіональна історія України. – Вип. 1. – 2007. – С. 96.
24. Лемке М. Епоха цензурних реформ 1859 – 1865. – Спб., 1904. – С. 302 – 304.
25. Кабузан В. М., Наулко В. І. Євреї на Україні, в СРСР і в світі :чисельність і розміщення // Українській історичний журнал. – 1991. – № 6. – С. 61.
26. Див. детальніше: Щербак Н. Політика царизму щодо євреїв України в ХІХ ст. // Проблеми міграції. – 1999. – № 1. – С. 123.
27. Шандра В. Генерал-губернаторства як форма управління українськими губерніями у складі Російської імперії. – С.175.
28. Шандра В. Генерал-губернаторства як форма управління українськими губерніями у складі Російської імперії. – С. 177.
29. Енциклопедія українознавства, загальна частина. – Т. 1. – К., 1994. – С. 148.
30. Наулко В. І. Географічне розміщення народів в УРСР. – С. – 18.
31. Енциклопедія українознавства. – С. 147.
32. Статистический ежегодник России. – М., 1918. – С. 68 – 69.
33. Рент О. Соборність та проблеми специфіки регіонів України. – С. 99.
34. Нагорна Л. Феномен регіоналізму. – С. 121.
35. Загробська А. Ф. Організовані переселення в системі міграцій населення УРСР. – К., 1974. – С. 24 – 25, 33 – 37; Демографическое развитие Украинской ССР (1959 – 1970). – К., 1977.
36. Рудницька Т. М. Етнічні спільноти України: тенденції соціальних змін. – К., 1998. – С. 28.
37. Рудницька Т. М. Етнічні спільноти України: тенденції соціальних змін. – К., 1998. – С. 29.
38. Полякова Л. І. Етносоціальні процеси на півдні України у 60–80-ті рр. ХХ ст.: Дис. ... канд. істор. наук. – Запоріжжя, 2000. – С. 134.
39. Полякова Л. І. Етносоціальні процеси на півдні України у 60–80-ті рр. ХХ ст. – С. 148.
40. Полякова Л. І. Етносоціальні процеси на півдні України у 60–80-ті рр. ХХ ст.: Дис. ... канд. істор. наук. – Запоріжжя, 2000. – С. 67.
41. Підраховано за: Преса Української РСР. 1918 – 1980 // Статистичний довідник. – Харків, 1981. – С. 24, 36, 37, 76, 79, 82 – 83.
42. Нагорна Л. Феномен регіоналізму і національна ідентичність в Україні: історичні витоки // Регіональна історія України. – Вип. 1. – 2007. – С. 113.

УДК 347.191.11:304.4(470+571)

Магда Є. В., канд. політ. наук

СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА “ГАЗПРОМУ” ЯК ПРИКЛАД КОРПОРАТИВНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

У статті йдеться про загальну характеристику корпоративної соціальної відповідальності великого бізнесу. Розглядається досвід соціальної політики у веденні бізнесу на Заході, а також окремо досліджується соціальна відповідальність на прикладі ВАТ „Газпром” та його дочірніх підприємств. Аналізуються практичні приклади реалізації соціальної політики у найбільшій російській енергетичній компанії.

The article deals with the general characteristic of big business’s social responsibility. The experience of business social policy in Western companies is being analyzed. The accent is also made on the social responsibility in “Gazprom” and its affiliated undertakings. The practical examples of social policy realization in the biggest Russian energy company are being analyzed.

Інституційні трансформації державної соціальної політики в країнах пострадянського простору, мінімізація соціальних функцій держави та істотне скорочення зони її соціальної відповідальності призвели до появи передумов для активізації недержавних суб’єктів у сфері соціальної політики. Насамперед це стосується великого бізнесу.

Питання корпоративної відповідальності є одним з ключових у царині взаємовідносин великого бізнесу і влади. Обговорення правил ведення бізнесу, алгоритмів громадського контролю його результатів та наслідків для різних зацікавлених сторін, основи взаємодії соціальних партнерів дедалі частіше стають предметами суспільного діалогу.

При цьому існують прямо протилежні підходи до визначення соціальної ролі бізнесу. Так, в одному випадку розуміння корпоративної соціальної відповідальності зводиться до нарощування капіталу, отриманні прибутку та сплаті податків, тоді як в іншому соціальна відповідальність бізнесу має оцінюватися масштабами благодійних програм та участю у суспільних справах, що не мають стосунку до бізнес-інтересів.

Дедалі ширше обговорення даної проблеми в суспільстві сприяє поступовому зближенню уявлень про соціальну відповідальність ділового співтовариства та громадян (хоча значна частина населення РФ все ще вважає великий бізнес паразитичним і безвідповідальним [1]), допомагаючи повною мірою виявити реальну суспільну роль великого бізнесу та межі його соціальної відповідальності та зобов'язань.

Соціальна відповідальність компаній – досвід Заходу

Поняття “корпоративної соціальної відповідальності” сформувався на Заході порівняно недавно, приблизно 20 років тому. До цього часу існували неуніфіковані стандарти в різних сферах корпоративного управління, що стосувалися політики взаємовідносин з робітниками, корпоративної етики, підходів до охорони довкілля. У сфері соціальної політики компаній стандарти і правила не були вироблені взагалі, переважав «випадковий» підхід: робота зі зверненнями, відповіді на прохання місцевої влади або ж вимоги профспілок.

Проте вже з кінця 1970-х рр. провідні компанії США та Великої Британії почали підходити до необхідності об'єднати окремі елементи корпоративної політики, пов'язані із взаємовідносинами компанії із зовнішнім оточенням, та виробити цілісні підходи до взаємодії із суспільством. Така політика, з одного боку, повинна була бути пов'язана із філософією компанії, її маркетинговою стратегією, з іншого боку – відповідати очікуванням суспільства [2].

Серед причин, що примусили великі компанії звернути більше уваги на політику у взаємовідносинах із суспільством можна виділити такі:

- Посилення тиску з боку держави, яка у Великій Британії та інших країнах Західної Європи під впливом вимог суспільства висунула більш жорсткі стандарти у сфері трудового законодавства та охорони довкілля. В США роль держави була значно меншою, проте і тут поступово ставали більш жорсткими норми екологічної безпеки, ускладнювалося трудове законодавство.

- Тиск профспілок, насамперед у сфері охорони праці і в соціальній політиці.

- Дедалі зростаючий взаємозв'язок між громадською думкою та рівнем продажів, тобто на поведінку споживачів безпосереднім чином впливав загальний імідж компанії, у т.ч. і відповідальність її поведінки по відношенню до партнерів, робітників, довкілля та суспільства в цілому [3].

На початку XXI ст. більшість великих компаній США та Західної Європи сформували власну політику корпоративної соціальної відповідальності (КСВ), яку визначають як “досягнення комерційного успіху шляхами, які ґрунтуються на етичних нормах і повазі до людей, співтовариств та довкілля” [4] або ж “постійна відданість бізнесу вести справи на основах етики і робити свій внесок в економічний розвиток, одночасно поліпшуючи якість життя своїх працівників та їхніх родин, як і суспільства в цілому” [5].

Існує і ряд інших визначень, які дозволяють дати широке трактування корпоративної соціальної відповідальності як сукупність наступних факторів: відповідальність компанії у взаєминах із партнерами; відповідальність по відношенню до споживачів; відповідальна політика по відношенню до працівників; екологічна відповідальність; відповідальність компанії перед суспільством в цілому.

Документ Європейського Союзу “ЄС: підтримка принципів корпоративної соціальної відповідальності» визначає корпоративну відповідальність як «концепцію, в рамках якої компанії на добровільній основі інтегрують соціальну та екологічну політику в бізнес операції та їх взаємовідносини з усім колом людей і організацій, пов'язаних із компанією” [6]. Такий підхід прийнятий більшістю країн Євросоюзу.

Отже, нині відсутній єдине загальноприйняте визначення корпоративної соціальної відповідальності, проте всі підходи єдині в тому, що корпоративна соціальна відповідальність – це відповідальність компанії перед людьми та організаціями, з якими вона взаємодіє в процесі діяльності, а також перед суспільством в цілому.

Варто також додати, що прийнято розрізняти внутрішньо-корпоративну і зовнішню соціальну політику бізнесу. Внутрішньо-корпоративна соціальна політика великого і середнього бізнесу є відповіддю на потреби розвитку самої компанії, причому внутрішні її мотиви є “сумішшю” очікувань працівників, їхньої готовності відстоювати власні інтереси всередині компанії та існуючі традиції. Внутрішня соціальна політика розглядається керівництвом компанії в якості важливого інструменту для нарощування конкурентних переваг у ринковій боротьбі, а отже масштаб і характер внутрішньо-корпоративної соціальної політики визначається такими факторами як величина бізнесу, прибутковість підприємства та кон’юнктура ринку, рівень конкуренції на ринку праці, економічна доцільність підтримки і розвитку соціальної інфраструктури, тиск з боку працівників корпорації, іміджева політика тощо.

Зовнішня соціальна політика компаній, на відміну від внутрішньо-корпоративної, має дещо інші спонукальні мотиви: прагнення до зниження соціальної напруги, відповідь на очікування громадськості, формування позитивного іміджу, тиск влади та партій, наслідування закордонного прикладу тощо [7].

Розвиток корпоративної соціальної відповідальності в Росії

Історія розвитку корпоративної соціальної відповідальності на пострадянському просторі, зокрема, в Росії, нараховує всього кілька років, що було обумовлено економічною стабільністю середини 2000-х років та активізацією через вихід російських компаній на міжнародний ринок. Варто зауважити, що на офіційному рівні політикою соціальної відповідальності та стратегії участі в житті суспільства переймаються переважно великі загальнонаціональні компанії та підрозділи міжнародних компаній. Середній бізнес, за поодинокими винятками, не розробляє довготермінових програм, беручи участь хіба що у разових благодійних акціях.

Попри активне залучення зарубіжних принципів соціальної відповідальності до російського бізнес-середовища, розвиток концепції соціальної відповідальності в Росії має свої особливості, які умовно розділяють на такі підгрупи:

- особливості, пов’язані з історією та географією Росії (значна за площею територія, концентрація капіталу в найбільш неосвоєних і кліматично складних регіонах Сибір і Північ – нафтова і газова промисловість, алюміній, нікель тощо, велика кількість мономіст, де вся інфраструктура і населення зав’язана на одному підприємстві) [8];

- особливості, пов’язані із менталітетом населення та традиціями корпоративного управління (високі соціальні очікування при низькій соціальній активності, сильна “прив’язка” працівників до підприємства через «кишенькові» соціальні установи – дитсадки, лікарні, санаторії тощо);

- особливості, пов’язані із соціальною та політичною ситуацією в країні (високий рівень бідності в регіонах, відсутність необхідної державної інфраструктури, тиск місцевої влади щодо виділення коштів не на програми, компанії, а на власні потреби влади) [9].

Таким чином, російський бізнес з одного боку прагне до втілення в практику своєї діяльності міжнародних принципів та підходів до соціальної відповідальності, а з іншого – має продовжувати традиції утримання соціальних “радянських” пільг для персоналу, задовольняти вимоги місцевої влади і таке інше.

Варто зауважити, що детальному дослідженню соціальної політики великих компаній істотним чином заважає недостатня відкритість інформації стосовно соціальної політики великих приватних компаній. І хоча підвищення ступені інформаційної відкритості може мати як позитивні, так і негативні наслідки для компанії, поки що в цьому вбачають більше загроз, ніж можливостей від розкриття деталей соціальної політики [10].

Так, представники вищого менеджменту виділяють цілий ряд ризиків та загроз для бізнесу при оприлюдненні соціальної звітності і повному розкритті всієї структури витрат, а саме: конфлікт інтересів між менеджерами і власниками; підвищення цін на продукцію в результаті витрат на соціальні програми; посилення оподаткування компанії з масштабними соціальними програмами, незадоволення інвесторів через надмірний вклад коштів в соціальні програми; критичне ставлення місцевого співтовариства до соціальних програм; конфлікти з місцевою владою та місцевими бюджетними робітниками тощо [11].

Отже, на сьогодні інформаційна відкритість соціальної політики компаній є достатньо умовною, а керівництво надзвичайно обережне у наданні доступу до даної інформації. В той же час, фірми, які вже працюють або ж прагнуть виходу на міжнародні ринки, усвідомлюють, що західного інвестора не приваблюють компанії, які не включають до своїх стратегій принципи корпоративної соціальної відповідальності. Тому в більшості значних бізнес-структур соціальна політика реалізовується, виходячи з принципів, затверджених вищим виконавчим органом, соціальні програми здійснюються регулярно, а кошти на їх реалізацію виділяються в рамках процесу загального бюджетного планування.

У цій ситуації виходом стала розробка таких підходів до стратегії соціальної відповідальності компаній, які ґрунтуються на загальноприйнятих міжнародних принципах соціальної відповідальності, але одночасно пропонували б форми впровадження такої політики із врахуванням особливостей російських умов [12].

Одним з таких прикладів вдалого розвитку можна вважати соціальну політику “Газпрому”, російського газового монополіста, що входить до десятки найбільших нафтогазових компаній світу за ринковою капіталізацією, що склала 144,2 млрд. дол. у 2009 році, де на сьогодні працює близько 375 тис. осіб [13].

Соціальна політика ВАТ “Газпрому” та його дочірніх підприємств

Масштаби діяльності “Газпрому” мають стратегічне значення для економіки Російської Федерації, а отже зачіпають інтереси великої кількості людей. Група “Газпром” позиціонує себе як таку, що прагне забезпечити стійкий розвиток свого бізнесу, приділяючи підвищену увагу не лише економічній, але й соціальній складовій, неухильно дотримуючись принципів соціальної відповідальності: створення нових робочих місць, реалізація соціальних програм для персоналу, спонсорство та благодійність, проведення екологічних та просвітницьких акцій тощо [14].

Варто відзначити, що в Групі компаній “Газпром” існують єдині стандарти кадрової і соціальної політики, що побудовані на сучасних наукових концепціях у сфері управління персоналом, а також відповідають чинному законодавству Російської Федерації.

Генеральний колективний договір є основою соціально-трудова відносин для всієї Групи “Газпром”, і саме цей документ є визначальним у розвитку внутрішньої соціальної політики корпорації. Цілеспрямовано політика соціального партнерства проводиться в “Газпромі” з 2000 року, коли почав діяти перший нормативний документ – тарифна угода, що визначала правила реалізації соціально-трудова відносин, систему пільг та компенсацій. З того часу питанням соціальної політики приділялося дедалі більше уваги, зокрема, розроблялися і приймалися програми підвищення соціальної престижності роботи в “Газпромі”, вдосконалення системи оплати праці, покращення медичного обслуговування та відпочинку персоналу, пенсійного забезпечення ветеранів галузі тощо.

Восени 2009 року в Москві відбулася конференція працівників “Газпрому” щодо укладання генерального колективного договору ВАТ “Газпром” та його дочірніх підприємств на 2010-2012 рр. Варто зауважити, що в новому документі збережено усі положення і гарантії попереднього договору, незважаючи на той факт, що він був укладений у 2006 році на хвилі економічного зростання. Автори нового документу підкреслили, що зуміли не лише зберегти існуючу соціальну основу, але й навіть поліпшити деякі моменти – розміри матеріальної допомоги для тих, хто одружується, допомога багатодітним сім’ям, акценти на роботі з молоддю. Помітною стала відсутність в новому генеральному договорі на 2010-2012 рр. положення щодо непрацюючих пенсіонерів, що пояснюється тим, що даний

договір укладається між працедавцем та робітником. Однак обіцяється розробка окремого документу - типового положення про надання соціальних пільг та гарантій пенсіонерам, із забезпеченням фінансування з прибутків підприємств [15].

Кадрова політика “Газпрому” спрямована на приваблення і втримання персоналу високої кваліфікації. Компанія висуває високі вимоги до кандидатів на заміщення вакантних посад. Основними критеріями при відборі кандидатів є професійна компетентність, ініціативність, прагнення і спроможність до подальшого розвитку. Основним джерелом залучення персоналу є молоді фахівці з профільних освітніх закладів.

Крім того, в Компанії і її дочірніх підприємствах діють різноманітні види мотиваційних програм, націлених на формування системи стимулів, що забезпечують ефективну працю і особисту зацікавленість працівників в кінцевих результатах діяльності Компанії, а саме: оплата за результатами праці; щомісячне преміювання за виконання основних техніко-економічних показників; преміювання за введення в експлуатацію нових об’єктів; додаткові виплати працівникам за високі досягнення в праці; нематеріальне стимулювання (нагорода працівників відомчими нагородами ВАТ “Газпром” та дочірніх підприємств); фірмові соціальні гарантії та пільги [16].

Поряд з цим, дочірні підприємства з метою ефективною адаптації робітників, а також, враховуючи інтереси і потреби самої компанії, пропонують персоналу навчання всередині компанії; навчання на базі корпоративного інституту ВАТ “Газпром”; цільове навчання на базі закордонних начальних центрів (за спеціальними модульними програмами розвитку). Також заохочується самостійний розвиток працівників (отримання додаткових професійних знань, нової кваліфікації, вченого ступеню).

Крім того, важливими елементами соціальної політики в компанії “Газпром” та її дочірніх підприємствах виступають:

- забезпечення комфортних і безпечних умов праці на кожному робочому місці;
- організація якісного харчування з дотаціями за рахунків прибутків компанії;
- проведення щорічних медичних оглядів, добровільне медичне страхування, здійснення медичної допомоги в лікарських закладах, санаторно-курортне лікування працівників та членів їх сімей, підтримка і розвиток фізичної культури і спорту;
- організація і проведення за рахунок дочірніх підприємств культурно-масових заходів і корпоративних свят;
- фірмове індексоване пенсійне забезпечення працівників, в тому числі тих, хто вийшов на пенсію, ветеранів праці, інвалідів, учасників Великої Вітчизняної Війни тощо.

Таким чином, соціальна політика виступає складовою і невід’ємною частиною кадрової політики, і спрямована на формування відчуття задоволення від роботи в компанії, і реалізується через систему соціальних гарантій і компенсацій для всіх робітників [17].

Щодо зовнішньої соціальної політики, то участь “Газпрому” в масштабних соціальних проектах є дійсно широкою. **Соціальна регіональна політика** “Газпрому” є комплексною стратегією і охоплює цілий ряд напрямів і сфер діяльності, зокрема, вдосконалення територіальних балансів енергоресурсів у напрямку більш широкого використання альтернативних джерел енергії, участь у створенні в регіонах мережі об’єктів соціальної інфраструктури тощо. Роботу з регіонами регламентовано спеціальними угодами, яких на даний момент нараховується 64, і які містять цілі системи договорів: про переведення автомобільного транспорту на газ; про реструктуризацію боргів; про газифікацію регіону, поставки матеріально-технічних цінностей тощо [18].

Значне місце в регіональній політиці ВАТ “Газпром” і дочірніх підприємств посідає облаштування містечок для газовиків та будівельників з повною інфраструктурою, створеною та підтримуваною самою компанією – Ямбург, Новий Уренгой та інші. Це підготовка та перепідготовка кадрів з числа місцевого населення, медичне обслуговування, харчування, організація освіти, відпочинку. З цим напрямком тісно пов’язаний і унікальний соціальний проект підтримки малочислених народів Півночі, основними принципами якого є

збереження традиційного способу життя корінного населення із одночасною матеріальною підтримкою та залученням до діяльності компанії та соціального життя регіону в цілому [19].

У 2006 р. було розпочато і нині продовжується фінансування ще одного великого соціального проекту – програми “Газпром – дітям”, метою якого проголошено створення умов для гармонійного інтелектуального, духовного та фізичного розвитку підростаючого покоління, пропаганда здорового способу життя. В рамках даної програми, яка охоплює 67 російських регіонів збудовано значну кількість спортивних об’єктів, спортивно-культурних комплексів, спеціалізованих дитячих майданчиків; проводиться робота з розвитку творчого потенціалу дітей шляхом фінансування гуртків і секцій художньої самодіяльності; щорічно організуються фестивалі самодіяльних творчих колективів “Факел” та літні і зимові Спартакіади ВАТ “Газпром”.

Соціальна політика корпорації сягає і культурної сфери. Так, вже багато років продовжується співробітництво “Газпрому” із представництвами Російської православної церкви та іншими конфесіями, в рамках якого надається допомога з відновлення пам’яток архітектури та культури, таких як Ново-Єрусалимський монастир, Санкт-Петербурзька православна духовна Академія, “Центр православної спадщини” в Переделкіно. За підтримки “Газпрому” проводиться ціла низка концертних виступів, щорічний літературний фестиваль “Факел”. У 2008 році були відселені кошти на підтримку Вічного вогню в містах-героях Тулі, Волгограді, Новоросійську, а також в столиці Білорусі Мінську.

ВАТ “Газпром” активно підтримує розвиток російської науки, є засновником багатьох російських наукових громадських організацій та фондів, серед яких Вища інженерна рада Російської Федерації, Неурядовий екологічний фонд ім. Вернадського та інші. За підтримки корпорації щорічно присуджується Міжнародна премія “Глобальна енергія” – за значні відкриття, винаходи та розробки у сфері енергетики. Традиційними стали спільні проекти з РДУ нафти та газу ім. Губкіна, спрямовані на підтримку і розвиток освіти.

У сфері підтримки аматорського і професійного спорту “Газпром” також має давні традиції, активно взаємодіючи із Федеральним агентством з фізичної культури і спорту та різними спортивними федераціями. Корпорація бере участь в організації багатьох масових змагань (“Лижня Росії”, “Крос націй”, “Оранжевий м’яч” та ін.), є постійним спонсором футбольного клубу “Зеніт”, тенісного турніру в Санкт-Петербурзі, фінансово допомагає проведенню змагань з художньої гімнастики, волейболу, шахів, підтримує окремі спортивні команди та професійних спортсменів – як починаючих, так і ветеранів спорту.

Нині термін “соціальна політика” все частіше співвідноситься з темою соціально відповідального бізнесу, що означає дотримання балансу інтересів акціонерів, працівників та їхніх сімей, споживачів товарів та послуг, ділових партнерів, місцевих співтовариств та вибудову добросовісних відносин з усіма зацікавленими сторонами.

У сучасних умовах процес формування бізнесу як самостійного суб’єкту соціальної політики здійснюється достатньо складно, повільно і суперечливо. Багато в чому він визначається специфікою проявів соціальної відповідальності конкретної компанії, мотивацією у виборі пріоритетів внутрішньої і зовнішньої соціальної політики, рівнем взаємодії з владою при провадженні корпоративної соціальної політики. Тим не менш, як засвідчує приклад Групи компаній “Газпром”, соціальна орієнтованість великого бізнесу є невід’ємною частиною успішного розвитку компаній. Кожна з них повною мірою усвідомлює, що своєю матеріальною допомогою може вплинути на покращення життя співгромадян, розвиток культурних зв’язків і відповідальність громадян перед своєю країною.

ЛІТЕРАТУРА ТА ДЖЕРЕЛА

1. Россияне негативно оценивают социальную ответственность бизнеса // РИА Новости. 25.09.2006 <http://www.rian.ru/society/20060925/54246661.html>
2. Декларация принципов, касающихся многонациональных корпораций и социальной политики // Кадровик. Кадровое делопроизводство. – 2008. – № 6. – С. 70 – 77.

3. Тарасенко М. Участие профсоюзов в реализации социальной политики корпораций / М. Тарасенко. – Металлург. – 2006. – № 6. – С. 8 – 11.
4. “Overview of Corporate Social Responsibility”, Issue brief, Business for Social Responsibility, 2003.
5. Griffith John. The acceptable face of capitalism? Corporate involvement in the charitable and voluntary sectors // DEMOS report. – CAF. – 1995.
6. GREEN PAPER – Promoting a European framework for corporate social responsibility http://ec.europa.eu/employment_social/soc-dial/csr/greenpaper.htm
7. Воробьева Д. Социальная политика компании / Д. Воробьева // http://www.socreklama.ru/sr_article.php?arti_id=256
8. Обзор социальной политики в России. Начало 2000-х. / Под ред. Т. М. Малевой / Н. В. Зубаревич, Д. Х. Ибрагимов и др. / Независимый институт социальной политики. — М.: НИСП, 2007. — 432 с.
9. Фомина Е. Социальная ответственность российского бизнеса / Е. Фомина // Стратегия России. – 2004. – №11. – С.18
10. Корпорации в России и зарубежных правовых порядках: понятие и сущность (государственные корпорации в современной России на примере Государственной корпорации “Росатом”) Моралес К., Грищенко А. / Энергетическое право. – 2009. – № 1. – С. 19 – 29.
11. Информация о социальной политике должна быть адресной и дифференцированной. Информационный бюллетень Ассоциации менеджеров. 23 апреля 2004 г. – С. 3 – 4 // www.amr.ru/upload/iblock/827/Inf_23apr.pdf
12. Красильникова Т. Государственное предпринимательство и государственная корпорация в России (проблемы правового регулирования и перспективы развития) / Т. Красильникова // Власть. – 2009. – № 12. – С. 136 – 139.
13. “Газпром” вернулся в энергетическую десятку // Коммерсантъ. – 2010. – 27 января.
14. Газпром в вопросах и ответах. Департамент информационной политики ОАО “Газпром”. – М., 2006.
15. Комсомольская правда. – 2009. – 27 ноября.
16. Сиденко А. Социальная политика нефтегазодобывающих компаний в Тюменском регионе / А. Сиденко // Известия высших учебных заведений. Нефть и газ. – 2006. – № 5. – С. 103 – 105.
17. Аверин А. Н. Социальная политика и социальная ответственность предприятия / А. Н. Аверин. – М., 2008. – С. 42.
18. Концепция региональной политики ВАТ “Газпром” // <http://old.gazprom.ru/articles/article5178.shtml>
19. Социальная поддержка коренных народов Ямала // Регионы России. – 2009. – № 10. – С. 95 – 102.

ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

УДК 930 (477)

Луняк Є. М., канд. іст. наук

Кирило-Мефодіївське товариство в історичних дослідженнях другої половини XIX – XX ст.

Висвітлено погляди українських і російських істориків дореволюційного, радянського й періоду сучасності на причини утворення, форми й методи діяльності, програмні засади, причини ліквідації Слов'янського товариства Св. Кирила і Мефодія.

The looks of the Ukrainian and Russian historians are reflected pre-revolution, soviet and to the period of contemporaneity on reasons of education, form, and methods of activity, programmatic principles, reasons of liquidation of Slavonic society of Sv. Kyrylo and Methodius is examined in article.

Історіографія Кирило-Мефодіївського товариства почала складатися ще за життя самих кирило-мефодіївців і постійно поповнювалась. Існують десятки робіт, які присвячені виключно йому. Кількість же робіт, де історія товариства торкається побіжно, визначити не уявляється можливим. За півтора століття від часу його існування накопичилася величезна маса історичних праць, тією чи іншою мірою присвячених кирило-мефодіївцям. Існує необхідність вивчення цієї літератури, аналізу, систематизації, періодизації. Дуже часто історична література, особливо радянська, містить у собі нашарування штучних історичних міфів, ідеологічних настанов, і потрібно об'єктивно розглянути цей масив, відділивши раціональне зерно від ідеологічних нашарувань. Довгий період великий масив історичних праць про Кирило-Мефодіївське товариство був практично невідомий, оскільки радянська історіографія в силу ідеологічних причин обминала їх. Це праці зарубіжних дослідників, українських діаспорних істориків та особливо тих, хто отримав в радянській історіографії тавро “українських буржуазних націоналістів” та “фальсифікаторів історії”.

Кирило-Мефодіївське товариство стало визначною подією в українській історії. Дуже часто у XX ст. образ кирило-мефодіївців використовувався для підкріплення певних ідеологічних положень. Сучасні умови створили можливість для всебічного і об'єктивного аналізу всього обсягу літератури про товариство. Вивчення й узагальнення наукової спадщини вітчизняних і зарубіжних істориків є актуальним питанням сучасної української історіографії.

Всі дослідження Кирило-Мефодіївського товариства можна поділити на три групи: 1) власне дослідження Кирило-Мефодіївського товариства; 2) біографії кирило-мефодіївців, де розглянуто діяльність товариства і, нарешті, 3) розгляд Кирило-Мефодіївського товариства в контексті узагальнюючих історичних праць. Аналізуючи історичну літературу про кирило-мефодіївців, найбільшу увагу було звернуто на дослідження першої групи, оскільки саме в цьому колі містяться найгрунтовніші розвідки про Кирило-Мефодіївське товариство, але їх не так вже й багато. Значно більший обсяг праць містить література другої групи (так, коло шевченкознавчих праць в багато разів перевищує дослідження товариства і біографічні розвідки про решту кирило-мефодіївців разом узяті), але слід зауважити, що дуже часто звернення до історії Кирило-Мефодіївського товариства тут носять характер побіжних, інформативних згадок, а сама його діяльність подається як один з епізодів біографії певного кирило-мефодіївця, без ґрунтового аналізу історії товариства, якщо увага історика не звернена саме на нього. Особливо це стосується таких видатних осіб, як Т. Г. Шевченко, П. О. Куліш та М. І. Костомаров, хоча саме в ракурсі біографії останнього часто й розглядається історія Кирило-Мефодіївського товариства. Велику увагу товариству приділено в біографічних розвідках про тих людей, які стали відомими саме завдяки секретному процесу

1847 р. – М. І. Гулак, В. М. Білозерський, М. І. Савич, О. О. Навроцький, І. Я. Посяда, Г. Л. Андрузький та ін. Література третьої групи є наймасовішою, але розгляд Кирило-Мефодіївського товариства тут, здебільшого, поверховий, дуже часто навіть без використання джерел з історії товариства, коли історик будує своє уявлення про нього лише на підставі історичної літератури. Хоча і в цьому колі інколи містяться дуже ґрунтовні спостереження. А, отже, література другої і третьої груп також потребує уважного вивчення.

Дослідження історіографії зазначеної теми були обумовлені постійним зростанням обсягу друкованих праць, присвячених кирило-мефодіївцям. Перші спроби аналізу досліджень про Кирило-Мефодіївське товариство робляться вже з кінця ХІХ ст. (М. П. Драгоманов, О. М. Пипін, О. Я. Кониський, М. І. Стороженко, В. І. Семевський) [1]. З початку ХХ ст. кожний серйозний історик, звертаючись до історії КМТ, вважає за необхідне показати бібліографію проблеми (М. С. Возняк, Д. І. Багалій, З. Гуревич) [2]. Першим дослідженням власне історіографії товариства можна вважати роботу російського радянського історика П. А. Зайончковського “Кирилло-Мефодиевское общество (1846-1847)” (1959). У цьому дослідженні зроблено спробу охопити основний масив праць про Кирило-Мефодіївське товариство й об’єктивно його оцінити. Характерною особливістю роботи Зайончковського є відхід від догматизму радянської історичної науки [3]. Хоча, звичайно, повної об’єктивності на той момент дотриматись було неможливо. Деякі вади роботи П. А. Зайончковського висвітлив і піддав критиці діаспорний український історик, видатний дослідник цієї проблеми – В. В. Міяковський [4].

В радянській історіографії активно проводилось дослідження історіографії Кирило-Мефодіївського товариства в ракурсі шевченкознавства. Особливо тут можна виділити роботи В. Л. Смілянської та Є. С. Шабліовського [5].

Найкращим дослідженням історіографії Кирило-Мефодіївського товариства є стаття відомого історика Г. Я. Сергієнка “Історіографія Кирило-Мефодіївського товариства” (1971). Це найповніший аналіз історіографії з цієї проблеми, у якому охоплено величезний обсяг літератури. Характерною рисою цієї роботи є тенденційний підхід до проблеми, притаманний загалом всій радянській історичній науці, широке використання ідеологічних штампів. Але, головною заслугою Г. Я. Сергієнка є те, що він окреслив основний масив праць з історії товариства [6].

Як суттєве доповнення до роботи Г. Я. Сергієнка можна виділити статтю Г. Д. Казьмирчука “Кирило-Мефодіївське товариство в дослідженнях істориків України (1918-1934 рр.)” (1978) [7].

У 80-х рр. з’являються історичні розвідки Ю. А. Пінчука про М. І. Костомарова і Г. І. Марахова про М. І. Гулака [8]. Автори значну увагу приділяли висвітленню історіографії. Також слід згадати й історіографічні розвідки загального плану, де, зокрема, розглядалася й історіографія товариства, наприклад “Историография истории Украинской ССР” (1987) [9]. Але, незважаючи на те, що радянські науковці час від часу зверталися до огляду історичної літератури про Кирило-Мефодіївське товариство, докладних розвідок з цієї проблеми ми не маємо. Особливо недостатньо було висвітлено зарубіжну історіографію та праці українських дослідників 20-30-х рр. ХХ ст., які отримали свого часу тавро “ворогів народу” і здебільшого були репресовані. Спорадичне звернення, до робіт цих істориків, як правило, супроводжувалося відверто негативним ставленням, обумовленим тотальною комуністичною ідеологізацією радянського суспільства і обов’язково супроводжувалося штампом “буржуазних націоналістів” і “фальсифікаторів історії”. Крім того, слід зауважити, що доробок пострадянського періоду, незважаючи на нетривалий час існування, є дуже значний і потребує детального вивчення.

Серед досліджень історіографічного характеру пострадянського періоду особливу увагу привертає робота С. Єкельчика “Пробудження нації. До концепції історії українського національного руху другої половини ХІХ ст.”, де багато місця відведено аналізу історичної літератури про Кирило-Мефодіївське товариство [10].

Становлення історіографічного образу товариства досліджено у працях молодого історика Г. М. Дудченка “Кирило-Мефодіївське товариство: народження міфу (1847-1870-ті рр.)” та “Кирило-Мефодіївське товариство та Михайло Драгоманов (історіографічний аспект)” [11]. На думку автора, міфологізація образу Кирило-Мефодіївського товариства відбулася одразу після його викриття і її наслідки простежуються в усій подальшій історіографії аж до нашого часу. Також стислий огляд історіографії проблеми подано в нових монографічних дослідженнях П. С. Гончарука “Історичні погляди кирило-мефодіївців” та “Провісник дружби і співробітництва народів. (До 180-річчя від дня народження кирило-мефодіївця М. І. Гулака)” [12].

Зародження публікацій про Кирило-Мефодіївське товариство великою мірою пов’язане з мемуарною діяльністю М. І. Костомарова і П. О. Куліша. Написати свої спогади про нього їх змусили чутки, невірні звістки, перекручені подробиці цієї секретної справи, що у великій кількості ходили серед інтелектуальних кіл Російської імперії, а також публікації в закордонній пресі, які відбивали зміст цих неясних чуток. Реабілітація кирило-мефодіївців за часів Олександра II дала їм можливість висловити своє ставлення до суті таємного товариства 1845-1847 рр. Як правило, Костомаров і Куліш, арешт і засудження яких стало найбільшою трагедією їхнього життя, у своїх свідченнях намагалися довести, що були покарані несправедливо. Костомаров, який в історіографії визнається одним з засновників і керівників Кирило-Мефодіївського товариства, взагалі заперечував сам факт існування організованого товариства, визнаючи лише нечіткі бажання його заснувати та збори друзів для обговорення українських і загальнослов’янських проблем. Самі ці збори не були таємними, адже їх учасники не намагалися приховувати своє знайомство і зустрічі. Ці твердження Костомарова майже повністю збігаються з його свідченнями під час допитів у III відділенні, де він заперечував існування товариства і навіть забороняв друзям називати їхнє коло “товариством” [13]. П. О. Куліш, який більшу частину часу існування Кирило-Мефодіївського товариства перебував у Петербурзі і не був безпосереднім учасником зборів, хоча й підтримував постійний листовий зв’язок з кирило-мефодіївцями, визнавав існування невеличкого українського патріотичного гуртка, для означення якого він вперше у літературі використав поняття “Кирило-Мефодіївське братство” (1868) та “Кирило-Мефодіївське товариство” (“общество”) (1876), а також запровадив в науковий обіг термін “братчики” для означення кирило-мефодіївців. Однак, до цього нечисленного гуртка українських патріотів Куліш не відносив ні себе, ні Т. Г. Шевченка [14].

Слід зазначити, що згадки М. І. Костомарова і П. О. Куліша про Кирило-Мефодіївське товариство здебільшого почали з’являтися через два-три десятиріччя після його розгрому, коли деякі факти ними були забуті і деякі події переоцінені. Необхідно також брати до уваги, в яких умовах створювалися їхні спогади про товариство: становище у громадському світі Куліша і Костомарова, тиск цензури, особисті взаємини (наприклад, найзапекліші відмежування П. О. Куліша від участі в Кирило-Мефодіївському товаристві, негативні відгуки про Шевченка припадають на час його розходження з друзями – М. І. Костомаровим і В. М. Білозерським). Розбіжності і протиріччя у свідченнях кирило-мефодіївців стали передумовою для виникнення розходжень у тлумаченні сутності товариства в історіографії.

Свої свідчення про товариство залишили і негативні герої цієї історії – М. В. Юзефович та О. М. Петров, які визнавали факт існування таємного товариства і знов таки мали на меті певне виправдання своїх дій [15].

Перші спроби науково підійти до висвітлення історії Кирило-Мефодіївського товариства були зроблені М. П. Драгомановим і О. М. Пипіним, твори яких з’явилися приблизно в один і той самий час (70-і рр. XIX ст.). М. П. Драгоманов, який навчався у Київському університеті, мав змогу отримати деяку інформацію від сучасників тих подій, а також з чуток і поголосок, що курсували тоді у суспільстві. Відомо також, що Драгоманов був знайомий з О. Д. Тулубом, котрий зараховується до кола кирило-мефодіївців. Драгоманов визнає існування невеличкого гуртка друзів-українофілів, який услід за Кулішем називає “братством” або “товариством”, а його учасників “братчиками” [16]. Твори

Драгоманова дали початок становленню української історіографії Кирило-Мефодіївського товариства.

Таку ж роль для російської історіографії відіграв О. М. Пипін, котрий також вважав кирило-мефодіївців нечисленним слов'янофільським гуртком українофільського забарвлення і використовував для нього терміни “Кирило-Мефодіївське товариство” (“Кирилло-Мефодиевское общество”) і “Кирило-Мефодіївське братство” [17]. Певну інформацію про товариство О. М. Пипін міг отримати від М. І. Костомарова, особистим другом якого він був.

Ці та інші публікації останньої чверті XIX ст. не були присвячені саме дослідженню Кирило-Мефодіївського товариства, а лише коротко наводили основні відомості про нього. Це обумовлювалося тиском цензури, а також недоступністю основних документів, що зберігалися в архівах III відділення.

Початок опублікування деяких архівних матеріалів наприкінці XIX-на початку XX ст. дав змогу краще дослідити історію товариства. З'являються перші ґрунтовні розвідки О. Я. Кониського, М. І. Сторженка, М. В. Семевського та ін. В цих роботах створено загальну картину бачення товариства, яка була прийнята в подальшій історіографії, визначено кількісний і персональний склад (11-12 чоловік), досліджено діяльність, наведені програмні положення [18].

На початку XX ст., внаслідок політизації суспільства, образ Кирило-Мефодіївського товариства починає використовуватися з певними пропагандистськими цілями; найбільше політичне забарвлення проглядає в працях представників російського загальнодержавного (як відправна точка українського сепаратизму) [19], соціал-демократичного (як прогресивна, демократична, і, навіть, революційна організація) [20] та українського національного напрямів (як національно-патріотична організація, що прагнула відродження України) [21].

Відносну незаангажованість, але певну національну спрямованість мають праці істориків Західної України. Перші спроби розгляду історії товариства можна помітити вже в працях І. Я. Франка, який побіжно торкався питання про кирило-мефодіївців [22]. Більш докладні розвідки містяться в працях В. Г. Щурата та М. С. Возняка. Аналізуючи витoki ідеології товариства, В. Г. Щурат найбільший акцент робив на польському впливі [23]. Не погоджуючись з цим, у своїй ґрунтовній розвідці про товариство М. С. Возняк наголошував, що польський вплив на ідеї кирило-мефодіївців безперечно був, але не мав вирішального характеру [24].

Таким чином, протягом другої половини XIX-початку XX ст. була створена загальна картина діяльності кирило-мефодіївців, а сам образ товариства став використовуватися для підкріплення певних ідеологічних положень.

В основу радянської історіографії були покладені праці видатних діячів революційного руху [25]. Виходячи з безумовного визнання Т. Г. Шевченка революційним демократом, образ якого широко використовувався в пропагандистських цілях, радянська історіографія не могла визнати цілком революційний характер Кирило-Мефодіївського товариства і вимушена була виділяти в ньому дві течії (два крила) – революційно-демократичну та буржуазно-ліберальну [26]. Такий погляд в радянській історіографії почав складуватися майже одночасно з її виникненням і з 30-х рр. став домінуючим.

В часи відносної лібералізації 20-х рр. (“розстріляного відродження”) погляди на історію ще не були догматичними, аксіоматичними, в цей час можна знайти найбільше розмаїття думок стосовно товариства, збирається фактичний матеріал. Запеклі суперечки точилися з питання про сформований [27] чи несформований характер товариства [28], про належність [29] чи неналежність [30] Т. Г. Шевченка до нього.

Становлення тоталітарної системи на початку 30-х рр. призводить до винищення частини свободномислячої інтелігенції і впровадження певних рамок і стандартів для історичної науки, фактично, з цього періоду встановлюється єдиний шаблонний образ Кирило-Мефодіївського товариства, як таємної політичної організації, що поділялася на революційно-демократичне і буржуазно-ліберальне крила. Шевченко у товаристві або протиставлявся всім братчикам [31], або їх частині (“буржуазним лібералам чи

націоналістам”) [32]. Обговорюється проблема визнання чи заперечення Шевченка членом Кирило-Мефодіївського товариства [33].

Образ Шевченка і кирило-мефодіївців використовувався для антифашистської агітації під час німецько-радянської війни. Головним ворогом слов'янських народів визнавалися німці, СРСР проголошувався втіленням мрій кирило-мефодіївців [34].

Відновлення гонінь на українську інтелігенцію в перші повоєнні роки, сприяло затвердженню ідеологічних штампів в історичних дослідженнях, шаблонному мисленню істориків. Головне питання в радянській історіографії цього періоду – це віднесення кирило-мефодіївців до того чи іншого “політичного крила” і визнання переваги “буржуазних лібералів” чи “революційних демократів” [35].

Певна лібералізація доби “хрущовської відлиги” дозволила на короткий час трохи відійти від ідеологічних стандартів в історії. Саме в цей час з'являється найгрунтовніша розвідка П. А. Зайончковського, де проводиться думка про несформованість Кирило-Мефодіївського товариства і невизначеність політичних течій у ньому [36]. Однак більшість істориків продовжувала бачити два політичних крила, хоча виступи проти “буржуазного націоналізму” вже не були такими запеклими як перед цим [37].

Певною мірою, історична наука знову була повернена в жорсткі ідеологічні рамки в період “застою”, хоча вже й не такі суворі як за сталінщини. Бачення товариства залишається типово-шаблонним, хоча саме в цей час з'являються цікаві й ґрунтовні розвідки присвячені як товариству в цілому, так і окремим кирило-мефодіївцям [38]. Найбільшим українським радянським дослідженням Кирило-Мефодіївського товариства стали праці Г. Я. Сергієнка, в яких проаналізовано і систематизовано величезний фактичний матеріал [39]. Велику увагу історії товариства приділено в працях Г. І. Марахова [40].

В 80-х рр. в історіографії потроху накопичується маса “крамольних” думок, намічається відхід від догматизму мислення і ідеологічних штампів, що набуло вже яскраво виражених рис за часів “Перебудови”. У дослідженні Ю. А. Пінчука, присвяченому М. І. Костомарову, який був *persona non grata* в радянській історіографії, розподіл кирило-мефодіївців на два ідеологічно ворожих табори вже не є таким апіорним [41]. В історіографії цього періоду можна зустріти ігнорування цього положення [42] і навіть відверте заперечення [43]. Важливою віхою в дослідженні Кирило-Мефодіївського товариства став вихід у світ в 1990 р. тритомника документів про нього [44].

Зарубіжна історіографія Кирило-Мефодіївського товариства доволі обширна. Перші згадки про кирило-мефодіївців у пресі почали з'являтися ще в 1847 р. [45] Зростання цікавості до Кирило-Мефодіївського товариства за кордоном було обумовлене посиленням інтересу до українського національного питання і переходом його у міжнародну площину на початку ХХ ст. Спочатку Кирило-Мефодіївське товариство згадувалося лише в біографічних нарисах про Т. Г. Шевченка та в загальних викладах політичного становища українців в Російській імперії. Дуже часто образ товариства використовувався з певними агітаційними цілями, що мали антиросійське спрямування. Напередодні і в роки першої світової війни таке використання образу кирило-мефодіївців можна помітити в німецькомовній літературі [46] (у часи “холодної війни” подібні тенденції простежуються в американській історіографії [47]). Історія Кирило-Мефодіївського товариства стала обов'язковим елементом будь-якого нарису історії України [48]. Найгрунтовніші дослідження товариства в зарубіжній іншомовній історіографії належать польським історикам Ю. Голомбеку та С. Козаку, французькому досліднику Ж.Люсіані [49]. В англійській історіографії товариства, що належить переважно США і Канаді, виділяються праці українських діаспорних істориків Дж. Сидорука та Ю. Луцького [50]. В цих роботах Кирило-Мефодіївське товариство розглядалося як визначне явище українського національного відродження. Здебільшого, зарубіжні історики мали на меті ознайомлення читачів своїх країн з історією кирило-мефодіївців, тому багато місця відводилося часто не аналізу діяльності товариства, а його фактичній історії та цитуванню документів. Абсолютна більшість досліджень цього питання або походила з українського кола, або великою мірою була з ним зв'язана. Це й

обумовлювало обставину, що дуже часто зарубіжні історики солідаризувалися у поглядах з українськими діаспорними. Для зарубіжних досліджень товариства (особливо написаних неукраїнцями) характерна більша об'єктивність і неупередженість, ніж для радянських, менша тенденційність [51]. Певний відбиток на зарубіжних дослідженнях Кирило-Мефодіївського товариства залишило й ідеологічне протистояння між Сходом і Заходом. Роботи з країн соціалістичного табору більше прив'язані до радянської історіографії, роботи західних істориків – ні. Велика кількість зарубіжних досліджень про Кирило-Мефодіївського товариство свідчить про значний інтерес науковців до історії України, українського національного руху. Ця тема звертала і продовжує звертати на себе увагу зарубіжних істориків [52].

Особливу увагу треба звернути на історіографію, що стала зарубіжною зовсім недавно, тобто сучасну російську. Сучасна російська історіографія, як і українська пострадянська, розвивалася на спільному з нею методологічному ґрунті радянської історичної науки. Після розпаду Радянського Союзу Росія успадкувала від нього і деяких істориків-українознавців, таких як, наприклад, відомий шевченкознавець П. В. Жур [53]. Разом з тим, залишається дуже сильним інтерес до України і її історії, що значною мірою обумовлюється політичними чинниками. Негативне ставлення до кирило-мефодіївців і українського відродження проявляється в російській націоналістичній літературі, що є ідейним продовженням діяльності російських шовіністів і націоналістів початку ХХ ст., а в наш час підтримується деякими політичними силами [54]. Спроби об'єктивного аналізу історії Кирило-Мефодіївського товариства містяться в роботах відомого російського українознавця О. І. Міллера [55].

Українська діаспорна історіографія формується на початку ХХ ст., що пов'язано у свою чергу з формування самої української діаспори, і є значною мірою продовженням національної української історіографії початку ХХ ст., а, отже, і образ Кирило-Мефодіївського товариства (або братства – в більшості робіт) в ній трактується подібним чином. Діаспорна історіографія була відносно вільною, хоча певна тенденційність все ж таки на ній позначилась. Особливо це помітно в період “холодної війни”, коли діаспорна історіографія набула розквіту в США і Канаді, і мала підтримку урядів цих держав. Історичні праці того часу дуже часто містять яскраво виражену антиросійську (антирадянську) спрямованість, що відбивалось і на ставленні до Кирило-Мефодіївського товариства. Найчастіше історія товариства тут розглядалась в курсі загальної історії України або біографії Т. Г. Шевченка (Д. Дорошенко, П. Зайцев, Н. Полонська-Василенко, М. Антонович, Р. Задеснянський та ін.) [56], хоча є дослідження і виключно про кирило-мефодіївців (В. Міяковський) [57]. В 70-80-х рр. діаспорна україномовна видавнича діяльність потроху згортається, що обумовлено зменшенням носіїв української мови в діаспорі. Хоча кирило-мефодіївці залишаються в центрі уваги українських діаспорних істориків [58]. Але саме українська діаспорна історіографія в симбіозі з радянською заклала підстави сучасної української пострадянської історіографії.

90-і роки ХХ ст. стали перехідним етапом від радянської історіографії до сучасної. Цей період характеризується відмовою від радянських стереотипів, переосмисленням багатьох історичних явищ. Разом з тим, подекуди відбувається ідеалізація та гіперболізація історії, що може призвести до формування нових історичних міфів. Часто образ Кирило-Мефодіївського товариства використовується для підкріплення певних політичних ідей. Дуже часто головний наголос робиться на національно-визвольних прагненнях кирило-мефодіївців і фактично ігноруються соціально-визвольні та панслав'ястичні [59]. Але, в цілому, пострадянська українська історична наука стала більш пов'язана зі світовою. Її характеризує відносний плюралізм думок, залучення досвіду іноземних дослідників, використання нестандартних підходів [60]. Хоча, інколи, все ж таки, історики йдуть вслід за традицією – радянською чи діаспорною, базують свої погляди лише на підставі літератури, не звертаючись до джерел, створюють праці з певних кон'юнктурних міркувань. Втім, це явище є природним для перехідного періоду. У пострадянський період продовжують досліджувати історію

товариства українські історики відомі ще за радянських часів [61]. Досліджуються біографії кирило-мефодіївців [62]. В останній час, в деяких роботах спостерігається відхід від традиційного образу Кирило-Мефодіївського товариства, як таємної політичної організації. Натомість визначається, що товариство, певною мірою копіюючи структуру революційних, панславистичних, масонських гуртків, так і не перетворилося на сталу організацію, а ідеї кирило-мефодіївців, що походили з щирого українського патріотизму змішаного з євангельськими та всеслов'янськими ідеями, так і не перетворилися на сформовану ідеологію [63]. Незважаючи на різні тлумачення сутності Кирило-Мефодіївського товариства, всі дослідники сходяться у визначенні надзвичайної його ролі в історії України, його величезного значення для становлення і розвитку української державності, оскільки сам образ Кирило-Мефодіївського товариства став своєрідним символом для діячів українського відродження і державотворення.

Образ Кирило-Мефодіївського товариства в літературі став створюватися, починаючи з 1847 р. Багато в чому створення цього образу зобов'язане свідченням самих кирило-мефодіївців, але кожен з них трактував це товариство по-своєму. Отже, єдиної оцінки сутності цього гуртка інтелігентів не було вже в його учасників. Звідси починається різнобій у підходах до сутності товариства в історіографії.

Початок створенню літератури про Кирило-Мефодіївське товариство поклав секретний процес 1847 р. З тих пір обсяг літератури, де торкається історія товариства, зріс настільки, що повністю осягнути його не уявляється можливим. Хоча, треба зазначити, що серйозних і ґрунтовних досліджень товариства не набереться і двох десятків за півтора столітній період.

Загалом, всю історіографію Кирило-Мефодіївського товариства можна поділити на зарубіжну і вітчизняну. Цей розподіл є досить умовний, оскільки інколи важко визначити, що саме треба віднести до тієї чи до іншої. Дещо спрощує проведення такого розподілу використання мовного і територіального чинника. Так, до вітчизняної історіографії віднесено україно- і російськомовні роботи, що виходили на етнічних українських землях, а також в державах, які цими землями володіли: Російська імперія і Австро-Угорщина, пізніше Польща і СРСР. Іншомовні дослідження товариства виходили за межами етнічної України і відносяться до зарубіжної історіографії. Сюди ж ми віднесемо іншомовні праці українських істориків, тому що вони були розраховані саме на зарубіжну читацьку аудиторію, а також сучасну російську історіографію.

Посереднє становище між вітчизняною і зарубіжною історіографією займає українська діаспорна історіографія. Вона формувалася на стику вітчизняної і світової історичної науки. Утворення української діаспорної історіографії відбувається з формуванням української діаспори на поч. ХХ ст.

У вітчизняній історіографії Кирило-Мефодіївського товариства відомий дослідник Г. Д. Казьмирчук умовно виділив три великих періоди: 1) дорадянський; 2) радянський і 3) пострадянський [64]. Розвиваючи це положення, можна провести наступну градацію цієї схеми:

Дорадянський період характеризується створенням наукової історіографії товариства (1847-1920, на Західній Україні до 1939) і його можна розподілити на підперіоди:

- виникнення літератури про Кирило-Мефодіївське товариство, свідчення самих кирило-мефодіївців (1847-1880-ті);
- зародження наукової історіографії Кирило-Мефодіївського товариства (1880-і – початок ХХ ст.);
- політизація історіографії Кирило-Мефодіївського товариства (перші два десятиліття ХХ ст.);
- історіографія Кирило-Мефодіївського товариства Західної України (кінець ХІХ ст. – 1939).

Радянський період (1920-1990) в історіографії товариства, характеризується майже безроздільним пануванням з 1930-х рр. “двокрильної” теорії і величезною залежністю історичної науки від офіційної радянської ідеології. Звичайно, сама “двокрильна” теорія не

має нічого поганого, вона є цілком зрозумілою і прийнятною, але неприпустимим є апіорне, безваріантне прийняття тільки цього образу в історіографії, відхилення від якого суворо засуджується. Цей період в історіографії Кирило-Мефодіївського товариства можна розподілити на такі підперіоди:

- “розстріляне відродження” (1920-1930); дослідження окремих проблем історії товариства;
- становлення тоталітарної системи (1930-і); закріплення “двокрильного” образу, знищення багатьох дослідників Кирило-Мефодіївського товариства;
- доба німецько-радянської війни (1941-1945); використання образу Шевченка і кирило-мефодіївців для антинімецької агітації;
- повернення до політики репресій (1946-1953); остаточна догматизація “двокрильного” образу Кирило-Мефодіївського товариства;
- “відлига” (1953-кінець 1960-х); деякий відхід від шаблонного образу;
- “застій” (1970-і – початок 1980-х); консервація “двокрильного” образу товариства, дослідження біографій окремих кирило-мефодіївців;
- занепад радянської системи (1980-і); поступовий відхід від шаблону.

Пострадянський (сучасний) період (з 1990-х) являє широкий спектр найрізноманітніших підходів і образів, але безумовно наголошується на визначальній ролі кирило-мефодіївців в процесі українського національного відродження і становлення політичної незалежності України, широко використано-вується зарубіжний досвід, великий вплив має українська діаспорна історіографія, хоча існують і певні вади – плагіат, поверховість, кон’юнктурщина і т.п.

Таким чином, історія Кирило-Мефодіївського товариства завжди привертала і продовжує привертати увагу дослідників. Особливо актуальною вона є в часи сучасного українського державотворення. Але історіографічний образ кирило-мефодіївців не повинен перетворюватися на “історичний міф”, яким би можна було підкріпити певні політичні постулати. Принаймні, не треба змішувати науку і політику. А саме це і відбувалося майже постійно з образом Кирило-Мефодіївського товариства в літературі ХХ ст.

Дослідження історії Кирило-Мефодіївського товариства є актуальною проблемою сучасної історичної науки в Україні. Тут існує ще багато спірних питань, які потребують уважного вивчення. Розглядаючи кирило-мефодіївців, не треба дивитись на них крізь призму ореолу мучеників України й народних героїв. Кирило-мефодіївці були дітьми свого часу, хоча, звичайно, в їх діяльності є багато такого, що викликає щирий подив і захоплення. Видатний український письменник і суспільно-політичний діяч І. Я. Франко писав, що “кожна нова деталь, яку дізнаємося про Кирило-Мефодіївське братство і про його тодішніх членів, побільшує нашу симпатію до них” [65]. Але їх не можна вивчати у відриві від історичного підґрунтя. В протилежному разі ми знову будемо говорити лише про історичний міф, яких і так вже багато в історичній науці.

ЛІТЕРАТУРА ТА ДЖЕРЕЛА

1. Драгоманов М. П. Шевченко, українофіли й соціалізм / Драгоманов М.П. Літературно-публіцистичні праці: У двох томах. Т.2. – К., 1969. – С.7 – 133; Пыпин А. Н. Панславизм в прошлом и настоящем (1878). – СПб., 1913. – С.94; Кониський О. Тарас Шевченко-Грушівський. Хроніка його життя. – К., 1991. – С.196-203; Стороженко Н. И. Кирилло-Мефодиевские заговорщики. Николай Иванович Гулак // Киевская старина. – 1906. – Т.92. – февраль. – С.135-152; Семевский В. И. Кирилло-Мефодиевское общество // Голос минувшего. – 1918. – С.10 – 12. – октябрь-декабрь. – С.101 – 158.
2. Возняк М. Кирило-Методіївське Братство. – Льв., 1921; Багалій Д. І. Т. Г.Шевченко і Кирило-Методіївці. Історично-літературна розвідка. – Х., 1925; Гуревич З. “Молода Україна”. До восьмидесятих роковин Кирило-Методіївського братства. – Х., 1928.
3. Зайончковский П.А. Кирилло-Мефодиевское общество (1846 – 1847). – М., 1959. – С.26 – 38.
4. Міяковський В. Книга про Кирило-Методіївське Братство // Сучасність. – Мюнхен, 1963. – №3 (27). – Березень. – С.85 – 96.
5. Смілянська В.Л. Дослідження біографії Т.Г.Шевченка; Шабліовський Є.С. Шевченко і визвольний рух 40-60-х років ХІХ ст. в Росії й на Україні / Шевченкознавство. Підсумки і проблеми. – К., 1975. – С.241 – 316.

6. Сергієнко Г. Я. Історіографія Кирило-Мефодіївського товариства // Історіографічні дослідження в УРСР. Вип. IV. – К., 1971. – С.150 – 172.
7. Казьмирчук Г. Д. Кирило-Мефодіївське товариство в дослідженнях істориків України (1918-1934) // Вісник Київського університету. Історичні науки. – 1978. – №20. – С.72 – 78.
8. Пинчук Ю. А. Исторические взгляды Н.И.Костомарова. (Критический очерк). – К., 1984; Марахов Г.И. С верой в будущее. Революционный демократ Н. И. Гулак. – К., 1989.
9. Історіографія історії Української ССР. – К., 1987. – С.146 – 153.
10. Єсельчик С. Пробудження нації. До концепції історії українського національного руху другої половини ХІХ ст. – Мельбурн, 1994. – С.51 – 68.
11. Дудченко Г.М. Кирило-Мефодіївське товариство: народження міфу (1847-1870-ті рр.) // Наукові записки. Історичні науки. Збірник наукових статей Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова. – К., 2001. – Вип.38. – С.102 – 108; Дудченко Г. М. Кирило-Мефодіївське товариство та М. Драгоманов (історіографічний аспект) // Наукові записки. Історичні науки. Збірник наукових статей Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова. – К., 2002. – Вип.47. – С.238 – 242.
12. Гончарук П.С. Історичні погляди кирило-мефодіївців. – К., 2002. – С.5 – 28; Гончарук П. С. Провісник дружби і співробітництва народів. (До 180-річчя від дня народження кирило-мефодіївця М.І.Гулака). – К., 2002. – С.8 – 30.
13. Костомаров Н. И. Исторические произведения. Автобиография. – К., 1989. – С.473 – 489; Костомаров Н. И. П. А.Кулиш и его последняя литературная деятельность // Киевская старина. – Т.5. – 1885. – февраль. – С.221 – 234; Кирило-Мефодіївське товариство. Т.1. – К., 1990. – С.283, 292.
14. Кулиш П. Воспоминания о Н. И. Костомарове // Новь. – 1885. – Т.IV. – №13. – С.61 – 75; Куліш П. О. Життя Куліша // Спогади про Тараса Шевченка. – К., 1982 – С.120 – 121; Куліш П. О. Історичне оповідання // Спогади про Тараса Шевченка. – К., 1982. – С.122 – 130.]¹ Хоча інколи сам Куліш зараховував себе до кирило-мефодіївців [ДОДАТОК до Ч.14. “ПРАВДИ” ответ “Бояну” Стебельському на “Письмо до Кулиша” // Література та культура Полісся. Вип.15. Спадщина П.Куліша в сучасних дослідженнях. – Ніжин, 2001. – С.24.
15. Записка Юзефовича “О так называемом украинофильском движении”// Савченко Федір. Заборона українства 1876р. – Х., К., 1930. – С.376; Петров А.М. Из далекого прошлого. (Воспоминания о Кирилло – Мефодиевском обществе) // Звенья. – 1935. – №5. – С.310 – 311.
16. Драгоманов М.П. Літературно-публіцистичні праці: У 2 томах. – К., 1969. – Т.2. – С.7 – 133, 134 – 144, 338, 445.
17. Пыпин А. Н. Панславизм в прошлом и настоящем (1878) – С-Пб., 1913. – С.94; Пыпин А. Н., Спасович В. Д. История славянских литератур.Т.1. – С-Пб., 1879. – С.375-377; Пыпин А. Н. История русской этнографии. – С-Пб., 1891. – С.153, 157.
18. Кониський О. Тарас Шевченко-Грушевський. Хроніка його життя. – К., 1991. – С.196 – 203; Стороженко Н. И. Памяти Николая Ивановича Гулака // КС. – 1900. – Т.68. – февраль. – С.261 – 272; Стороженко Н. И. Кирилло – Мефодиевские заговорщики. Николай Иванович Гулак // КС. – 1906. – Т.92. – февраль. – С.135 – 152; Семевский В. И. Кирилло – Мефодиевское общество // Голос минувшего. – 1918. – №10 – 12. – октябрь-декабрь. – С.101 – 158; Семевский В. И. Николай Иванович Гулак // Галерея Шлиссельбургских узников. Ч.1. – С-Пб., 1907. – С.37 – 55; Семевский В. И. Николай Иванович Костомаров. 1817 – 1885 // Русская старина. – 1886. – №1. – С.188 – 191, 195.
19. Волконский А. М. Историческая правда и украинофильская пропаганда // Украинский сепаратизм в России. – М., 1998. – С.97, 101, 120; Стороженко А. В. Происхождение и сущность украинофильства. – К., 1912. – С.26-30; Флоринский Т. Д. Славянофильство Т. Г. Шевченка // Epanos. Сборник статей по литературе и истории. – К., 1906. – С.348 – 361; Царинный А. Украинское движение // Украинский сепаратизм в России. – М., 1998. – С.150-151; Щеголев С. Н. Украинское движение, как современный этап южнорусского сепаратизма. – К., 1912. – С.33 – 48.
20. Выдрин Р. И. Национальный вопрос в русском общественном движении // Голос минувшего. – 1915. – №1. – январь. – С.116 – 119; Грабовський П. А. Пам'яті Т.Г.Шевченка // Т.Г.Шевченко в критиці. – К., 1953. – С.98; Левинский В. Царская Россия и украинский вопрос. – Женева, 1917. – С.65; Сватиков С. Г. Общественное движение в России. – Ростов-на-Дону, 1905. – С.200-202.
21. Аркас М. М.Історія України-Русі. – К., 1990. – С.375-377; Грушевський М. С. Історія України. – К., 1993. – С.222-223, 226; Грушевський М.С. Матеріали до історії Кирило – Мефодіївського брацтва. – К., 1915. – С.5; Грушевський М. С. Очерк истории украинского народа. – К., 1991. - С.317; Грушевський О. З настроїв та думок Кирило – Мефодіївського братства. // Україна. - 1914. – Кн.1. – С.71-72; Ефименко А. Я. История украинского народа. – К., 1990. – С.388-389; Зайцев П. “Книги битія”, як документ і твір // Наше минуле. – 1918. – №1. – С.22-34; Коваленко Г.А. Українська історія. Оповідання з історії України. – К., 1993. – С.160.
22. Франко І. Я. Тарас Шевченко// Україна. – 1925. - Кн.1-2. – С.8; Франко І. Я. Твори: В 50 томах. – К.,1982. – Т.37. – С.69; Франко І. Шевченко героєм польської революційної легенди. – Льв., 1901. – С.11; Франко І. Я. “Ukraina irredenta”// Вивід прав України.-Льв., 1991.-С.64-65; [Франко Ів.]. Южнорусская литература // Энциклопедический словарь [Ф. А. Брокгауз и И. А. Ефрон]. Т.XLI. – СПб., 1904. – С.309.
23. Щурат В. Основи Шевченкових зв'язків з Поляками // Записки НТШ. – Льв., 1917. – Т.CXIX-CXX. – С.284-304.

24. Возняк М. Кирило – Методіївське Братство. – Льв., 1921.
25. Ленін В. І. До питання про національну політику // Т.Г.Шевченко в критиці. – К., 1953. – С.7; Луначарський А. В. Великий народний поет // Т.Г.Шевченко в критиці. – К., 1953. – С.109; Пам'яті Т. Г. Шевченка. Стаття у більшовицькій газеті “Путь правды” // Т.Г.Шевченко в критиці. – К., 1953. – С.11-12.
26. Гермайзе О. Ю. П. Куліш і М. Костомаров, як члени Кирило-Методіївського Брацтва // Шевченко та його доба. Збірник перший. – Х., 1925. – С.38-56; Гермайзе О. Ю. Нові непорозуміння з Шевченком // Україна. – 1925. – Кн.1-2. – С.173; Гуревич З. “Молода Україна”. До восьмидесятих роковин Кирило-Методіївського братства. – Х., 1928. – С.46-62, 109; Методичні розробки з українознавства. – Вип.4: Виникнення промислового капіталізму на Україні та громадські рухи в першій половині XIX ст. – Х., 1930. – С.15-16; Петров В. Різдво р.1846 // Шевченко. Річник перший. – Полтава, 1928. – С.139-154; Рихлік Є. Слов'янофільство Кирило – Методіївців. (З ідеології Кирило – Методіївського братства.)// Записки Ніжинського І.Н.О. – 1926. – Кн.6. – С.197-222.
27. Гермайзе О. Ю. П.Куліш і М.Костомаров, як члени Кирило-Методіївського Брацтва // Шевченко та його доба. Збірник перший. – Х., 1925. – С.38-56; Гермайзе О. Ю. Нові непорозуміння з Шевченком // Україна. – 1925. – Кн.1-2. – С.173; Новицький М.М. Шевченко в процесі 1847р. і його папери // Україна. – 1925. – Кн.1-2. – С.62-64; Рихлік Є. Слов'янофільство Кирило – Методіївців. (З ідеології Кирило – Методіївського братства.) // Записки Ніжинського І.Н.О. – 1926. – Кн.6. – С.197-222.
28. Гуревич З. “Молода Україна”. До восьмидесятих роковин Кирило – Методіївського братства. – Х., 1928. – С.20-25; Єфремов С. О. Біля початків українства. Генезис ідей Кирило – Методіївського братства // Україна. – 1924. – Кн.1-2. – С.88-96; Міяковський В. В. З нових матеріалів до історії Кирило –Методіївського братства // Україна – 1924. – Кн.1-2. – С.121-125; Міяковський В. Микола Гулак // Шевченко та його доба. Збірник другий. – К., 1926. – С.114-127; Петров В. Різдво р.1846 // Шевченко. Річник перший. – Полтава, 1928. – С.139-154; Річицький А.Тарас Шевченко в світлі епохи. (Публіцистична розвідка.). – Берлін, 1923. – С.71-88; Сакулин П. Н. Русская литература и социализм. Часть первая. Ранний русский социализм. – М.,1924. – С.288-293.
29. Багалій Д. І. Т. Г.Шевченко і Кирило – Методіївці. Історично – літературна розвідка. – Х., 1925. – С.8-23, 33-38; Гуревич З. “Молода Україна”. До восьмидесятих роковин Кирило-Методіївського братства. – Х., 1928. – С.46-109; Житецький І. П. Куліш і Костомаров // Україна. – 1927. – Кн.1-2. – С.42; Новицький М. М. Шевченко в процесі 1847р. і його папери // Україна. – 1925. – Кн.1-2. – С.62-64; Рихлік Є. Слов'янофільство Кирило – Методіївців. (З ідеології Кирило – Методіївського братства.) // Записки Ніжинського І.Н.О. – 1926. – Кн.6. – С.197-222.
30. Річицький А.Тарас Шевченко в світлі епохи. (Публіцистична розвідка.). – Берлін, 1923. – С.71-88; Слабченко М. Є. Матеріали до економічно-соціальної історії України XIX століття. – Т.1. – Одеса, 1925. – С.178-184.
31. Ган Я. Революціонер-демократ // Комуніст. – 1937. – 10 березня. – №57; Оглоблин О. П. Шевченко і його епоха // Пам'яті Т.Г.Шевченка. Збірник статей до 125-ліття з дня народження. 1814-1939. – К., 1939. – С.31-51; Стебун І.І. Тарас Шевченко. (Біографічний нарис.) // Пам'яті Т. Г. Шевченка. Збірник статей до 125-ліття з дня народження. 1814-1939. – К., 1939. – С.7-30.
32. Бортніков А. І. Шевченко і організація Кирило – Методіївського товариства // Пам'яті Т. Г. Шевченка. Наукові записки Київського університету. Збірник філологічного факультету. №1. – К., 1939. – С.276-297; Кошовий І. Т. Т. Г. Шевченко в Києві. – К., 1941. – С.40, 42; Ястребов Ф. О. Україна в першій половині XIX ст. // Нариси історії України. Вип.8. – К., 1939. – С.172-173.
33. Альтман П. І. Т.Г.Шевченко. (Біографічний нарис). – К., 1939; Кирилюк Є. П. Шевченко і Кирило – Методіївське братство // Вісті АН УРСР. – 1944. – №3-4. – С.39-53.
34. Назаренко І. Д. Співець свободи слов'янських народів.-М., 1943. – С.5-27; Пільгук І. Вплив Шевченка на культурно-громадське життя Західної України // Пам'яті Т. Г. Шевченка. Збірник доповідей читаних на ювілейній шевченківській сесії АН УРСР 9 і 10 березня 1943р. – М., 1944. – С.17; Ястребов Ф. О. Кирило – Методіївське братство. (1846-1946) // Літературна газета. – 1946. – 7 березня.
35. Дмитерко Я. Д. Общественно-политические и философские взгляды Т. Г. Шевченко. – М., 1951. – С.37-38; Ковмір Ю.О. Т.Г.Шевченко в Кирило – Методіївському товаристві // Наукові записки Житомирського державного пед. інституту. – Т.1. – 1950. – С.69-86; Кузьміна З. М. Шевченко і Андрузький // Збірник праць 5-ї наукової шевченківської конференції. – К., 1950. – С.150; Спицький В. Є. Тарас Григорьевич Шевченко – великий революціонер-демократ: Автореф. дисс. ... канд. истор. наук. – К., 1951. – С.11-12.
36. Зайончковський П. А. Кирилло-Методиевское общество (1846-1847). – М., 1959. Подібні погляди на сутність товариства можна побачити у працях: Буцик А. К. Суспільно-політичний рух в Росії 30-50-х років XIX ст. – К., 1964. – С.191-204; Хінкулов Л. Ф. Тарас Шевченко і його сучасники. – К., 1962. – С.162.
37. Дядиченко В. А., Лось Ф. Є., Спицький В. Є. Історія Української РСР. – К., 1965. – С.135-136; Кирилюк Є. П., Шаблювський Є. С., Шубравський В. Є. Т.Г.Шевченко. Біографія. – К., 1964. – С.196, 199; Назаренко І. Д. Світогляд Т. Г. Шевченка. – К., 1957. – С.103-112; Новиков М. И. Т. Г. Шевченко – великий український революціонер – демократ // Украинские революционные демократы. – М., 1954. – С.14-71; Прийма Ф. Я. Шевченко и русское освободительное движение 1840-1860-х годов // Тарас Шевченко. – М., 1962. – С.165-167.

38. Бородин В. С. Твори Шевченка в політичному процесі Кирило – Мефодіївського товариства та заборона й вилучення “Кобзаря” // Збірник праць 17-ї наукової шевченківської конференції. – К., 1970. – С.52-91; Гончарук П. С. Историчні погляди П. О. Куліша під час перебування в Кирило – Мефодіївському братстві // УІЖ. – 1969. – №8. – С.78-85; Гончарук П. С. Питання історії в програмних документах Кирило – Мефодіївського товариства // УІЖ. – 1970. – №5. – С.52-63; Гончарук П.С. Питання культури та освіти в творчій спадщині кирило – мефодіївців // УІЖ. – 1971. – №12. – С.90-98; Иванова Р. П. М. І. Костомаров у суспільно-політичному русі XIX ст.// УІЖ. – 1967. – №5. – С.31-41; Поліщук М. С. Кирило – мефодіївець Іван Якович Посяда (До 150-річчя від дня народження) // УІЖ. – 1973. - №4. – С.143.
39. Сергієнко Г. Я. “Книга буття українського народу”. (До 125-річчя виникнення Кирило – Мефодіївського товариства) // Наука і суспільство. – 1971. – №1. – С.46-48; Сергієнко Г. Я. Суспільно-політичні рухи на Україні після декабристів. 1826-1850рр. – К., 1971; Сергієнко Г. Я. Т. Г. Шевченко і Кирило – Мефодіївське товариство. – К., 1983; Сергієнко Г. Я. Шевченко і Київ. – К., 1987. - С.92-95; Сергієнко Г. Я. Яскрава сторінка визвольного руху. (до 125-річчя Кирило – Мефодіївського товариства). – К., 1971.
40. Марахов Г. И. Социально-политическая борьба на Украине в 20-40-е гг. XIX века. – К., 1979; Марахов Г. И. Киевский университет в революционно-демократическом движении. – К., 1984; Марахов Г. И. С верой в будущее. Революционный демократ Н. И. Гулак. – К., 1989.
41. Пинчук Ю. А. Исторические взгляды Н. И. Костомарова. (Критический очерк). – К., 1984.
42. Там само.
43. Федьченко П. М. Шевченко, Куліш і Костомаров у Кирило-Мефодіївському товаристві // Радянське літературознавство. – 1989. – №7. – С.30.
44. Кирило-Мефодіївське товариство. В 3 т. – К., 1990.
45. Гресько М. Французи про Шевченка // Всесвіт. – 1965. – №3 (81). – С.11; Неврлий М. Словацька рецепція Кирило – Мефодіївського Братства й слов'янська проблема словаків // Український історик. – Рік XXXI. – (120-123). – 1994. – С.202; Сергієнко Г. Я. Суспільно-політичні рухи на Україні після декабристів. 1826-1850рр. – К., 1971. – С.255-256.
46. Barwinskyj A. Österreich-Ungarn und das ukrainische Problem. Beiträge zur politischen Lage. München-Leipzig, 1915. S.14, 16, 37; Kessler O. Die Ukraine. Beiträge zur Geschichte, Kultur und Volkswirtschaft. München, 1916. S.20, 23.
47. Luckyj G. The Brotherhood of Saints Cyril and Methodius, 1845-1847. Ottawa, 1991; Sydoruk J.P. Ideology of Cyrillo-Methodians and its origin. Winnipeg, Chicago, 1954.
48. Borschak É. Le mouvement national ukrainien au XIX siècle. Paris, 1930; Chamberlin W.H. The Ukraine: a submerged nation. New York, 1944; From Kievan Rus' to Modern Ukraine: Formation of the Ukrainian Nation. Cambridge, Massachusetts, 1984; Geschichte der Ukraine./Hrg. von F.Golczewski. Göttingen, 1993; Joukovsky A. Histoire de l'Ukraine. Paris, 1994; Saunders D. The Ukrainian impact on Russian culture 1750-1850. Edmonton, 1985; Subtelny O. Ukraine: A History. Toronto, Buffalo, London, 1988.
49. Gołabek J. Bractwo sw. Cyryla i Metodego w Kijowie. Warszawa, 1935; Kozak S. Ukraińscy spiskowcy i mesjanisci. Bractwo Cyryla i Metodego. Warszawa, 1990; Luciani G. Le livre de la genèse du peuple ukrainien. Paris, 1956.
50. Luckyj G. The Brotherhood of Saints Cyril and Methodius, 1845-1847. Ottawa, 1991; Papazian D. N.I.Kostomarov and the Cyril-Methodian Ideology // Russian Review. Vol.29. No 1. (January 1970). P.59-73; Sydoruk J.P. Ideology of Cyrillo-Methodians and its origin. Winnipeg, Chicago, 1954.
51. Chamberlin W.H. The Ukraine: a submerged nation. New York, 1944. P.29-30; Gołabek J. Bractwo sw. Cyryla i Metodego w Kijowie. Warszawa, 1935; Luciani G. Le livre de la genèse du peuple ukrainien. Paris, 1956; Saunders D. The Ukrainian impact on Russian culture 1750-1850. Edmonton, 1985. P.247-249.
52. Kozak S. Ukraińscy spiskowcy i mesjanisci. Bractwo Cyryla i Metodego. Warszawa, 1990; Luckyj G. The Brotherhood of Saints Cyril and Methodius, 1845-1847. Ottawa, 1991; Sliwowska W. Bractwo Sw. Cyryla i Metodego i problemy ukraińskiego odrodzenia narodowego // Kwartalnik Historyczny. Warszawa, 1991. R.98. №4. S.83-90; Wilczyński W. Leksykon kultury ukraińskiej. Zielona Góra, 2000. S.23, 87.
53. Жур П.В. Труды и дни Кобзаря. Люберцы, 1996.
54. Украинский сепаратизм в России. – М., 1998; Ульянов Н. И. Происхождение украинского сепаратизма. М., 1996. – С.6, 22.
55. Миллер А. И. “Украинский вопрос” в политике властей и русском общественном мнении (вторая половина XIXв.). СПб., 2000. – С.55-56.
56. Антонович Марко. Коли постали громади? // Олександрові Оглоблинові. Українська вільна Академія наук у США. Науковий збірник III. – Нью Йорк, 1977. – С.128-129; Барка В. Правда Кобзаря. – Нью Йорк, 1961. – С.64; Дорошенко Д. Історія України. – Краків-Львів, 1942. – С.201-202; Дорошенко Д. Нарис історії України. Т.ІІ. – К., 1992. – С.280-282; Задеснянський Р. Апостол української національної революції. – Мюнхен, 1969. – С.178-202; Зайцев П. Життя Тараса Шевченка. – К., 1994. – 149-196; Млиновецький Р. Історія українського народу. (Нариси з політичної історії). – Мюнхен, 1953. – С.363-365; Полонська-Василенко Н. Історія України. Т.2.- К., 1992.-С.306-308; Чижевський Д. Історія української літератури.-Тернопіль, 1994.- С.398-399.
57. Міяковський В. Недруковане й забуте. Громадські рухи дев'ятнадцятого сторіччя. Новітня українська література. – Нью Йорк, 1984. – С.83-89, 90-92, 93-105, 132-155.

58. Антонович Марко. Національно-політичні наслідки постання Кирило – Методіївського братства // Генеза. – 1995. - №1(3). – С.135-140; Антонович М. Г. Я. Сергієнко. Т.Г.Шевченко і Кирило – Методіївське товариство // Український історик. – Р.ХХІІ (85-88). – 1985. – С.235-237; його ж. Г. Я. Сергієнко. Шевченко і Київ // Український історик. – Р.ХХV (97-100). – 1988. – С.203-204; Лисяк-Рудницький Іван. Нариси з історії нової України. – Льв.,1991. – С.20, 34; Магочий Павло. Українське Національне Відродження. Нова аналітична структура // УІЖ. – 1991. – №3. – С.97-107; Субгельний Орест. Україна. Історія. – К., 1994. – С.302-305.
59. Верига Василь. Нариси з історії України (кінець ХУІІІ-початок ХХ ст.). – Льв., 1996. – С.120-124; Іванченко Раїса. Історія без міфів. – К., 1996. – С.186-190; Кислий Ф. С. Т.Г.Шевченко і М. І. Костомаров у Кирило – Методіївському братстві // Рідна школа. – 1992. - №7-8. – С.87-91 та ін.
60. Болебрух А. Г. Кирилло – Методієвское общество и его место в истории русской и украинской общественной мысли // Вісник Дніпропетровського державного університету. Історія та археологія. – 1997. – Вип.2. – С.37-58; Грабович Григорій. До питання про критичне самоусвідомлення в українській думці ХІХ століття: Шевченко, Куліш, Драгоманов // Сучасність. – 1996. – №12. – С.94; Грицак Ярослав. Нарис історії України. Формування модерної української нації ХІХ-ХХ століття. – К., 1996. – С.37-39; Овдієнко П. П., Страшко Є. М. Нариси історії України ХІХ-початку ХХ ст. – Ніжин, 2001. – С.109-110; Розумний Ярослав. “Чи ми ще зійдемося знову?” Кирило – Методіївське Братство з перспективи 150 років // Сучасність. – 1998. – №12. – С.121-133; Рябчук Микола. Від Малоросії до України: парадокси запізнілого націєтворення. – К., 2000. – С.77-90;Симоненко Рем. “Кирило – Методіївське” чи “Україно-Слов'янське”? // Київ. – 1996. – №3-4. – С.119-128.
61. Гончарук П. С. Участь кирило – методіївців у діяльності київської Тимчасової комісії для розгляду давніх актів // Київська старовина. – 1993. – №4. – С.71-77; Пінчук Ю.А. До оцінки наукової і громадської діяльності М.І.Костомарова // УІЖ. – 1992. – №3. – С.3-11; Пінчук Ю.А. Ідеолог Кирило – Методіївського братства // Київська старовина. – 1992. – №5. – С.15-18; Пінчук Ю.А. М.І.Костомаров у Києві (1844-1847рр.) // УІЖ. – 1992. – №5. – С.3-15; Пінчук Ю. А. Микола Іванович Костомаров. – К., 1992; Поліщук М. Апостол народної свободи: До 150-ліття Кирило – Методіївського товариства // Молодь України. – 1996. – 26 січня. – С.3; Сарбей В. Г. Етапи формування української національної самосвідомості (кінець ХУІІІ –початок ХХ ст.) // Історія України. – 1997. – №3, 4, 5; Сергієнко Г. Я. І зіллються в одне море слов'янської ріки. До 150-річчя заснування в Києві Кирило – Методіївського товариства // Голос України. – 1996. – 17 січня. – С.7; Сергієнко Г. Я. Шевченкові тоді сповнилось 32... До 150-ліття Кирило – Методіївського товариства // Молодь України. – 1996. – 5 січня. – С.3.
62. Бойко Петро. Не нами забуте ім'я // Книжник. – 1992. - №4. – С.14-16; Відоняк Надія. З когорти кирило – методіївців. До сотої річниці з дня смерті Василя Білозерського // Народна армія. – 1999. – 3 березня. – С.4-5; Грязнова Наталія. Олександр Навроцький // Дивослово. – 2000. - №5. – С.28-31; Левенець Ю. А. Василь Білозерський // УІЖ. – 1994. – №2-3. – С.84-93; Скуратівський Вадим. Микола Костомаров (1817-1885) // Сучасність. – 1992. – №9. – С.152-156; Скуратівський Вадим. Чотири виміри Миколи Гулака // Українська культура. – 1997. – №6. – С.34-35; Енциклопедія життя і творчества Н.И.Костомарова (1817-1885). – К.-Донецк, 2001. – С.198-203.
63. Овдієнко П. П., Страшко Є. М. Нариси історії України ХІХ-початку ХХ ст. – Ніжин, 2001. – С.109-110; Семененко В. І., Радченко Л. О. Історія України з прадавніх часів до сьогодення. – Х., 2000. – С.242; Чернов Є. А. Кирило – Методіївське товариство // Пам'ятки суспільної думки України (ХУІІІ-перша половина ХІХ ст.). Хрестоматія./ Під ред. проф. А. Г. Болебруха. – Дніпропетровськ, 1995. – С.467-468.
64. Казьмирчук Г. Д. Історіографія Кирило – Методіївського товариства // Кирило – Методіївське товариство: люди, ідеї і традиції. До 150-річчя створення та діяльності. Матеріали Всеукраїнської науково-освітньої конференції. – К., 1996. – С.52-54.
65. Франко І. Я. “Ukraina irredenta” // Вивід прав України.-Льв., 1991.-С.64-65.

УДК 930 (477+438) “1944 / 1947”

Малка А. В., асп.

ДОСЛІДЖЕННЯ ОПЕРАЦІЇ “ВІСЛА” У СУЧАСНІЙ ВІТЧИЗНЯНІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

В статті проаналізовано погляди сучасних істориків на причини, хід і наслідки насильницького переселення українців з етнічних українських земель у північно-західну Польщу.

In article the views of modern historians to reason, progress and consequences of forced resettlement of ethnic Ukrainian lands in the north-western Poland are analysed.

В 90-х рр. ХХ ст., за наявності розсекречених архівів Польщі, Росії та України відкрилася можливість ґрунтового вивчення і аналізу проблем депортації і репатріації

населення Польщі і України, виявлення витоків і наслідків трагічних етнополітичних процесів. Як відомо, упродовж півстоліття Україна і Польща існували в єдиному геополітичному просторі, що охоплювала країни так званого соціалістичного табору. Тому чимало спільних ознак знаходимо у політичному розвитку обох країн, передовсім у міжнародному контексті. Адже у кожній з них панувала одна і та сама ідеологія, що формувалася в Москві. І хоч ПНР і УРСР мали своє представництво в міжнародних об'єднаннях (наприклад, в ООН) і формально вважалися самостійними, їх залежність від Москви була очевидною [14]. Ця залежність віддзеркалювалася і у здійсненні тоталітарним режимом протилюдської акції переселення українців та поляків. Однак депортації українців із етнічних західних земель довгий час не знаходили адекватного відображення у вітчизняній історичній науці.

Тепер серед істориків триває дискусія стосовно авторства акції “Вісла”. Одні вважають, що вона була задумом радянської сторони, інші польської. Драматизм питання полягає у визначенні, того хто несе відповідальність за депортації українців та поляків. Багато дискусійних сюжетів піднято у науковому збірнику “Депортації поляків та українців: кінець 1935 – початок 50-х років. До 50-річчя операції “Вісла” [15], який підготував колектив Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Його упорядник Юрій Сливка по-новому трактує мотиви підписання 9 вересня 1944 р. Урядом УРСР і Польським комітетом національного визволення Угоди про евакуацію українців з території Польщі та польських громадян з УРСР, власне чому цю угоду підписано з Україною, а не з СРСР. На думку Львівського дослідника, це дуже дивно: “Адже в інших подібних випадках Радянський Союз не доручав Україні підписувати аналогічні договори, зокрема у 1945 р. щодо Закарпатської України... Власне тут і була закладена міна, яка діє ще й нині. Цим договором імітувалося усталення кордону між двома народами – українським і польським, при цьому Москва начебто залишалась осторонь. Крім того Радянський Союз резервував за собою можливість маневру: якщо б країни антигітлерівської коаліції виявилися занадто принциповими, то він мав би можливість сказати, що це не ми підписали договір, а Україна. Разом з тим Кремль фактично інспірував загострення польсько-українських відносин і юридично не ніс відповідальність за розпалювання нової громадянської війни. І з цим висновком важко не погодитися” [15].

Ю. Сливка досліджує основні напрямки й цілі політики держав, в тій чи іншій мірі причетних до вирішення українського питання. Автор визначає й пояснює причини поселення більшості переселених українців в областях Східної України, акцентує увагу на масовому опорі, який чинило населення депортації. На думку Ю. Сливки, терор Війська Польського під час Акції “Вісла” в 1947 р. були не тільки узгоджені, але й ініційовані радянським керівництвом.

У другому томі “Депортацій” вміщено 164 документи, що стосуються Акції “Вісла”, ряд інших матеріалів. Опубліковані в цих книгах матеріали мають величезне фактичне наповнення й ілюструють різні аспекти депортації жителів Закарпаття й поселення їх в УРСР та в західних і північних землях Польщі.

Безперечний інтерес для зацікавлених цією проблематикою дослідників становлять праці українських істориків С. Копчака, М. Романюка, які описали події до 1947 року [8]. Обидва автори дотримувались думки, що політика польської комуністичної влади щодо українців здійснювалася згідно загальної концепції творення в Польщі однопартійної держави, наводять безліч документів, в яких є інформація планування переселення українців в ході акції “Вісла” – на західні і етнічні землі Польщі, де вони мали швидко колонізуватися, а для найбільш непокірних українців Політбюро ЦК ПОРП, 23 квітні 1947р., ухвалило створити концтабір у Явожно.

Оскільки Договір про переселення українців і поляків між ПНР і УРСР (після дворазового його продовження) перестав діяти, а київський уряд вже не хотів його продовжувати, треба було шукати інші шляхи щодо ліквідації української меншості на території Польщі. І перші проекти щодо переселення решти українського населення на так

звані “одзискані” землі (на Одері та у Східній Пруссії, що донедавна входили до Німеччини) було представлено першому секретареві ЦК ПОРП В. Гомулці ще в листопаді 1946 р. [8].

С. Копчак цитує висловлювання з цього приводу заступника начальника Генерального штабу Польського війська генерала С. Моссора у лютому 1947 р.: “Весною провести енергійну акцію переселення цих людей поодинокими сім’ями по цілих повернених землях, де швидко асимілюються”. Тому, безпідставною є думка, запевняє М. Романюк, що акція “Вісла” була пов’язана з убивством віце-міністра оборони Польщі генерала К. Сверчевського (28 березня 1947 р.). Хоча це очевидно прискорило реалізацію злочинної ідеї, бо вже наступного дня Політбюро ЦК ПОРП прийняло постанову: “Швидкими темпами переселити українців та змішані сім’ї на воз’єднані землі (перш за все до Південної Пруссії), не утворюючи груп і не ближче, ніж за 100 км від кордону” [8].

Із праць мемуарного характеру можна виділити роботи українських істориків М. Виговського, В. Кучера, І. Винниченка, Г. Щерби [1, 2, 27], які описують подробиці переселення. М.Виговський достатньо повно висвітлив деякі подробиці переселення, зокрема, при переселенні на деяких станціях польських залізниць скупчувалось до 8 і навіть 40 тис. чоловік. Чекаючи відправки понад 3-4 місяці, люди опинилися в дуже скрутному становищі без продовольства і корму для худоби. Зазнавали лиха з боку грабіжників, людей вбивали, розповсюджувались епідеміологічні хвороби. Подібне становище спостерігалось і на станціях розвантаження в УРСР, куди направлялися українці Закерзоння. Траплялися випадки, коли переселенці довгі місяці не могли потрапити на місце призначення, зазнавали злиднів та страждань [1].

Г. Щерба впевнений, що спецоргани ретельно “фільтрували” переселенців ще в дорозі, часто звинувачували в злочинах зовсім невинних людей, заарештовували, поповнюючи імперію ГУЛАГУ [27]. Автор наводить спогади переселенки В. К. Жолонської, яка розповідає, що по прибутті на місце, до колгоспу, у них відразу забрали коней, вози, зайву худобу, залишили одну корову. А коли настав 1945 р. – рік перемоги, то Сталін продовжував свою чорну справу. Шість її односельчан були репресовані. Судила їх у Бердянську так звана “трійка”. Декого викликали “свідчити”. Але що їх питали, вони не мали права говорити. Один такий свідок невдовзі закінчив життя самогубством. Всі 6 були засуджені на 25 років [28].

Роботи М. Виговського, В. Кучера, І. Винниченка, Г. Щерби насичені наявністю великого документального матеріалу на основі якого можна довести, що переселення українців відбувалось за етнічною ознакою. Темі українсько-польського переселення на території Закерзоння та Західної України середини 40-х – початку 50-х років ХХ століття присвячена монографія Ю. Сороки “Населення західноукраїнських земель: депортації, переселення, мобілізації, міграції 1939 – 1950-ті роки” [19] та публікації документальних збірників В. Сергійчука “Український Здвиг 1939-1955pp.”, “Трагедія українців Польщі”, матеріали міжнародних науково-практичних конференцій [16, 17, 18], де аналізуються причини переселення, розглядаються методи, якими проводилась депортація, охарактеризовано діяльність УПА в Закерзонні та Західній Україні, використовується багатий архівний матеріал з фондів Центрального державного архіву громадських об’єднань України (ЦДАГОУ), який, в свій час, успадкував фонд Архіву ЦК КПУ, бо без подібного джерелознавчого дослідження неможливо всебічно висвітлити та проаналізувати характер депортації українського населення.

В. Сергійчук визначає, що “в обороні автохтонного українського населення Лемківщини, Надсяння, Холмщини і Підляшшя могла стати тільки ОУН та її збройна сила – УПА. На літо 1946 року припадають початки організації Української Повстанської Армії і на Підляшші. В цьому терені УПА практично була зорганізована, “товариським” способом, тобто знайомі і товариші втягували до збройного підпілля одні других”. Цим тезисом В. Сергійчук підводить до думки про те, що український повстанський рух неможливо було ліквідувати через активну підтримку його місцевим українським населенням. Все це змусило польський уряд прийняти радикальні рішення – одночасно ліквідувати УПА і виселити все

українське населення Закерзоння на північ і захід Польщі. Вбивство українськими повстанцями польського генерала Кароля Сверчевського 28 березня 1947 р. лише каталізувало цей процес.

У зв'язку з акцією "Вісла" матеріально-демографічна база ОУН і УПА на південному сході сучасної Польщі була підірвана і організована діяльність українського підпілля припинилася [18].

Монографія Ю. Сороки з'явилась одразу після виходу публікацій В. Сергійчука. Ю. Сорока докладно описує виселенську акцію "Вісла". Основну увагу зосереджує на військових аспектах її проведення: "29 березня 1947 року Політбюро ПОРП ухвалило рішення про примусове переселення українців та розпорощене оселення їх на західних землях. Після опрацювання відповідних інструкцій щодо переселення, за пропозицією Політбюро ПОРП Президія Ради Міністрів 24 квітня 1947 р. прийняла ухвалу про переселення за допомогою армійських частин (оперативної групи "Вісла") українського населення у рамках так званої акції "Вісла". Ю. Сорока підкреслює, що у протоколі Політбюро ЦК ПОРП окремим пунктом охарактеризована сутність дій по переселенню, як "репресивна". Ю. Сорока звертає увагу на те, що в рамках цієї акції проти українського населення прийнято постанову: операцію ("Вісла") виселення узгодити з урядом Радянського Союзу та Чехословаччини [19].

Джерельна база праці автора включає в себе документи ЦДАГОУ, спогади переселенців. Спираючись на них автор аналізує план проведення акції "Вісла", яка розпочалась 28 квітня 1947 року. Оперативна група "Вісла", що налічувала близько 20 тисяч солдатів Війська польського, корпусу внутрішньої безпеки, прикордонних військ міліції і служби безпеки, в ході виселення українського населення, використовувала акти насилля [19]. Акція, що означала поглумлення людської гідності, наміри знищення духовних коренів українського народу шляхом його тотального виселення, охопила територію 195 00 кв. кілометрів – Лемківщину, Надсяння, Холмщину, Підляшшя, де від доби Київської Русі постійно проживали єдиною спільнотою українці. Того дня шість дивізій Війська Польського оточили українські села, а відділи НКВС і Чехословацької прикордонної сторожі заблокували кордони на сході й півночі. О 4-й годині ранку оперативна група "Вісла" під командуванням генерала С. Моссора приступила до вивезення українців до воєводств північної і західної Польщі. Згадана кількість війська розраховувалась на основі того, що військові органи не брали до уваги чисельність відділів УПА, а лише плановану до виселення кількість сіл в районі "S" – Сянік. Автор наводить статистику розподілу військ і стверджує, що розрахунок сіл свідчить про те, що основною метою акції "Вісла" було виселення українців, а не боротьба з УПА.

Роботи В. Сергійчука та Ю. Сороки характеризуються визнанням того, що акція "Вісла" належить до актів етноциду, учинених проти автохтонного населення, що тисячоліттям проживало на великих теренах від Сяну до Бугу. Акція "Вісла" знищила етнокультурну українсько-польського прикордоння, але не розв'язала української проблеми, а, навпаки, тільки загострила національні суперечності між двома народами.

Опис подій в Україні 1947 року йдеться в низці праць Л. Зашкільняка, М. Крикуна, О. Шимчишина, С. Криницького [3,9,26] в яких описуються brutальні методи виселення.

За думкою львівського історика Л. Зашкільняка військова акція "Вісла" набрала рис депортації. Автор характеризує довготривалу подорож у жахливих антисанітарних умовах, яка спричинилася до того, що висідаючи на кінцевих станціях, виселенці опинялись у плачевному стані. Всього військо депортувало понад 140 тис. українців, яких було оселено в Ольштинському, Щецинському, Вроцлавському, Познанському, Гданському і Білостоцькому воєводствах (назви дані згідно з адміністративним поділом Польщі від 1946 р.)". Л. Зашкільняк запевняє, що акцію було поширено на всі українські сім'ї, без огляду на ступінь лояльності й політичної приналежності. Переселенню підлягали також сім'ї українських офіцерів і солдатів Війська Польського працівників органів безпеки та демобілізованих фронтовиків [3].

Багато уваги акції “Вісла” приділили українські дослідники О. Шимчишин, С. Криницький. Основна ідея авторів – довести, що такий крок офіційної польської влади був актом етноциду проти українського народу: “Загалом акція “Вісла” тривала з 28 квітня до 12 серпня 1947 р. За цей час з українських етнічних земель Польщі виселено на північно-західні землі 140575 осіб української національності та змішаних польсько-українських сімей. Операція розпочалась, коли люди засіяли свої ділянки, а нового врожаю ще не зібрали. Все треба було залишити і виїжджати з тим, що можна було кинути на віз, а найчастіше, нести в руках. На новому ж місці – в колишніх німецьких областях – українці знайшли все знищене війною [9, 26].

О. Шимчишин звертає увагу на те, що в польських селах українців розпорошували по 2-3 родині і без права повернення додому, на основі документального матеріалу автор наводить приклади, з якої причини в окремих повітах робилися повторні переселення, бо виявлялося, що в одному регіоні було занадто забагато українських родин. Так в Ольштинському повіті людей поселяли в зруйнованих хатах, бо все краще захопили місцеві і приїжджі відразу після війни. Евакуйовані довгий час були в шоку, вони надіялися на швидке повернення додому [26].

Польське керівництво, за твердженням С. Криницького, жорстоко ставилось до українських господарів, молоді, які таємно поверталися до своїх осель, доглядали рештки господарки, збирали урожай, щоб запастися хлібом на зиму. За ними існував поліцейський нагляд. Їх відразу ловили й повертали в Явожно. Цей табір Політбюро ЦК ПОРП створило 23 квітня 1947 р. для найбільш непокірних українців, який нічим не відрізнявся від Освенціму, бо був створений на місці “Аушвіц”, не функціонував тільки крематорій. Табір мав 12 кулеметних веж, три ряди огорожі з колючого дроту, а від дороги - стіну з бетону висотою 5 м. В охороні працювало 18 офіцерів і 300 солдат. Серед в’язнів були жінки і навіть діти. Особливо тут переслідували патріотично налаштованих священників, інтелігенцію. За 20 місяців в таборі було ув’язнено більш 3 тисяч мирних людей, з них більше 136 осіб за короткий період загинуло [9].

Автор на основі документальних джерел характеризує наслідки операції “Вісла”: “Спалення українських сіл, вбивства українців, що опирались виселенню, ув’язнення 4000 українських жінок, дітей та людей похилого віку в концентраційному таборі в Явожному – основні риси депортації українців” [9].

На середину 1947 р. депортація, в основному, була закінчена. І хоч план ліквідації частин УПА на Закерзонні не вдався, запевняє автор, але “повне переселення українців позбавило основного сенсу збройну боротьбу відділів УПА і вони за наказом Головного Командування припинили її, частково, рейдувавши на захід, частково на терени України для боротьби з більшовиками” [9]. Так закінчилося воєнно-політичне протистояння на Закерзонні.

Ще одним важливим напрямом дослідження теми є вивчення публікацій, вміщених у періодиці. Деякі з них – є журналістськими спробами розібратись в причинах українсько-польського конфлікту, а також в проблемах депортації українського населення Польщі й адаптації закерзонців на території УРСР та західних і північних землях Польщі. Зокрема привертають увагу матеріали Н. Кляшторної, яка аналізує акцію “Вісла” 1947 року – внутрішньо-польську депортацію етнічних українців на захід Польщі, на так звані землі одзискане, котрі відійшли їй від Німеччини [4]. На її думку примусове виселення українців із їхніх земель є виразною “етнічною чисткою”, що мала на меті перетворення Польщі в мононаціональну державу.

На сучасному етапі досліджень можна виділити дві основні тенденції вивчення депортаційних процесів. Перша – це збереження старих підходів і оцінок, які з’явилися в українській діаспорній і польській історіографії за принцип колективної відповідальності Волинського конфлікту 1942-1944, який точився між місцевим польським населенням, Армією Крайовою і УПА за державну приналежність регіону. Друга – це спроба діалогу і вироблення однакових підходів і стандартів у вивченні питання.

Прихильниками другої тенденції є українські історики А. Ліпкан, Ю. Шаповал, І. Муковський, О. Лисенко, І. Цепенда, Ю. Киричук, А. Ядловський [5, 10, 12, 21, 22, 24, 28] та ін.

Одною із багатьох рис конфлікту Ю. Киричук називає, те що не випадково під час проведення акції “Вісла” польські військові частини, що займались виселенням українців із Закерзоння, повністю формувались із уродженців Західної Волині та Віленщини. Українсько-польська конфронтація на Холмщині та Волині 1942-1944 років до краю загострила відносини між українським і польським народами, сформувавши в очах пересічного поляка стійкий стереотип українця як бандита і “різуна”, викликала і в українців, і в поляків бажання дальшої помсти [5].

Отож насильницька акція під кодовою назвою “Вісла” поглибила взаємну недовіру між двома народами і стала однією з найтрагічніших сторінок в історії Центральної Європи. І хоча 3 серпня 1990 р. Сенат Польщі засудив її, але величезний пласт правнополітичних і майнових питань у зв'язку з цією акцією ще чекає розгляду польським сеймом [27, 28]. Зокрема, не втратив чинності декрет від 27 липня 1949р. про позбавлення виселенців права на повернення майна.

Комплексне дослідження переселенських процесів неодноразово розглядалися на ряді всеукраїнських та міжнародних наукових конференціях. Важливе значення для з'ясування депортаційних процесів мають праці А. Ліпкана, Я. Мандрика, Й. Свинко, Р. Скульського, В. Сергійчука, С. Чапуги [10, 11, 13, 14, 18, 23], які опубліковані в збірниках матеріалів міжнародних наукових семінарів. Автори намагаються розібратися в причинах історичного, політичного, соціально-економічного характеру депортаційних процесів. Сучасний стан відносин між Україною і Польщею сповнює надією не лише на взаємовигідне співробітництво і успішне подолання взаємних претензій, але й об'єктивне осмислення гіркого досвіду минулого. Відчуття історичної істини допомагає зміцнювати підвалини нових – чесних і рівноправних взаємовідносин між двома сусідніми народами.

ЛІТЕРАТУРА ТА ДЖЕРЕЛА

1. Виговський М., Кучер В. Українці в Польщі: до питання про переселення в Україні / Пам'ять століть. – 1997. – № 5. – С. 127-132.
2. Винниченко І. І. Українці Берестейщини, Підляшшя і Холмщини в першій половині ХХ століття, хроніка подій. – Київ, 1997. – 288 с.
3. Зашкільняк Л., Крикун М. Історія Польщі. – Львів, 2002. – 752 с.
4. Кляшторна Н. Етнічна чистка // Українське слово. – 2001. – 10 жовтня. – С.13.
5. Киричук Ю., Мороховський В. Українсько-польська збройна боротьба на західноукраїнських землях у 1942 – 1943 рр. // Історія слов'янських народів: актуальні проблеми дослідження. – Вип. 6. – Київ, 2000. – С.157-161.
6. Козловський І. Депортації українського населення з Польщі у 1944-1946 рр. // Акція “Вісла” в контексті українсько-польських відносин ХХ століття: Матеріали науково-практичної конференції, присвяченої 50-літтю проведення акції “Вісла” (19 квітня 1997 р.). – Івано-Франківськ, 1999. – С.31-40.
7. Копчак С., Коваль Л. Акція “Вісла”: причини і наслідки // Акція “Вісла” в контексті українсько-польських відносин ХХ століття: Матеріали науково-практичної конференції, присвяченої 50-літтю проведенню акції “Вісла” (19 квітня 1997 р.). – Івано-Франківськ. – 1999. – С. 54-60.
8. Копчак С., Романюк М. Депортація населення Польщі і Західної України у повоєнний період (1945 – 1947 рр.) // Українсько-польські відносини в Галичині у ХХ столітті: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (21-22 листопада 1996 р.). – Івано-Франківськ, 1997. – С. 39-42.
9. Криницький С. Боротьба української громадськості за ліквідацію наслідків операції “Вісла” // Акція “Вісла” в контексті українсько-польських відносин ХХ століття: Матеріали науково-практичної конференції, присвяченої 50-літтю проведення акції “Вісла” (19 квітня 1997 р.). – Івано-Франківськ, 1999. – С. 73-76.
10. Ліпкан А. Операція “Вісла” – насильницька міграція населення України і Польщі: минуле і сьогодення // Наукові Записки: Збірник наукових статей Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова / Укл.: П. В. Дмитренко, О. Л. Макаренко. – К.: НПУ, 2000. – Ч. 1. – С. 187-197.
11. Мандрик Я. Депортаційні акції в оцінці української та польської громадськості // Акція “Вісла” в контексті українсько-польських відносин ХХ століття: Матеріали науково-практичної конференції, присвяченої 50-літтю проведення акції “Вісла” (19 квітня 1997 р.). – Івано-Франківськ, 1999. – С. 78-81.
12. Муковський І., Лисенко О. Звитяга і жертвність: Українці на фронтах Другої світової війни. – К.: Науково-видавниче агентство “Книга пам'яті України”, 1997. – 568 с.

13. Свинко Й. Депортація українців з Надсяння та її наслідки // Депортації українців та поляків: кінець 1939 – початок 50-х років: (До 50-річчя операції “Вісла”) / Упорядник Юрій Сливка. – Львів: Інститут українознавства імені І.Крип’якевича НАН України, 1998. – С. 79-80.
14. Скульський Р. Теоретично-методологічні засади перспективного розвитку українсько-польських відносин у галузі науки та освіти // Українсько-польські відносини в Галичині у ХХ столітті: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (21-22 листопада 1996 р.). – Івано-Франківськ: Плай, 1997. – С. 42-45.
15. Сливка Ю.Ю. Першопричини та геополітичні цілі переселенських акцій // Депортації українців та поляків: кінець 1939 – початок 50-х років: (До 50-річчя операції “Вісла”) / Упорядник Юрій Сливка. – Львів: Інститут українознавства імені І.Крип’якевича НАН України, 1998. – С. 9-12.
16. Сергійчук В. Депортація поляків з Галичини в Польщу в 1944 – 1946 роках // Українсько-польські відносини в Галичині у ХХ столітті: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (21-22 листопада 1996 р.). – Івано-Франківськ: Плай, 1997 – С. 274-277.
17. Сергійчук В. Протидія поляків депортації з України (1944 – 1946) // Депортації українців та поляків: кінець 1939 – початок 50-х років: (До 50-річчя операції “Вісла”) / Упорядник Юрій Сливка – Львів: Інститут українознавства імені І.Крип’якевича НАН України, 1998. – С. 29-32.
18. Сергійчук В. Український національний самостійний рух у Західній Україні в 1939-1945 рр. // Україна – Польща: Важкі питання: Матеріали II міжнародного семінару істориків “Українсько-польські відносини в 1918-1947 роках”. – Варшава, 22-24 травня 1997. – Світовий союз Армії Крайової; Об’єднання українців у Польщі. – С. 67-85.
19. Сорока Ю. Населення західноукраїнських земель: депортації. Переселення, мобілізації, міграції (1939-1950-ті роки): Монографія / [Сорока Юрій]. – К.: Видавничо-поліграфічний центр Київський університет, 2007. – 275 с.
20. Терещенко Ю. І., Курило В. М. Історія України: У 2-х книгах. – К., 1995. – Т.2. – 313 с.
21. Цепенда І. Вибрані проблеми українсько-польського протистояння 1943 – 1947 років в оцінках сучасних польських істориків // Наукові праці Кам’янець-Подільський, 2000. – С. 693-700.
22. Цепенда І. Підготовка операції “Вісла”: польська комуністична влада у пошуках правового та пропагандистського “обґрунтування” депортації українців // Вісник Прикарпатського університету. Історія. – Вип. III. – Івано-Франківськ, 2000. – С. 168-171.
23. Чапуга С. Боротьба ОУН – УПА проти депортаційної політики Польщі та СРСР у 1944 – 1947 рр. // Акція “Вісла” в контексті українсько-польських відносин ХХ століття: Матеріали науково-практичної конференції, присвяченої 50-літтю проведення акції “Вісла” (19 квітня 1997 р.). – Івано-Франківськ. – 1999. – С. 67-72.
24. Шаповал Ю. ОУН і УПА на терені Польщі (1944 – 1947). – К.: Інститут історії України НАН України. Центр історичної політології. Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України. – 2000. – 229 с.
25. Шаповал Ю. Нові документи про депортаційно-переселенські процеси // Депортації українців та поляків: кінець 1939 – початок 50-х років: (До 50-річчя операції “Вісла”) / Упорядник Юрій Сливка – Львів: Інститут українознавства імені І.Крип’якевича НАН України, 1998. – С. 41-43.
26. Шимчишин О. З історії польсько-українських відносин 1941-1947 рр. // Українсько-польські відносини в Галичині у ХХ столітті: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (21 – 22 листопада 1996 р.). – Івано-Франківськ: Плай, 1997. – С. 312-315.
27. Щерба Г. Депортація населення з польсько-українського пограниччя // Українсько - польські відносини в Галичині у ХХ столітті: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (21 – 22 листопада 1996 р.). – Івано-Франківськ: Плай, 1997. – С. 300-304.
28. Ядловський А. Депортація українського населення Закарпаття // Українсько-польські відносини в Галичині у ХХ столітті: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (21-22 листопада 1996 р.). – Івано-Франківськ: Плай, 1997. – С. 293-296.

ДОКУМЕНТИ Й МАТЕРІАЛИ

УДК 327 (477) “1919/1922”

Батюк Є. Д., студ.
Купчик О. Р., канд. іст. наук

ФІНАНСОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ НКЗС УСРР (1919 – 1923 РР.)

Спираючись на джерела, з'ясовано обсяг й результати фінансування діяльності Народного комісаріату закордонних справ УСРР, його вплив на можливість виконання поставлених перед наркоматом завдань щодо подолання міжнародної ізоляції й встановлення дипломатичних відносин з іноземними країнами.

Based on the source, defines the scope and results of the activities of the People's Commisariat of Foreign Affair of the USSR, its impact on the opportunity to perform the tasks before Narkomat to overcome intrrnational isolation and the establishment of diplomatic relation with foreign countries.

Без сумніву, одним з головних засобів забезпечення ефективного функціонування будь-якого державного органу, тим більше міністерства, є належне фінансування. Тому відразу спростуємо твердження історика С. Кульчицького, що досягнення НКЗС УСРР тим значніші, бо досягнуті були “в умовах розрухи й голоду”. Бо без необхідних коштів на результативну роботу годі взагалі сподіватись, тим більше, що в уряді УСРР вони насправді були. Зокрема, ті золоті й срібні вироби, коштовності, які вилучались радянською владою у “буржуїв”.

За їх рахунок і фінансувалась робота НКЗС УСРР, до того ж, не погано. Наприклад, за грудень 1920 – березень 1921 рр. кошторис наркомату склав 15.660.208 руб. Щоправда, щомісячно виділялись додаткові кошти. На 1921 р. кошторис наркомату був затверджений у сумі 311.425.056 руб. і додаткові кошти, зокрема: в травні – 70.521.000 руб., в серпні – 124.430.000 руб., у вересні – 2.000.000.000 (=68 тис. зол. руб.), жовтні – 256 млн. руб., грудні – 450.000.000 руб.

У 1922 р. кошторис НКЗС УСРР початково склав 3.954.171.500 руб., потім зріс до 95.069.400.000 руб (= 475.347 руб. золотом, в розрахунку 200 радянський руб. = 1 руб. золотом). За новими радянськими рублями 1922 р. для НКЗС УСРР це становило 60 тис. руб. (щоб порівняти, для НКЗС РСФРР – 740 тис. руб.). Цього ж року фінансування наркомату проходило дещо з “перебоями”, але щомісячно воно фактично становило 6.000.000.000 руб. (=90.000 руб. золотом), хоча за кошторисом мало складати 10.452.000.000 руб.

Кошторис НКЗС УСРР з 3 жовтня 1922 по 3 вересня 1923 рр. склав 1.139.978 руб. золотом. Але в зв'язку із створенням НКЗС СРСР і згортанням роботи НКЗС УСРР, його, через суперечки з урядом РСФРР, затвердили не в повному обсязі й із запізненням, а це обумовило “збої” у фінансуванні. Прикметно, кошторис НКЗС УСРР склав 19% від кошторису НКЗС РСФРР.

Складним був порядок фінансування НКЗС УСРР: після того, коли кошторис склав кошторисно-фінансовий відділ наркомату, він пропонувався наркоматом на розгляд міжвідомчої наради, за участю уповноваженого наркомату фінансів РСФРР при РНК УСРР, і приймався урядом. Потім розглядався на міжвідомчій нараді раднаркому РСФРР, за участю Наркомату фінансів РСФРР, Наркомату юстиції РСФРР, інших народних комісаріатів і остаточно затверджувався урядом РСФРР. Це, власне, було одним з інструментів контролю з боку радянською Росії за зовнішньополітичною діяльністю УСРР. Головним джерелом фінансування був основний фонд УСРР, додаткового – резервний фонд УСРР, особлива каса Уповноваженого НКФ РСФРР при РНК УСРР, спеціального – золотий і валютний фонди цього ж уповноваженого [74].

Центральне управління НКЗС УСРР фінансувалось радянськими грошовими знаками (рублями, в тому числі зразка 1922 р.), його закордонні представництва іноземними грошовими знаками, зокрема, країни перебування (німецькі марки, польські злоті, італійські й турецькі ліри, шведські і чеські крони), а також золотими рублями, які були ліквідними в усій Європі. Кошти знаходились на рахунках радянського Державного банку. Для закордонних представництв вони проходили через торговельні представництва УСРР (кошториси й рахунки дипломатичних й торговельних представництв УСРР за кордоном існували окремо). До організації за кордоном роботи фінансових відділів повпредств і торгпредств УСРР кошти проходили через фінансові відділи повпредств РСФРР. Опісля ж утворення НКЗС СРСР і повпредств СРСР за кордоном, діяльність їхніх радників від УСРР частково оплачувалась за кошторисом СРСР (“радянська робота”) і кошторисом УСРР (“українська робота”). Кошти ж для управлінь Уповноважених НКЗС УСРР в Одесі й Києві проходили відповідно через губфінвідділи управління Уповноваженого НКФ РСФРР при РНК УСРР.

Заробітна платня у дипломатів УСРР, зважаючи на “повоєнну розруху й голод”, була не поганою. Їхня праця оплачувалась згідно з посадовим окладом, за відповідною тарифною сіткою – спочатку за розрядом від 1 до 35, потім від 1 до 17 (на жаль, автору не вдалось з’ясувати, щоб порівняти, заробітну платню співробітників іноземних посольств в Україні, а також ціни на житло, продукти харчування, проїзд за кордоном). Але відомо, що зарплатня дипломатам, які працювали за кордоном, нараховувалась з врахуванням мінімального рівня життя у країні перебування. Так згідно з наказом по наркомату від 9 червня 1922 р. мінімальний прожитковий для дипломатів мінімум у Швеції був встановлений на рівні 1800 чеських крон, в Австрії – 42 руб. золотом. Посадові оклади дипломатів УСРР встановлювались відповідно до окладів російських колег. До того ж, умови праці дипломатів УСРР, розміри зарплат, їх соціальне забезпечення визначались колективним договором. Прикметно, що влітку 1923 р. міжвідомча бюджетна нарада пропонувала на липень – вересень поточного року збільшити процент (%) оплати праці за її кваліфікацію, але за рахунок зменшення посадових окладів співробітників наркомату. Той виступив проти, бо тоді при мінімальному окладі в 420 руб., відповідальні співробітники в кінцевому рахунку отримували менше, ніж раніше.

Але виплата наркомату коштів на його потреби і заробітну плату співробітникам іноді затримувалась. Таке трапилось наприкінці 1921 – на початку 1922 рр., наприкінці 1922 – на початку 1923 рр. Повпреди УСРР також часто скаржились на нестачу коштів, скажімо, на канцелярські товари. Але очевидно, що не завжди виділені кошти використовувались раціонально. Очевидним, що дипломати УСРР за кордоном “не бідували” [75].

Таким чином, треба спростувати думку, що значення роботи НКЗС УСРР тим вагоміші, що досягнуті “в умовах розрухи й голоду”. Насправді ж, Наркомат закордонних справ УСРР впродовж 1919 – 1923 рр. отримував в цілому належне фінансування. І це було одним з засобів, які забезпечили його ефективне функціонування і вдале виконання покладених на нього завдань.

ЛІТЕРАТУРА ТА ДЖЕРЕЛА

1. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України). – Ф.1. – Оп.2. – Спр.467. – Арк.157 – 159.
74. Там само. – Спр.1220. – Арк.17, 89 – 89зв.; Спр.1211. – Арк.8зв.; Спр.1227. – Арк.12; Спр.1222. – Арк.4зв., 5 – 10; Спр.1223. – Арк.46; Спр.1224. – Арк.12, 107, 124, 126; Спр.1225. – Арк.73, 77, 101, 106, 112 – 115; Спр.1237. – Арк.114; Спр.1249. – Арк.7, 8; Спр.1250. – Арк.46; Спр.1251. – Арк.1; Спр.1259. – Арк.5, 6, 20, 28, 47; 96зв., 155; 165, 194; Спр.1281. – Арк.35, 40, 43.
2. Там само. – Спр.1249. – Арк.165.

Таблиця 1

Тимчасовий видатковий розпис на НКЗС УСРР на 1921 р. (в тис.)

Предмет видатку	Відпущено на 1920 р.	50% кошторису 1920 р. на червень і липень 1921 р.
Заробітна платня співробітників НКЗС	1.120.000 руб.	560.000 крб.
Премії і понадурочні	975.000 руб.	487.000 руб.
Канцелярські, господарські й інші видатки	100.000 руб.	50.000 руб.
Утримання й ремонт будівель НКЗС	50.000 руб.	25.000 руб.
Утримання конюшні й автомобільного гаражу	1.000.000 руб.	500.000 руб.
Відрядження і зв'язок з НКЗС РСФРР	170.000 руб.	85.000 руб.
Прийом делегацій	570.000 руб.	285.000 руб.
Купівля валюти	250.000 руб.	125.000 руб.
Управління уповноважених НКЗС УСРР в Києві й Одесі, Інформбюро	7.425.000 руб.	3.712.500 руб.
Дипломатичне представництво	600.000 руб.	300.000 руб.
Всього:	12.260.000 руб.	6.130.000 руб.

ЦДАВО України. – Ф.Р. – 4сч. – Оп.1с. – Спр.1220. – Арк.1.

Таблиця 2

Штат і оклади співробітників Центрального управління НКЗС УСРР (в тис.) (1921 р.)

№п/п	Посада	К-ть посад	Розряд	Оклад (в руб.)
1.	Член колегії	4	17	12.500
2.	Генеральний Секретар	1	17	12.500
3.	Зав. відділом	3	17	12.500
4.	Старший референт	4	17	12.500
5.	Секретар Економ.-правового відділу	1	17	12.500
6.	Вчений секретар	1	17	12.500
7.	Юрисконсульт	2	17	12.500
8.	Зав. ІнорАТАУ	1	17	12.500
9.	Стажери	15	17	12.500
10.	Референт	3	16	11.500
11.	Старший шифрувальник	1	16	11.500
12.	Головний бухгалтер	1	16	11.500
13.	Зав. відділом	1	15	10.750
14.	Зав. підвідділом	1	15	10.750
15.	Черговий секретар	4	15	10.750

16.	Секретар дивізіону	1	15	10.750
17.	Перекладач	2	15	10.750
18.	Перекладач ІноРАТАУ	1	15	10.750
19.	Стажер	5	15	10.750
20.	Зав. підділом	2	14	10.000
21.	Шифрувальник	4	14	10.000
22.	Бухгалтер	1	14	10.000
23.	Касир	1	14	10.000
24.	Заступник зав. ІноРАТАУ	1	14	10.000
25.	Редактори	3	14	10.000
26.	Секретар	1	14	10.000
27.	Зав. канцелярією	1	13	9.250
28.	Помічник бухгалтера	1	13	9.250
29.	Дипкур'єр	8	13	9.250
30.	Співробітник консульської частини	1	13	9.250
31.	Водій-механік	1	13	9.250
32.	Телеграфіст	3	13	9.250
33.	Механік-телеграфіст	1	13	9.250
34.	Перекладач ІноРАТАУ	1	13	9.250
35.	Зав. бібліотекою	1	12	8.750
36.	Зав. столом особового складу	1	10	7.500
37.	Агент госп. частини	1	10	7.500
38.	Друкарка	5	9	6.750
39.	Діловод	3	9	6.750
40.	Зав. складом	1	9	6.750
41.	Працівники	3	9	6.750
42.	Технік комун. служби	1	9	6.750
43.	Друкарка ІноРАТАУ	1	8	6.750
44.	Рахівник	1	8	6.000
45.	Бібліотекар	1	8	6.000
46.	Друкарка	2	7	5.500
47.	Діловод	1	7	5.500
48.	Помічник водія	1	7	5.500
49.	Телефоніст	3	7	5.500
50.	Ротаторник ІноРАТАУ	1	7	5.500
51.	Кур'єри	3	4	4.000
52.	Швейцар	2	4	4.000
53.	Двірник	1	4	4.000

ЦДАВО України. – Ф.Р. – 4сч. – Оп.1с. – Спр.1237. – Арк.163 – 163зв.

Таблиця 3

Штати й оклади працівників НКЗС УСРР (в тис.) (1921 р.)

Посада	К-ть посад	Оклад
Народний комісар	1	–
Радник НКЗС	1	20.000 руб.
Головний секретар	1	6.400 руб.
Помічник секретаря	2	5.400 руб.
Діловод	1	3.520 руб.
Зав. відділом зовнішніх відносин	1	6.400 руб.
Зав. відділом віз і паспортів	1	6.400 руб.
Зав. фінансовим відділом	1	3.200 руб.
Зав. господарською частиною	1	3.200 руб.
Зав. відділом друку	1	6.400 руб.
Уповноважений НКЗС УСРР в Одесі	1	11.700 руб.

ЦДАВО України. – Ф.Р. – 4сч. – Оп.1с. – Спр.1220. – Арк.1.

Таблиця 4

Тарифікація посад співробітників повноважних представництв УСРР за кордоном (1921 р.)

Дипломатична частина	
Повноважний представник	5
Радник	4,5
Особистий секретар	3,6
Секретар, Зав. архівом	2,75
Канцелярія	
Зав. канцелярією	3,25
Діловод	2,75
Друкарка	2,35
Ротаторщик	2
Телеграфіст	2,25
Механік	2,5
Шифрувальник	2,75
Господарська частина	
Завгосп	3
Водій	2
Прибиральниця	1
Кур'єр	1,5
Головний бухгалтер	3,25
Касир	2
Консульський відділ	
Зав. відділом	3,5

Секретар	2,5
Діловод	2,25
Пресбюро	
Зав. бюро	3,5
Редактор	3
Секретар	2,5
Друкарка	2,5
Діловод	2

ЦДАВО України. – Ф.Р. – 4сч. – Оп.1с. – Спр.1249. – Арк.276.

Таблиця 5

Тарифікація співробітників НКЗС УСРР за розрядами (1921 р.)

Кіл-ть працівників	Розряди
32 осіб	17 розряд
5	16
16	15
13	14
17	13
1	12
2	10
15	9
2	6
9	7
8	4

ЦДАВО України. – Ф.Р. – 4сч. – Оп.1с. – Спр.1249. – Арк.282.

Таблиця 6

Штати й оклади працівників НКЗС УСРР (в тис.) (1921 р.)

Посада	К-ть посад	Оклад
Народний комісар	1	11.700 руб.
Заступник наркома	1	11.700 руб.
Радник НКЗС	1	20.000 руб.
Уповноважений НКЗС УСРР в Одесі	1	11.700 руб.
Головний секретар	1	6.400 руб.
Помічник головного секретаря	1	5.800 руб.
Зав. підвідділом служби кур'єрів	1	2.400 руб.
Дикур'єри	4	4.050 руб.
Зав. відділом віз і паспортів	1	6.400 руб.
Зав. відділом Заходу	1	6.400 руб.
Зав. економічно-правовим	1	6.400 руб.

відділом		
Зав. підвідділом статистики	1	5.400 руб.
Зав. інформаційним бюро	1	6.400 руб.
Зав. господарським відділом	1	6.400 руб.
Зав. фінансовим відділом	1	6.400 руб.
Головний бухгалтер	1	6.400 руб.

ЦДАВО України. – Ф.Р. – 4сч. – Оп.1с. – Спр.1220. – Арк.4 – 5.

Таблиця 7

**Штати й оклади співробітників Управління Уповноваженого
НКЗС УСРР в Києві (в тис.) (1921 р.)**

Посада	К-ть посад	Оклад
Уповноважений	1	20.000 руб.
Секретар	1	6.400 руб.
Діловод	1	3.520 руб.
Консультант	1	6.400 руб.
Друкарка	1	3.160 руб.
Співробітник для доручень	2	3.520 руб.
Дипкур'ери	2	4.050 руб.
Кур'єр	1	2.100 руб.
Всього:	10	453.800 руб.

ЦДАВО України. – Ф.Р. – 4сч. – Оп.1с. – Спр.1222. – Арк.2.

Таблиця 8

**Штати й оклади співробітників Управління Уповноваженого
НКЗС УСРР в Одесі (в тис.) (1921 р.)**

Посада	К-ть посад	Розряд (категорія)	Оклад
Уповноважений	1	31	19.040 руб.
Помічник уповноваженого	1	35	21.760 руб.
Секретар	1	31	19.040 руб.
Бухгалтер	1	29	17.680 руб.
Співробітники для доручень	2	18	11.968
Редактор	2	29	17.680 руб.
Перекладачі	4	18	11.968 руб.
Експедитор	1	–	–
Реєстратор	1	12	8.288 руб.
Друкарки	1	15	9.854 руб.
Кур'єри	2	5	5.040 руб.
Всього:	19		142.318

ЦДАВО України. – Ф.Р. – 4сч. – Оп.1с. – Спр.1222. – Арк.11 – 13.

**Штати й оклади співробітників Повноважного представництва УСРР
в РСФРР (в тис.) (1921 р.)**

№п/п	Посада	К-ть посад	Оклад
Загальна канцелярія			
1.	Повноважний представник	1	13.500 руб.
2.	Заступник повпреда	1	13.500 руб.
3.	Радник	1	13.500 руб.
4.	І Секретар	1	13.500 руб.
5.	ІІ Секретар	1	13.500 руб.
6.	Зав. канцелярією	1	6.525 руб.
7.	Зав. інформаційним відділом	1	7.200 руб.
8.	Референт	1	6.400 руб.
9.	Діловоди	2	4.350 руб.
10.	Друкарки	2	4.650 руб.
11.	Перекладачі	2	4.650 руб.
12.	Журналісти	2	3.450 руб.
13.	Завгосп і касир	2	5.400 руб.
14.	Дипломатичні кур'єри	2	4.650 руб.
15.	Співробітники для доручень	2	4.650 руб.
16.	Кур'єр по місту	1	2.310 руб.
17.	Кур'єр іногородній	1	3.150 руб.
18.	Водії	3	2.910 руб.
Відділ віз			
19.	Зав. відділом	1	7.200 руб.
20.	Секретар	1	6.400 руб.
21.	Друкарки	1	3.500 руб.
22.	Діловод	1	4350 руб.
Інформаційне бюро			
22.	Зав. інформаційним бюро	1	7.200 руб.
23.	Редактори	2	4.650 руб.
24.	Секретар	1	6.400 руб.
25.	Друкарки	2	3.500 руб.
26.	Перекладачі	2	4.650 руб.
27.	Кур'єри	2	3.150 руб.

ЦДАВО України. – Ф.Р. – 4сч. – Оп.1с. – Спр.1223. – Арк.50 – 52; спр.1237. – Арк.147.

**Штати й оклади співробітників Повноважного представництва
УСРР за кордоном (1921 р.)**

Посада	К-ть посад	Оклад
Повноважний представник	1	450 зол. руб.
Радник	1	405 зол. руб.
І Секретар	1	360 зол. руб.
ІІ Секретар	1	315 зол. руб.
Зав. Канцелярією	1	270 зол. руб.

Діловод	1	180 зол. руб.
Друкарки	2	180 зол. руб.
Шифрувальник	2	180 зол. руб.
Зав. Фінансовою частиною (бухгалтер)	1	270 зол. руб.
Касир	1	225 зол. руб.
Зав. Господарською частиною	1	270 зол. руб.
Помічник зав. господарською частиною	1	225 зол. руб.
Кур'єри:		
Дипломатичні	2	225 зол. руб.
Старший кур'єр	1	135 зол. руб.
Кур'єри	2	112.50 руб.
Швейцар	1	90 зол. руб.
Зав. інформаційним відділом	1	315 зол. руб.
Помічник зав. інформаційним відділом	2	270 зол. руб.
Архіваріус	1	135 зол. руб.

ЦДАВО України. – Ф.Р. – 4сч. – Оп.1с. – Спр.1223. – Арк.6.

Таблиця 11

**Штат і оклади членів надзвичайного посольства УСРР до Туреччини
(кінець 1921 – початок 1922 рр.)**

№п/п	Посада	К-ть посад	Оклад
1.	Голова	1	375 зол. руб.
2.	Радник	1	300 зол. руб.
3.	Військовий експерт	1	300 зол. руб.
4.	Торговий експерт	1	300 зол. руб.
5.	Юрисконсульт	1	225 зол. руб.
6.	Секретар	1	225 зол. руб.
7.	Перекладачі:		
8.	з французької мови	1	225 зол. руб.
9.	з турецької мови	1	150 зол. руб.
10.	Діловод	2	187,5 зол. руб.
11.	Співробітник для доручень	1	150 зол. руб.
12.	Лікар	1	225 зол. руб.
13.	Комендант	1	187,5 зол. руб.
14.	Казначей-бухгалтер	1	187,5 зол. руб.
15.	Помічник коменданта з господарської частини	1	187,5. зол. руб.
16.	Начальник конвою	1	150 зол. руб.
17.	Ординарці	4	75 зол. руб.
18.	Конвой	20	75 зол. руб.

ЦДАВО України. – Ф.Р. – 4сч. – Оп.1с. – Спр.1223. – Арк.38 – 39, Спр.1237. – Арк.131.

**Штати й оклади співробітників Повноважного представництва
УСРР у Польщі (в тис.) (1921 р.)**

№п/п	Посада	К-ть посад	Оклад
1.	Повноважний представник	1	150.000 руб.
2.	Радник	1	125.000 руб.
3.	I Секретар	1	120.000 руб.
4.	II Секретар	1	105.000 руб.
5.	Консультант з військових Справ	1	135.000 руб.
6.	Уповноважений НКЗТ	1	135.000 руб.
7.	Консультант з торгово- промислових і фінансових справ	1	120.000 руб.
8.	Юрисконсульт	1	135.000 руб.
9.	Особистий секретар	1	75.000 руб.
Загальний відділ			
10.	Зав. канцелярією	1	90.000 руб.
11.	Черговий	1	67.000 руб.
12.	Архіваріус, бібліотекар	1	60.000 руб.
13.	Молодший діловод	2	45.000 руб.
14.	Перекладачі	2	60.000 руб.
15.	Стенографіст	1	75.000 руб.
16.	Друкарки	3	52.000 руб.
17.	Журналіст	1	37.000 руб.
Підвідділ телеграфів			
18.	Шифрувальник	2	60.000 руб.
19.	Механік телеграфу	1	67.000 руб.
20.	Телеграфіст	3	60.000 руб.
Бюро друку й інформації			
21.	Зав. бюро	1	105.000 руб.
22.	Помічник зав. бюро	1	90.000 руб.
23.	Редактори	3	90.000 руб.
24.	Діловод	1	60.000 руб.
25.	Друкарки	2	52.000 руб.
26.	Кореспондент	4	60.000 руб.
Рахунково-фінансовий відділ			
27.	Головний бухгалтер	1	90.000 руб.
28.	Казначей	1	75.000 руб.
29.	Старший касир	1	60.000 руб.
Господарський відділ			
30.	Зав. відділом	1	90.000 руб.
31.	Помічник зав. відділом	1	75.000 руб.
32.	Діловод	1	45.000 руб.
33.	Кладовщик	1	37.000 руб.
34.	Повар	1	37.000 руб.
35.	Прибиральниця	1	30.000 руб.
36.	Кухонна прислуга	5	30.000 руб.
37.	Кур'єри	4	30.000 руб.

38.	Швейцар	1	37.000 руб.
39.	Двірник	1	30.000 руб.
Підвідділ зв'язку			
40.	Водій	1	60.000 руб.
	Водій	2	52.000 руб.

ЦДАВО України. – Ф.Р. – 4сч. – Оп.1с. – Спр.1223. – Арк.13, 24. 27 – 27зв.; Спр.1237. – Арк.134.

Таблиця 13

**Повноважне представництво УСРР у Польщі (в тис.)
(грудень 1921 р.)**

№п/п	Посада	Особи	Розряд	Оклад
1.	Повноважний представник	Шумський	16	420.000 руб.
2.	Радник	Хургін	15	420.000 руб.
3.	I Секретар	Сіак	15	420.000 руб.
4.	II Секретар	Попов	15	420.000 руб.
5.	Особистий секретар	Максимович	14	420.000 руб.
6.	Зав. канцелярією	Довженко	9	390.000 руб.
7.	Перекладач	Басчехи	8	360.000 руб.
8.	Шифрувальник	Вовчик	7	360.000 руб.
9.	Журналіст	Барвенко	5	236.000 руб.
10.	Зав. бюро преси й інформації	Ладан	13	420.000 руб.
11.	Перекладач	Бачинський	8	360.000 руб.
12.	Друкарка	Лапіна	8	324.500 руб.
13.	Кореспондент	Маждсон	9	360.000 руб.
14.	Кореспондент	Смалець	9	360.000 руб.
15.	Завгосп	Козловський	11	413.000 руб.
16.	Швейцар	Добудок	3	177.000 руб.
17.	Кур'єр	Циганчук	3	177.000 руб.
18.	Прибиральниця	Маслова	2	147.000 руб.
19.	Кур'єр	Вратинський	3	177.000 руб.
20.	Секретар укр. торг. Місії	Моневич	9	390.000 руб.
21.	Друкарка	Межлюк	8	324.000 руб.

ЦДАВО України. – Ф.Р. – 4сч. – Оп.1с. – Спр.1249. – Арк.37.

Таблиця 14

Штати дипломатичного представництва УСРР за кордоном (1921 р.)

№п/п	Посада	К-ть посад	Оклад (в зол. руб.)
1.	Повноважний представник	1	450
2.	Радник	1	405
3.	I Секретар	1	360
4.	II Секретар	2	630 (315 на одного)
5.	Зав. канцелярією	1	270
6а.	Старший діловод	1	180
6б.	Молодший діловод	2	135
7.	Друкарки (одна для інформ.)	3	540 (180 на одну)

	відділу)		
8.	Шифрувальниця-друкарка	2	360 (180 на одну)
9.	Зав. фінансовою частиною, бухгалтер	1	270
10.	Касир	1	225
11.	Зав. госп. частиною	1	270
12.	Помічник завгоспа	1	225
13.	Агент для доручень	1	180
14.	Комендант (зав. домами)	1	210
15.	Кур'ери	2	450 (225 на одного)
16.	Швейцар	1	90
17.	Зав. інформ. відділом	1	315
18.	Помічник завідувача	2	540 (270 на одного)
19.	Архіваріус	1	155

ЦДАВО України. – Ф.Р. – 4сч. – Оп.1с. – Спр.1237. – Арк.133.

Таблиця 15

Штати репатріаційної місії УСРР за кордоном (1921 р.)

№п/п	Посада	К-ть посад	Оклад (в зол. руб.)
1.	Уповноважений	1	450
2.	Заступник	1	405
3.	Секретар	1	315
4.	Діловод	2	360
5.	Друкарка	1	157.5
6.	Кур'ери	2	180
7.	Дипкур'ери	2	450 (225 на одного)

ЦДАВО України. – Ф.Р. – 4сч. – Оп.1с. – Спр.1237. – Арк.138.

Таблиця 16

Кошторис видатків Репатріаційної місії УСРР в Болгарії (1921 р.)

Кількість співробітників	Мінімальний оклад	Всього:	Або
5	3400 левів	3.839.750 левів	49.149 зол. руб.

ЦДАВО України. – Ф.Р. – 4сч. – Оп.1с. – Спр.1249. – Арк.274.

Таблиця 17

Зведена відомість по утриманню дипломатичних представництв УСРР за кордоном за 9 місяців (січень – вересень 1922 рр.)

(заробітна плата, понадурочні, канцелярські й господарські витрати, преса й інформація, культурні потреби, витрати на відрядження, добові і підйомні, ін.)

Польща	142.898.400 польс. марок	= 85.648 зол. руб.
Чехословаччина	1.668.375 чеськ. Крон	= 33.367 зол. руб.

Австрія	43.128.000 австр. Крон	= 24.152 зол. руб.
Німеччина	–	38.798 зол. руб.
Прибалтійські країни	8.744.400 естон. Марок	= 43.722 зол. руб.
Всього:		225.687 зол. руб.

ЦДАВО України. – Ф.Р. – 4сч. – Оп.1с. – Спр.1237. – Арк.27 – 28.

Таблиця 18

Кошторис Повноважного представництва УСРР в Польщі (1922 р.) (на один місяць)

Кіль-ть працівників	Мінімальний оклад	Всього в місяць
36	80.000 поль. марок	15.877.600 поль. марок = 9.516.44 зол. руб.

ЦДАВО України. – Ф.Р. – 4сч. – Оп.1с. – Спр.1237. – Арк.32.

Таблиця 19

Кошторис Повноважного представництва УСРР в Чехословаччині (1922 р.) (на один місяць)

Кіль-ть працівників	Мінімальний оклад	Всього в місяць
13	2.500 чеськ. крон	185.375 чеськ. крон = 3.707.5 зол. руб.

ЦДАВО України. – Ф.Р. – 4сч. – Оп.1с. – Спр.1237. – Арк.33.

Таблиця 20

Кошторис Повноважного представництва УСРР в Австрії (1922 р.) (на один місяць)

Кіль-ть працівників	Мінімальний оклад	Всього в місяць
9	80.000 австр. крон	4.792.000 австр. крон = 2.683.5 зол. руб.

ЦДАВО України. – Ф.Р. – 4сч. – Оп.1с. – Спр.1237. – Арк.34.

Таблиця 21

Проект кошторису Укрбюробіну на 1922 р.

Доходи – 77 тис. 858 руб. 25 коп. (зол.)	Видатки – 99 тис. 168 руб. 25 коп. (зол.) (652 тис. 170 радян. руб. 60 коп.)
--	---

ЦДАВО України. – Ф.Р. – 4сч. – Оп.1с. – Спр.1237. – Арк.106, Спр.1249. – Арк.245.

Таблиця 22

Кошторис Повноважного представництва УСРР в Німеччині (1922 р.) (на один місяць)

Кіль-ть працівників	Мінімальний оклад	Всього в місяць
17	42 руб. зол.	4.310.9 зол. руб.

ЦДАВО України. – Ф.Р. – 4сч. – Оп.1с. – Спр.1237. – Арк.35.

Таблиця 23

**Кошторис Повноважного представництва УСРР в
Прибалтійських країнах (1922 р.) (на один місяць)**

Кіль-ть працівників	Мінімальний оклад	Всього в місяць
8	14.000 естон. марок	971.600 естон. марок = 4.858 зол. руб.

ЦДАВО України. – Ф.Р. – 4сч. – Оп.1с. – Спр.1237. – Арк.35.

Таблиця 24

**Тимчасові штати Повноважного представництва УСРР в
Чехословаччині (1922 р.)**

№п/п	Посада	К-ть посад	Оклад (в зол. руб.)
1.	Повноважний представник	1	135
2.	Секретар	1	112.5
3.	Особистий секретар	1	78.75
4.	Діловод	1	90
5.	Друкарка	2	67.5
6.	Перекладач	1	67.5
7.	Шифрувальник	1	78.75
8.	Зав. пресбюро	1	101.25
9.	Кореспондент	1	78.75
10.	Касир і завгосп	1	90
11.	Кур'єр	1	45
12.	Сторож	1	45

ЦДАВО України. – Ф.Р. – 4сч. – Оп.1с. – Спр.1259. – Арк.116.

Таблиця 25

**Штати й оклади співробітників Повноважного представництва
УСРР в Чехословаччині (1922 р.)**

№п/п	Посада	К-ть посад	Оклад
1.	Повноважний представник	1	8.000 крон
2.	Консул	1	6.500 крон
3.	Секретар і Керуючий справами	1	6.500 крон
4.	Зав. фін. відділом і бухгалтер	1	6.500 крон
5.	Юрисконсульт	1	5.500 крон
6.	Старший діловод	1	4.500 крон
7.	Шифрувальник	1	4.500 крон
8.	Перекладач	1	4.000 крон
9.	Друкарка	1	3.500 крон
10.	Кореспондент	1	3.500 крон
11.	Прибиральниця	1	2.000 крон
12.	Кур'єри	1	2.000 руб.

ЦДАВО України. – Ф.Р. – 4сч. – Оп.1с. – Спр.1237. – Арк.116; Спр.1259. – Арк.60.

Тимчасові штати й оклади співробітників Повноважного представництва УСРР в Австрії (1922 р.)

№п/п	Посада	К-ть посад	Оклад
1.	Повноважний представник	1	210 зол. руб.
2.	Секретар	1	147 зол. руб.
3.	Консул	1	168 зол. руб.
4.	Шифрувальник	1	84 зол. руб.
5.	Друкарки	1	84 зол. руб.
6.	Діловод	1	84 зол. руб.
7.	Секретар консульського відділу, перекладач	1	105 зол. руб.
8.	Кур'єр	1	42 зол. руб.
9.	Сторож	1	42 зол. руб.

ЦДАВО України. – Ф.Р. – 4сч. – Оп.1с. – Спр.1237. – Арк.114, Спр.1249. – Арк.5.

Тимчасові штати й оклади співробітників Повноважного представництва УСРР в Німеччині (1922 р.)

№п/п	Посада	К-ть посад	Оклад
1.	Повноважний представник	1	210 зол. руб.
2.	Заступник, зав. репатріаційним й інформаційним відділами	1	189 зол. руб.
3.	Керуючий справами	1	147 зол. руб.
4.	Шифрувальник	1	84 зол. руб.
5.	Друкарки	2	84 зол. руб.
6.	Реєстратор	1	63 зол. руб.
7.	Перекладач	1	84 зол. руб.
8.	Кур'єри	2	42 зол. руб.
9.	Канцелярський працівник	1	63 зол. руб.

ЦДАВО України. – Ф.Р. – 4сч. – Оп.1с. – Спр.1237. – Арк.115; Спр.1249. – Арк.6.

Кошторис на утримання Повноважного представництва УСРР у Далекосхідній республіці

Кількість співробітників	Мінімальний оклад	Всього потрібно:
6 осіб	60 руб. золотом	24.400 руб. золотом

Повноважне представництво УСРР у Далекосхідній республіці засновано так і не було. Кошторис залишився проектом // ЦДАВО України. – Ф.Р. – 4сч. – Оп.1с. – Спр.1249. – Арк.157 – 158.

Кошторис видатків НКЗС УСРР на 1922/1923 рр. (Центральне управління й місцеві органи)

№п/п	Призначення	Центральне управління	Місцеві органи
1.	Заробітна платня працівникам	50.726 зол. руб.	13.182 зол. руб.
2.	Утримання повноважних	355.845 зол. руб.	–

	представництв за кордоном		
3.	Утримання Повноваженого представництва УСРР в РСФРР	6.865 зол. руб.	–
4.	Прийом представників іноземних держав	25.000 зол. руб.	–
5.	Допомога політичним емігрантам	5.000 зол. руб.	–

ЦДАВО України. – Ф.Р. – 4сч. – Оп.1с. – Спр.1249. – Арк.211.

Таблиця 30

Штати й оклади співробітників Управління Уповноваженого НКЗС СРСР при РНК УСРР (1923 р.)

№п/п	Посада	Розряд	К-ть посад	Оклад
1.	Уповноважений	17	1	141.57 зол. руб.
2.	Заступник уповноваженого	16	1	129.47 зол. руб.
3.	Зав. канцелярією	13	1	49.25 зол. руб.
4.	Старший діловод	10	1	39.92 зол. руб.
5.	Молодший діловод	9	1	35.94 зол. руб.
6.	Друкарки	9	2	35.94 зол. руб.
7.	Старший шифрувальник	12	1	46.58 зол. руб.
8.	Співробітник для доручень	10	1	39.92 зол. руб.
9.	Телефоніст	7	2	29.28 зол. руб.
10.	Завгосп	12	1	46.58 зол. руб.
11.	Бухгалтер	13	1	136.12 зол. руб.
Економічно-правовий відділ				
12.	Зав. відділом	14	1	136.12 зол. руб.
13.	Юрисконсульт	13	1	136.12 зол. руб.
14.	Зав. столом віз	12	1	46.58 руб.
15.	Співробітник консульської частини	10	1	39.92 зол. руб.
Бюро друку				
16.	Зав. бюро	14	1	53.24 зол. руб.
17.	Редактор	13	1	49.25 руб.
Відділ зв'язку				
18.	Зав. відділом	14	1	53.24 зол. руб.
19.	Дипкур'ери	10	3	39.92 руб.
20.	Пакувальники	6	1	27 зол. руб.
21.	Старший телеграфіст	12	1	46.58 зол. руб.
22.	Телеграфіст	11	2	42.59 зол. руб.
Позаштатні співробітники				
23.	Водій	9	1	35.94 зол. руб.
24.	Помічник водія	7	1	29.28 зол. руб.
25.	Швейцар	5	1	25.32 зол. руб.
26.	Двірник	5	1	25.32 зол. руб.
27.	Кур'ери	5	2	25.32 зол. руб.
28.	Прибиральниця	5	2	25.32 зол. руб.
Агентство Уповноваженого НКЗС в Києві				
29.	Агент	16	1	91.83 зол. руб.
30.	Секретар	14	1	79.86 зол. руб.

31.	Кур'єр	5	1	25.32 зол. руб.
Агентство Уповноваженого НКЗС в Одесі				
32.	Агент	16	1	91.83 зол. руб.
33.	Секретар	14	1	79.86 зол. руб.
34.	Співробітник для доручень	10	1	39.92 зол. руб.
35.	Бухгалтер	13	1	49.25 зол. руб.
36.	Друкарки	9	1	35.94 зол. руб.
Позаштатні співробітники				
37.	Водій	9	1	35.94 зол. руб.
38.	Кур'єр	5	1	25.32 зол. руб.
39.	Прибиральниця	5	1	25.32 зол. руб.
40.	Двірник	5	1	25.32 зол. руб.

ЦДАВО України. – Ф.Р. – 4сч. – Оп.1с. – Спр.1281. – Арк.119 – 119зв.

Таблиця 31

**Штати співробітників Управління Уповноваженого НКЗС СРСР
при РНК УСРР (1923 р.)**

№п/п	Посада	Розряд	К-ть посад	Надбавка
1.	Уповноважений	17	1	50%
2.	Заступник уповноваженого	17	1	50%
3.	Секретар	15	1	50%
4.	Бухгалтер	14	1	
5.	Діловод	7	1	
6.	Друкарка	9	1	
7.	Співробітник для доручень	10	1	
8.	Кур'єр	4	1	
9.	Прибиральниця	3	1	
10.	Двірник	3	2	
11.	Водій	13	1	
12.	Управляючий домами	14	1	
13.	Юрисконсульт	15	1	
14.	Реєстратор	7	1	

ЦДАВО України. – Ф.Р. – 4сч. – Оп.1с. – Спр.1249. – Арк.45.

Таблиця 32

Видатки Укрбюробіну з 1 січня по 1 жовтня 1923 р.

Всього:	31 тис. 522 руб. 75 коп. (золотом)
---------	------------------------------------

ЦДАВО України. – Ф.Р. – 4сч. – Оп.1с. – Спр.1259. – Арк.161 – 161зв.

РЕЦЕНЗІЇ

Ластовський В. В., докт. іст. наук

СУЧАСНИЙ ЕПОС КРИМСЬКОЇ ІСТОРІЇ

(Непомнящий А. А. *Подвижники крѣмоведенія. – Т. 2: Taurica orientalia. – Симферополь: ОАО “СГТ”, 2008. – 600 с.)*

Крим в історії України – це особлива сторінка. Її не можна уявляти собі інакше як певною таємничістю, огорнутою ще у творах античних авторів і давньогрецьких міфах. І саме ця таємничість історії Криму представляє нам невичерпну інформацію для дослідження цього краю, що опинився на перетині шляхів різних цивілізацій – від сходу до заходу, від півдня до півночі. Мабуть саме тому вивченню всіх проблем, пов'язаних із минулим Кримського краю, присвячувала своє життя ціла плеяда вітчизняних і зарубіжних дослідників. Проте, більшість їх праць на сьогодні вже є раритетом, доступним тільки вузькому колу фахівців.

Нова книга сучасного відомого історика Андрія Анатолійовича Непомнящого присвячена одночасно цілому ряду проблем – історії Криму, історії кримської науки, історичній науці про Крим, біографіям істориків-дослідників Криму і т.п. І хоча ця книга видана у серії “Біобібліографія кримознавства” як 12 випуск, насправді вона значно виходить за рамки цього напрямку. Як б сказав – це своєрідний сучасний епос розвитку історичної науки у Криму. Сам же автор скромно зазначає мету своєї книги: “...представити широкий діапазон кримознавчих орієнталістичних досліджень протягом 1783-1941 років”.

Взагалі, біографічні матеріали представляють собою завжди досить складний момент у науковій творчості дослідника. Адже перед ним стоїть завдання не просто описати життя певної особистості, але й спробувати викласти її думки, позицію, ставлення до проблеми тощо. А це вже значно важче, оскільки в цьому випадку дослідник змушений спробувати поставити себе на місце тієї людини, чию біографію він вивчає.

Цілком логічно, що автор почав свою монографію від самих перших часів наукового дослідження пам'яток історії і культури Криму, що було започатковано ще наприкінці XVIII ст. представниками вченої еліти із Санкт-Петербурзької Академії Наук (І. Гільденштедт, С. Домашнев, В. Зуєв та ін.). Саме це, як зазначає автор, «сприяло популяризації знань про край, завдяки чому Крим невдовзі став місцем паломництва чисельних вітчизняних і зарубіжних мандрівників».

В подальшому ж, у розповіді про розвиток кримської орієнталістики на протязі XIX – XX ст., перед читачами постає цілий портретний ряд відомих істориків – В. Григор'єва (1816-1881), І. Березіна (1819-1896), М. Веселовського (1848-1918), Ф. Лашкова (1858-1917), В. Смірнова (1846-1922), О. Андрієвського (1845-1902), В. Базилевича (1892-1942), П. Фальова (1888-1922), І. Крачковського (1883-1951) та ін. Але це не схематичний виклад, а жива розповідь, в якій висвітлюються не просто їх біографії і їх праці, але й їх досить складний життєвий шлях, іноді досить трагічний, їх погляди на ті чи інші проблеми і їх вплив на розвиток історичної науки. Автор книги дуже яскраво і справедливо показав, що багато хто із цих істориків був незаслужено забутий наукою.

Крім історико-біографічно-історіографічних матеріалів, А. Непомнящий представив для читача ще й ряд цінної інформації щодо становлення кримознавчих наукових інституцій – Російського музею імператора Олександра III у Санкт-Петербурзі (пов'язаного з іменами В. Ламанського, К. Іностранцева, П. Бекетова та ін.), Лазаревського інституту східних мов у Москві (Х. Кучук-Іоаннесов, В. Гордлевський, О. Олесницький, А. Кримський). Особливий інтерес викликають матеріали, пов'язані із невдалими спробами організувати дослідження Криму вже у радянський період у 1930-х рр., невдалими внаслідок централізованої офіційної політики у цьому питанні.

Окремо можна зупинитися ще й на додатках – це тексти 9 творів кримських орієнталістів, які були малодоступними для істориків або ж залишалися до сьогодні неопублікованими. Серед них – праці І.-Г. Георгі “Таврійські татари”, І.М. Березіна “Крим”, В.Д. Смірнова “Становище кримських архівів і їх значення” та ін.

В цілому ж, необхідно відзначити, що монографія не має вузького характеру, не дивлячись на те, що начебто присвячена тільки біографіям істориків Криму. Кожен, хто її прочитає, знайде тут матеріал для історіографії української і всесвітньої, для історії України і світу, сходознавства, історії археології, пам'яткознавства, етнографії, краєзнавства тощо. В цьому плані книга має універсальний характер і тому вже зараз вона повинна стати частиною сучасного українського (разом з тим і європейського) наукового простору.

Насамкінець можна зауважити ще й естетичну частину представленої книги. Вона прекрасно ілюстрована, видана на прекрасному папері і має прекрасний поліграфічний друк. Ця книга – це рідкісний в наш час випадок поєднання глибокого змісту із вишуканим оформленням. Кожен, хто буде тримати цю книгу в руках по достоїнству оцінить якість ілюстрацій, серед яких – портрети кримських істориків, їх автографи, відтворені гравюри, фото архітектури і т. п.

Мартинов А. Ю., докт. іст. наук

Босфор та Дарданелли у вирі боротьби великих держав: до виходу монографії Машевського О. П. “Проблема Чорноморських проток у міжнародних відносинах (1870 р. – початок 1920-х рр.)”. – Київ: “Аквілон-Плюс”, 2009. – 792 с.

Монографія О.П. Машевського присвячена актуальній проблемі міжнародних відносин, зважаючи на те, що чинник Чорноморських проток мав важливий вплив на світову політику у останній третині ХІХ ст. – на початку 1920-х рр., передумови, перебіг і наслідки дипломатичних криз та військових конфліктів у цей період, насамперед Першої світової війни. Ця книга є першою спробою у вітчизняній та зарубіжній історіографії комплексно та неупереджено проаналізувати вплив проблеми Босфора та Дарданелл на відносини великих держав у 1870-1923 рр., взаємини провідних союзів у цей період, співпрацю членів цих альянсів.

Важливо наголосити на тому, що твердження автора ґрунтуються на широкій документальній базі й в першу чергу недостатньо проаналізованих як вітчизняними, так і закордонними дослідниками англомовних, франкомовних та німецькомовних опублікованих документах, матеріалах Архіву зовнішньої політики Російської імперії, Державного архіву Російської Федерації, Російського військово-історичного архіву.

Структура монографії дозволила логічно та послідовно розкрити головні аспекти досліджуваної проблеми. У першому розділі книги автор, проаналізувавши міжнародні відносини 70-х – 80-х років ХІХ ст., досить слушно стверджує, що німецький канцлер О. Бісмарк вдало використовував зацікавленість Росії, Великої Британії та Австро-Угорщини у німецькій підтримці їхньої політики щодо Проток, щоб залучити ці держави до підконтрольної Німеччині системи міжнародних союзів з метою повної дипломатичної ізоляції її головного супротивника – Франції.

У другому розділі О. П. Машевський показав вплив боротьби великих держав навколо Босфора та Дарданелл на кардинальну зміну системи міжнародних відносин внаслідок формування на противагу німецько-австрійсько-угорсько-італійському Троїстому союзу російсько-французького союзу (початку 1890-х років) та російсько-французько-британської Антанти (початку ХХ ст.). Цілком слушним є твердження автора, що зацікавленість царського уряду у гарантуванні закриття Проток для входу іноземних військових кораблів до Чорного моря, а згодом прагнення Петербурга змінити режим Босфора та Дарданелл на користь росіян була вагомою причиною налагодження ним відносин з Парижем та Лондоном.

У третьому-шостому розділах монографії досліджено значення загострення проблеми Чорноморських проток для посилення міжнародної напруженості напередодні Першої світової війни зокрема під час Боснійської кризи, італійсько-турецької війни, балканських війн, кризи викликані місією Лімана фон Сандерса до Константинополя. Можна погодитись з думкою автора, що консолідації Антанти суттєво заважало те, що Велика Британія та Франція не підтримували періодичні спроби Росії домогтися виключного права на прохід своїх військових кораблів Протоками, оскільки це суперечило інтересам Лондона та Парижа у Східному Середземномор'ї. Ці намагання царської дипломатії мали загрозу для суверенітету та безпеки Османської імперії, яка з метою протидії цьому тиску зближувалась з Німеччиною. У свою чергу присутність великої кількості впливових німецьких військових у Константинополі та поблизу Проток (з кінця 1913 р.) значно загострило російсько-німецький антагонізм.

У сьомому розділі розглянуто вплив боротьби великих держав за контроль над Чорноморськими протоками на перебіг Першої світової війни та повоєнне врегулювання. Автор переконливо довів, що гострі суперечності між Росією та західними союзниками (Великою Британією та Францією) значно послаблювали можливості Антанти у її боротьбі з Четвертим союзом. Зокрема протидія Росії залученню Греції до Дарданелльської та Галліполійської операцій була однією з причин цілковитих поразок британсько-французького флоту та збройних сил під час штурму Дарданелл. З іншого боку подальше закриття Чорноморських проток унеможливило постачання західними союзниками Росії вкрай необхідної їй зброї та боєприпасів, що зумовило катастрофічні поразки російської армії. Петербург погрожуючи Великій Британії та Франції виходом із війни змусив їх погодитись на приєднання Константинополя та Проток до Росії після перемоги над Німеччиною. Водночас Лондон та Париж, використовуючи зацікавленість царського уряду щодо Босфора та Дарданелл, спонукав Росію продовжувати війну, утримуватись від сепаратного миру, незважаючи на виснаження її ресурсів. Автор проаналізував гострі протиріччя держав-переможниць щодо Проток у 1918-1923 рр., які не дозволили жодній з них підпорядкувати Босфор та Дарданелли. Зрештою Протоки були, згідно Лозаннської конвенції 1923 р., передані під міжнародний контроль.

Детальні висновки та узагальнення після кожного параграфу монографії свідчать про глибоке переосмислення автором впливу чинника Чорноморських проток як на загальні процеси у міжнародних відносинах останньої третини XIX ст. – 20-х років XX ст., так і окремі важливі питання взаємин між провідними державами світу та чільними військово-політичними союзами. Автор успішно подолав усталені стереотипи, заідеологізовані підходи, які склалися в історичній науці й спотворювали висвітлення цієї проблеми.

Рецензент також вважає за доцільне звернути увагу на певний недолік, притаманний цій монографії. Робота О. П. Машевського дещо перевантажена цитатами дипломатичного листування та міжнародних договорів. Проте, можна стверджувати, що монографія виконана на високому теоретичному та методологічному рівні. Вона засвідчує, що її автор володіє сучасними дослідницькими методами вивчення історичних явищ та процесів, запропонував якісно нові підходи до вивчення міжнародних відносин кінця XIX – початку XX ст.

КАФЕДРА ЗВІТУЄ

**Список
робіт, опублікованих викладачами кафедри
історії для гуманітарних факультетів
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
за 2009 рік**

Посібники, підручники, монографії

д.і.н., проф. Казьмирчук Г.Д.

- Кальницький козацький полк (1648–1711 рр.).- К.: СПД Цимбаленко Є. С., 2009. – 98 с. (10 друк. арк.; Співавт. М. Г. Казьмирчук; аторські – 5 друк. арк.).
- Київська Русь // Історія України: підручник / Г. Д. Казьмирчук, А. П. Коцур, О. В. Вербовий та ін.; за ред. Г. Д. Казьмирчука. – К.: Видавничо-поліграфічний центр “Київський університет”, 2009. – С.45 – 76 (1,5 друк. арк.).
- Галицько-Волинське князівство // Там само. – С.77 – 106 (1,4 друк. арк.).
- Національно-визвольна війна українського народу під проводом Богдана Хмельницького // Там само. – С.159 – 186 (1,2 друк. арк.).
- Соціально-економічний розвиток і політичне становище України у другій половині XVII століття. Гетьманщина. Руїна. // Там само. – С.187 – 218 (1,5 друк. арк.).

к.і.н., доц. Коцур Г.Г.

- Історія України: Підручник з грифом МОН України / [Казьмирчук Г.Д., Коцур А.П., Коцур Г.Г. та ін.]. – К.: ”Київський університет”, 2009. – 900 с. (50 друк. арк.).
- Івасюк Микола Іванович / Г.Г. Коцур // Діячі науки і культури України: Рекомендовано МОН України як навч. посібник для студентів вузів / За ред. А.П. Коцура, В.П. Коцура, В.Ф. Колесника. – К.-Чернівці: Книги - XXI, 2009. – С.232–235. (0,25 друк арк.).
- Лопатинська Філомена Миколаївна / Г.Г. Коцур // Діячі науки і культури України: Рекомендовано МОН України як навч. посібник для студентів вузів / За ред. А.П. Коцура, В.П. Коцура, В.Ф. Колесника. – К.-Чернівці: Книги-XXI, 2009. – С.366–368. (0,25 друк. арк.).
- Мандичевський Євсей Васильович / А.П. Коцур, Г.Г. Коцур // Діячі науки і культури України: Рекомендовано МОН України як навч. посібник для студентів вузів / За ред. А.П.

Коцура, В.П. Коцура, В.Ф. Колесника. – К.-Чернівці: Книги- XXI, 2009. – С.393–395. (0,25 друк. арк.).

– Руснак Денис Манолійович / Г.Г. Коцур // Діячі науки і культури України: Рекомендовано МОН України як навч. посібник для студентів вузів / За ред. А.П. Коцура, В.П. Коцура, В.Ф. Колесника. – К.-Чернівці: Книги- XXI, 2009. – С.520–522. (0,25 друк. арк.).

– Руснак Орест Манолійович / Г.Г. Коцур // Діячі науки і культури України: Рекомендовано МОН України як навч. посібник для студентів вузів / За ред. А.П. Коцура, В.П. Коцура, В.Ф. Колесника. – К.-Чернівці: Книги- XXI, 2009. – С.522–524. (0,25 друк. арк.).

– Шолом-Алейхем / Г.Г. Коцур // Діячі науки і культури України: Рекомендовано МОН України як навч. посібник для студентів вузів / За ред. А.П. Коцура, В.П. Коцура, В.Ф. Колесника. – К.-Чернівці: Книги-XXI, 2009. – С.671–673. (0,25 друк. арк.).

– Західноукраїнські землі у складі Австрійської імперії (кінець XVIII – перша половина XIX ст.) // Історія України: підручник / Г. Д. Казьмирчук, А. П. Коцур, О. В. Вербовий та ін.; за ред. Г. Д. Казьмирчука. – К.: Видавничо-поліграфічний центр “Київський університет”, 2009. – С.285 – 306 (1 друк. арк.).

– Західноукраїнські землі в складі Австро-Угорщини у другій половині XIX ст. // Там само. – С.340 – 359 (1 друк. арк.).

к.і.н., доц. Орлова Т. В.

– Історія нових незалежних держав: Post Sovieticum: навчальний посібник . – К.: Знання, 2010. – 487 с. (30,5 друк. арк.).

– Жінка в історії України (вітчизняна історіографія XX–початку XXI ст.): Монографія. – К.: Логос, 2009. – 584 с. (33,9 друк. арк.).

к.і.н., доц. Вербовий О. В.

– Василь Митрофанович Базилевич: штрихи до біографії вченого. – К.: Логос. 2009. – 170 с. (9 друк. арк.) (подано до друку).

– Первісне суспільство й перші державні утворення // Історія України: підручник / Г. Д. Казьмирчук, А. П. Коцур, О. В. Вербовий та ін.; за ред. Г. Д. Казьмирчука. – К.: Видавничо-поліграфічний центр “Київський університет”, 2009. – С.13 – 45 (1,5 друк. арк.).

– Землі України під владою іноземних держав у XIV – XVI століттях // Там само. – С.107 – 131 (1 друк. арк.).

- Становлення й розвиток українського козацтва // Там само. – С.132 – 158 (1,2 друк. арк.).
- Україна в роки Першої світової війни (1914 – 1917 рр.) // Там само. – С.416 – 438 (1 друк. арк.).
- Україна в роки Другої світової війни (1939 – 1945 рр.) // Там само. – С.531 – 569 (2 друк. арк.).
- Україна періоду повоєнної відбудови (1945 – 1953 рр.) // Там само. – С.570 – 593 (1 друк. арк.).

к.і.н., асистент Набока С. В.

- Радянська Україна у 20 – 30 ті роки ХХ століття // Історія України: підручник / Г. Д. Казьмирчук, А. П. Коцур, О. В. Вербовий та ін.; за ред. Г. Д. Казьмирчука. – К.: Видавничо-поліграфічний центр “Київський університет”, 2009. – С.471 – 498 (1,3 друк. арк.).
- Україна в умовах десталінізації та в період наростання системної кризи радянської тоталітарної системи (1953 – середина 1980-х років) // Там само. – С.594 – 621 (1,2 друк. арк.).
- Україна періоду незалежності // Там само. – С.651 – 687 (1,5 друк. арк.).

аспірант Гордієнко Г. М.

- Становище інвалідів Вітчизняної війни в УРСР на селі в повоєнний період // Соціальний розвиток сільських регіонів: Колективна монографія. – Умань, 2009. – С.145–148 (0,3 друк. арк.).

Публікації

д.і.н., проф. Казьмирчук Г.Д.

- Винокуріння у Київській губернії в ХІХ ст. // Соціальна історія: Наук. Зб. / За ред. Проф. Г. Д. Казьмирчука. – К: Логос, 2009. – С.2 –28. (0,5 друк. арк.).
- Легенди та дійсність старих Вороньків // Декабристи в Україні: дослідження й матеріали / Упор. Г. Д. Казьмирчук, Ю. В. Латиш; наук. ред. проф. Г. Д. Казьмирчука. – Т.6. – К.: СПД Цимбаленко Є. С., 2009. – С.66–70. (0,5 друк. арк.).
- Листи М. А. Шкаліберди / Підгот. До друку Г. Д. Казьмирчук // Декабристи в Україні: дослідження й матеріали / Упор. Г. Д. Казьмирчук, Ю. В. Латиш; наук. ред. проф. Г. Д. Казьмирчука. – Т. 6. – К.: СПД Цимбаленко Є. С., 2009. – С.196–198. (0,5 друк. арк.).
- Однокласне народне міністерське училище у селі Кальнику: історія створення і соціальна діяльність // Проблеми історії України ХІХ – початку ХХ ст. – К.: Інститут історії України НАН України, 2008. – Вип.ХV. – С.42–52. (у

співавторстві – 0,8 друк. арк., авторські – 0,4 друк. арк.).

– «Я человек не злопамятный и обид долго не держу, если чувствую вновь обращенную ко мне открытую душу». Останній лист Ю. П. Павлова / Підгот. до друку Г. Д. Казьмирчук // Декабристи в Україні: дослідження й матеріали / Упор. Г. Д. Казьмирчук, Ю. В. Латиш; наук. ред. проф. Г. Д. Казьмирчука. – Т.6. – К.: СПД Цимбаленко Є. С., 2009. – С.193–195. (0,5 друк. арк.).

к.і.н., проф. Мінгазутдінов А.Ф.

– Роки становлення педагога і вченого // Історична і політична науки та суспільні процеси в Україні. – К., 2009. – С.521–526 (0,5 друк. арк.).

к.і.н., доц. Коцур Г.Г.

– Відомий учений, педагог, наставник (До 65-річчя від дня народження доктора історичних наук, професора Григорія Дмитровича Казьмирчука) / А. Коцур, Г. Коцур // Часопис української історії / За ред. доктора історичних наук, професора А.П. Коцура. – К., 2009. – Вип.13. – С.117–119. (0,3 друк. арк.).

– Віктор Петрович Коцур – науковець, педагог, керівник, людина // Г.Г. Коцур, В.А. Коцур // Часопис української історії / За ред. доктора історичних наук, професора А.П. Коцура. – К., 2009. – Вип.15. – С.10–22. (0,3 друк. арк.).

– Гриценко Іван Сергійович // Кафедра української історії та етнополітики: історія та сучасність: Біобібліографічний довідник / за ред. д.і.н., проф. А.П. Коцура, д.і.н., проф., чл.-кор. НАН України В.Ф. Колесника. – К.-Чернівці: Книги-XXI, 2009. – С.41. (0,1 друк. арк.).

– Історіографія нової економічної політики в Україні: стан наукової розробки та періодизація з позицій сьогодення // Часопис української історії / За ред. доктора історичних наук, професора А.П. Коцура. – К., 2009. – Вип.14. – С.110–119. (0,5 друк. арк.).

– Клапчук Сергій Миколайович // Кафедра української історії та етнополітики: історія та сучасність: Біобібліографічний довідник / за ред. д.і.н., проф. А.П. Коцура, д.і.н., проф., чл.-кор. НАН України В.Ф. Колесника. – К.-Чернівці: Книги-XXI, 2009. – С.46. (0,1 друк. арк.).

– Крижановський Володимир Степанович // Кафедра української історії та етнополітики: історія та сучасність: Біобібліографічний довідник / за ред. д.і.н., проф. А.П. Коцура, д.і.н., проф., чл.-кор. НАН України В.Ф. Колесника. –

- К.-Чернівці: Книги-XXI, 2009. – С.53–54. (0,25 друк. арк.).
- Липовченко Микола Миколайович // Кафедра української історії та етнополітики: історія та сучасність: Біобібліографічний довідник / за ред. д.і.н., проф. А.П. Коцура, д.і.н., проф., чл.-кор. НАН України В.Ф. Колесника. – К.-Чернівці: Книги-XXI, 2009. – С.55–56. (0,2 друк. арк.).
- „Найкращим монументом для мене буде, якщо люди читатимуть мої твори...” (До 150-річчя від дня народження Шолом-Алейхема) / Г. Коцур // Часопис української історії / За ред. доктора історичних наук, професора А.П. Коцура. – К., 2009. – Вип.13. – С.114–116. (0,4 друк. арк.).
- Не міліють пам'яті джерела / Г. Коцур // Голос Посулля. – 2009. – 4 берез. (0,3 друк. арк.).
- Олійниченко Алла Миколаївна // Кафедра української історії та етнополітики: історія та сучасність: Біобібліографічний довідник / за ред. д.і.н., проф. А.П. Коцура, д.і.н., проф., чл.-кор. НАН України В.Ф. Колесника. – К.-Чернівці: Книги-XXI, 2009. – С.68. (0,1 друк. арк.).
- Пилипенко Віктор Володимирович // Кафедра української історії та етнополітики: історія та сучасність: Біобібліографічний довідник / за ред. д.і.н., проф. А.П. Коцура, д.і.н., проф., чл.-кор. НАН України В.Ф. Колесника. – К.-Чернівці: Книги-XXI, 2009. – С.76. (0,1 друк. арк.).
- Прокопенко Леонід Львович // Кафедра української історії та етнополітики: історія та сучасність: Біобібліографічний довідник / за ред. д.і.н., проф. А.П. Коцура, д.і.н., проф., чл.-кор. НАН України В.Ф. Колесника. – К.-Чернівці: Книги-XXI, 2009. – С.80–81. (0,2 друк. арк.).
- Чирко Богдан Володимирович // Кафедра української історії та етнополітики: історія та сучасність: Біобібліографічний довідник / за ред. д.і.н., проф. А.П. Коцура, д.і.н., проф., чл.-кор. НАН України В.Ф. Колесника. – К.-Чернівці: Книги-XXI, 2009. – С.97. (0,1 друк. арк.).
- Шемета Юлія Марківна // Кафедра української історії та етнополітики: історія та сучасність: Біобібліографічний довідник / за ред. д.і.н., проф. А.П. Коцура, д.і.н., проф., чл.-кор. НАН України В.Ф. Колесника. – К.-Чернівці: Книги-XXI, 2009. – С.99. (0,1 друк. арк.).
- Юрій Лисянський – український мореплавець і вчений (1773 – 1837) / Б. Білецький, Г. Коцур // Часопис української історії / За ред. доктора історичних наук, професора А.П. Коцура. – К., 2009. – Вип. 10. – С.5–12. (0,5 друк. арк.).

- Більшовизм про звільнення жіноцтва: сучасні історіографічні оцінки // Гілея, 2009. – Вип.22. – С.166–178. (1 друк. арк.).
- Видатні діячі громадсько-політичної думки кінця ХІХ – початку ХХІ про становище жіноцтва та виникнення жіночого руху в Україні: історіографічний нарис // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. – 2009. – №5. – С.143 – 149 (0,6 друк. арк.).
- Декабризм і сучасна Росія // Декабристи в Україні: дослідження і матеріали / Наук. ред. Казьмирчук Г.Д. – Т.6. – К.: СПД Цимбаленко Є.С. – 2009. – С.93–96. (0,25 друк. арк.).
- Жінки в революціях: українська історіографія ХХ – початку ХХІ ст. // Сторінки історії: Збірник наукових праць. – К.: ІВУ “Видавництво Політехніка”, 2009. – Вип..28. – С.111 – 120 (0,5 друк. арк.)
- Жіноцтво в Україні періоду соціалістичного будівництва у світлі радянської і пострадянської історіографії // Часопис української історії. – 2009. – Вип.11. – С.95–103. (0,8 друк. арк.).
- Жіноцтво і релігія: підходи вітчизняної історіографії // Гілея: Науковий вісник: Збірка наукових праць. – К., 2009. – Вип.19. – С.133–143. (1 друк. арк.).
- Історіографічний огляд здобутків науковців діаспори минулого століття у вивченні українського жіночого руху // Гілея. – 2009. – Вип.24. – С.131–138. (0,6 друк. арк.).
- Історіографічні висновки щодо соціально-економічного стану жіноцтва України в сучасних умовах ринкових трансформацій // VII буковинська міжнародна істотко-краєзнавча конференція, присвячена 140-річчю заснуванню першого українського культурно-освітнього товариства на Буковині “Руська бесіда” (1869 – 1940 рр.): Тези. – Чернівці: Чернівецький нац. у-тет імені Юрія Федьковича, 2009. – С.253 – 255 (0,2 друк. арк.).
- Історіографічні оцінки висвітлення ролі жіноцтва у сучасному політичному житті України // Гілея. – 2009. – Вип.27. – С.61 – 70 (0,75 друк. арк.).
- Освіта жіноцтва України у вітчизняній історіографії ХХ–поч. ХХІ ст. // Наукові записки Національного Педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова. – Серія педагогічні та історичні науки. – 2008. – Вип. LXXIX (79). – С.255–265. (0,5 друк. арк.).

- Оцінка українською історіографією ролі жіноцтва у літературі та мистецтві // Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв. – 2009. – №3. – С.101–105. (0,6 друк. арк.).
- Радянська влада і українська селянка з точки зору історіографії // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. – К., 2009. – №1 (48). – С.118–124. (0,75 друк. арк.).
- Радянський тоталітаризм і жіноцтво в контексті історіографії // Український історичний журнал. – 2009. – №3. – С.184–198. (1 друк. арк.).
- Стан вивчення українського жіночого руху кінця ХІХ – першої третини ХХ ст. у вітчизняній історіографії // Часопис української історії. – 2009. – Вип.15. – С.136–141. (0,6 друк. арк.).
- Сучасний стан історіографічного аналізу напрацювань в галузі жіночих студій українськими науковцями ХХ – початку ХХІ ст. // Гілея. – 2009. – Вип.29. – С.107 – 113 (0,65 друк. арк.).
- Українська відьма у віддзеркаленні вітчизняної історіографії // Історична панорама. Збірник наукових праць Чернівецького національного університету. Спец. «Історія» – 2009. – Вип.8. – С.71–83. (0,75 друк. арк.).
- Українська жінка в реаліях ринкової економіки: історіографічні студії // Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв. – 2009. – №4. – С.103 – 108 (0,65 друк. арк.).
- Українська селянка за умов колективізації та голодомору: історіографічний аналіз // Етнічна історія народів Європи. – К., 2009. – Вип.28. – С.55–64. (0,9 друк. арк.).
- Участь жіноцтва в економічній діяльності дорадянських часів (історіографічний аспект) // Історичний журнал. – 2009. – №6. – С.106 – 117 (1 друк. арк.).
- Участь жіноцтва в українських національно-визвольних змаганнях: історіографічний нарис // Наукові праці: науково-методичний журнал. – Миколаїв: Видавництво Чорноморського державного університету імені Петра Могили, 2009. – Т.115. – Вип..102. – С.112 – 116 (0,75 друк. арк.).
- Фемінізм в Україні: проблема та історіографія // Історичний журнал. – 2009. – №4. – С.47–58. (1,2 друк. арк.).

- к.і.н., доц. Купчик О.Р. – Соціально-економічне життя УРСР (перша половина 1980-х років) // Соціальна історія. – 2009. – Вип. V. – С.67–77. (1 друк. арк.).
- к.і.н., ас-т Набока С.В. – Особливості функціонування інституту мирових посередників у 1865–1867 рр. на Правобережній Україні під час проведення селянської реформи // Соціальна історія. — К.: Логос, 2009. – Вип. V. – С.32–43. (1 друк. арк.).
- к.і.н., ас-т Латиш Ю.В. – Українська та російська історіографії декабризму в Україні 1920-х рр.: змагання, концепції, наукові осередки // Декабристи в Україні: дослідження й матеріали / Упор. Г. Д. Казьмирчук, Ю. В. Латиш; наук. ред. проф. Г. Д. Казьмирчука. – Т. 6. – К.: СПД Цимбаленко Є. С., 2009. – С.130–176. (2 друк. арк.).
- Матеріали до біографії Василя Маслова / Підготував до друку Ю. Латиш // Декабристи в Україні: дослідження й матеріали / Упор. Г. Д. Казьмирчук, Ю. В. Латиш; наук. ред. проф. Г. Д. Казьмирчука. – Т.6. – К.: СПД Цимбаленко Є. С., 2009. – С.185–192. (0,5 друк. арк.).
- Втрати робочого часу та боротьба за зміцнення трудової дисципліни на початку Перебудови (на матеріалах УРСР) // Часопис української історії. – 2009. – Вип.. 16. – С. 69–78 (2 д. а.).
- Комуністична партія України у виборчій кампанії 2002 року // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. – 2009. – №1. – С.88–92. (0,4 друк. арк.).
- Григорій Казьмирчук: людина і вчений (з нагоди 65-річного ювілею) // Соціальна історія. – Вип. V. – 2009. – С.6–9. (0,5 друк. арк.).
- Шоста Міжнародна науково-практична конференція молодих учених „Шевченківська весна” // Часопис української історії. – Вип.11. – 2009. – С.130–132. (0,4 друк. арк.). – У співавт.
- Страна горного орла // 2000. Еженедельник. – 2009. – №44 (483), 30 октября – 5 ноября. – С. С8. (0,5 друк. арк.).
- к.і.н., доц. Шемета Ю.М. – Документи з історії початкового облаштування Університету Св. Володимира: Опис лікарні та її майна (1834 р.) // Соціальна історія: Наук. збір. / Наук. ред. проф. Казьмирчук Г.Д. – 2009. – Вип.5. – С.130–135. (0,3 друк. арк.).
- З історії системи покарань Університету Св. Володимира: звільнення студентів // Часопис української історії / КНУ ім. Тараса Шевченка.

- Каф. укр. історії та етнополітики. – 2009. – Вип.16. – С.7–9. (0,3 друк. арк).
- Імператорський університет св. Володимира в дореформений період (1834–1864) // Нариси з історії Університету св. Володимира. – К., 2009. – С. 43–88. (у співавторстві, 1,9 друк. арк.; авторські 0,9 друк. арк.).
- Історико-географічна праця М. Ф. Владимірського-Буданова // Часопис української історії / КНУ ім. Тараса Шевченка. Каф. укр. історії та етнополітики. – 2009. – Вип.14. – С.124–128. (0,37 друк. арк).
- здобувач Гончаревський В.Е. – Цивілізаційний підхід у вивченні Давньої історії України в сучасній вітчизняній історіографії // Часопис української історії. – 2009. – Вип.13. – С.88–92. (0,5 друк. арк.).
- аспірант Лебедева О. А. – Державна діяльність С. Єфремова // Часопис української історії. – К., 2009. – Вип.14. – С.27–31. (0,5 друк. арк.).
- аспірант Малка А. В. – Українсько – польські стосунки 1944 – 1947 рр.: історіографія проблеми // Соціальна історія: Наук. зб. / Наук. ред. проф. Казьмирчук Г.Д. – 2009. – Випуск V. – С.123–129. (0,5 друк. арк.).
- аспірант Гордієнко Г. М. – Питання чисельності інвалідів Вітчизняної війни в УРСР у перші повоєнні роки // Київська старовина – 2009. – №3. – С.88–99. (0,65 друк. арк.).
- Правові засади соціального забезпечення інвалідів Вітчизняної війни в УРСР (1942–1948 рр.) // Соціальна історія – 2008. – №4. – С.119–132. (1 друк. арк.).
- Становлення державної політики соціального забезпечення інвалідів Великої Вітчизняної війни в УРСР в 1942-1950 рр. // Університет – 2008. – №5. – С.106 – 111. (0,5 друк. арк.).
- аспірант Кругляк М. Е. – Місце інституту казеннокоштных студентів в історії університетів підросійської України середини ХІХ ст. // Вісник Академії праці і соціальних відносин. – 2009. – № 1 (48). – С.82–88. (0,5 друк. арк.).
- Місце харчування в структурах повсякденності студентства підросійської України другої половини ХІХ – початку ХХ ст. // Волинські історичні записки: Збірник наукових праць. – Житомир: Полісся, 2009. – Т.2. – С.240–249. (0,7 друк. арк.).

– Спорт в житті студентства підросійської України другої половини ХІХ – початку ХХ ст. // Історична панорама: Збірник наукових статей ЧНУ. – Чернівці: Чернівецький національний університет, 2009. – Вип.8. – С.7–19. (0,6 друк. арк.).

аспірант Булгакова А. В.

– Стан наукової розробки становища жіноцтва України за часів Великого Голодомору 1932 – 1933 рр. // Гілея: Збірник наукових праць / Гол. ред. В. М. Вашкевич. – К., 2009. – Вип.19. – С.112–117. (0,5 друк. арк.).

Конференції (тези)

д.і.н., проф. Казьмирчук Г.Д.

– Боротьба графині Теклі Потоцької за збереження маєтностей свого сина Володимира від конфіскації // Сіверщина в історії України: зб. наук. праць. – Вип.2.: Матеріали Восьмої науково-практичної конференції. – К. – Глухів, 2009. – 127–129. (0,25 друк. арк.).

– Нові архівні документи про заснування Кальницького цукрового заводу // День науки історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – Київ, 23 квітня 2009 р. / Секція кафедри історії для гуманітарних факультетів. Проблеми історії та історіографії України: Програма і матеріали науково-практичної конференції, присвяченої 90-річчю Злуки УНР і ЗУНР / Наук. ред. проф. Казьмирчука Г. Д. – К.: Науковий світ, 2009. – С.5–7. (0,2 друк. арк.).

к.і.н., проф. Мінгазутдінов А.Ф.

– Український народ – воїнам-визволителям // День науки історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – Київ, 23 квітня 2009 р. / Секція кафедри історії для гуманітарних факультетів. Проблеми історії та історіографії України: Програма і матеріали науково-практичної конференції, присвяченої 90-річчю Злуки УНР і ЗУНР / Наук. ред. проф. Казьмирчука Г. Д. – К.: Науковий світ, 2009. – С.7–9. (0,2 друк. арк.).

к і.н., доц. Орлова Т.В.

– Видатні українські чоловіки і жіноче питання: до історіографії проблеми // Матеріали ІІ Волинської Міжнародної історико-краєзнавчої конф., присвяченої 90-річчю Житомирського державного університету імені Івана Франка (Житомир, 2–3 жовтня 2009 р.) – Житомир: Видавництво ЖДУ ім. І. Франка, 2009. – С.158–161. (0,3 друк. арк.).

- Женщины Украины в науке с точки зрения историографии // *Materialy v mezinarodni vedecko-prakticka konference «Veda a technologie: krok do budoucnosti– 2009» 27 unora – 05 brezen 2009 roku. Dil 5. Economicke vedy. Administrativa. Politieke vedy. Historie.* – Praha Publishing Youse «Education and Science», 2009. – P.55–58. (0,25 друк. арк.).
- Жінка і релігія у висвітленні української історіографії // *Проблеми історії та історіографії України: Програма і матеріали наук.-практ. конф., присвяченої 90-річчю Злуки УНР і ЗУНР 23 квітня 2009 року / Наук. ред. проф. Казьмирчук Г.Д.* – К.: Науковий світ, 2009. – С.9–11 (0,2 друк. арк.).
- Історичний погляд на роль української жінки в освіті та науці // *Жінка в науці та освіті: минуле, сучасність, майбутнє: Матеріали Четвертої міжнародної наук.-практ. конф., присвяченої 130-річчю вищої освіти жінок в Україні (Київ, 6 – 8 листопада 2008 р. / Громадська організація «Жінки в науці», Міжнародна організація «Жіноча Громада», Український центр гендерної освіти при НТТУ «КП».* – К.: Холс, 2008. – С.227–234. (0, 5 друк. арк.).
- Історіографічні висновки щодо місця і ролі жіноцтва у літературі і мистецтві України // *Простір і час сучасної науки: Матеріали п'ятої всеукраїнської наук.-практ. інтернет-конференції 23 – 25 квітня 2009 р. – Частина 2.* – К., 2009. – С.10–12. (0, 2 друк. арк.).
- Ставлення до відьом в Україні (історіографія) // *Людина. Світ. Суспільство (до 175-річчя філософського факультету). Дні науки філософського факультету.* – 2009: Міжнародна наук. конф. (21–22 квітня 2009 року): Матеріали доповідей та виступів – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2009 – Ч.V. – С.110–112. (0,2 друк. арк.).

к.і.н., доц. Купчик О.Р.

- Державна політика щодо української мови в УРСР (1960–1980-ті рр.) // *65 Наукова конференція професорсько-викладацького складу, аспірантів, студентів та структурних підрозділів університету. Тези доповідей.* – К.: НТУ, 2009. – С.318. (0,1 друк. арк.).
- Про Володимира Корецького як завідувача правовим підвідділом НКЗС УСРР // *Шевченківські дні – 2009: Історія: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції молодих учених / Ред. кол.: член-кор. НАН України В. Ф. Колесник (голова), к.і.н. Ю. В.*

Латиш (відп. ред.) та ін. – К., 2009. – С.49–51. (0,1 друк. арк.).

– УСРР у радянській зовнішній політиці (1919–1923 рр.): оцінки істориків // День науки історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – Київ, 23 квітня 2009 р. / Секція кафедри історії для гуманітарних факультетів. Проблеми історії та історіографії України: Програма і матеріали науково-практичної конференції, присвяченої 90-річчю Злуки УНР і ЗУНР / Наук. ред. проф. Казьмирчука Г. Д. – К.: Науковий світ, 2009. – С.25–28. (0,25 друк. арк.).

– Участь УСРР у міжнародних конференціях (початок 1920-х років) // Дні науки історичного факультету: Матеріали II Міжнародної наукової конференції молодих вчених, присвяченої 175-річчю Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – Вип. II.: У 4-х ч. / Ред. кол.: чл.-кор. НАНУ, проф. В. Ф. Колесник (голова), доц. О. Ю. Комаренко (заст. голови), І. В. Семеніст (відп. ред.) та ін. – Ч.2. – К., 2009. – С.111 – 115. (0,25 друк. арк.).

к.і.н., ас-т Набока С.В.

– Діяльність інституту мирових посередників у проведенні селянської реформи на Правобережній Україні після призначення царським урядом спеціальної "Тимчасової комісії для виконання розпоряджень по Височайшому указу тридцятого липня 1863 р." // День науки історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – Київ, 23 квітня 2009 р. / Секція кафедри історії для гуманітарних факультетів. Проблеми історії та історіографії України. Програма і матеріали науково-практичної конференції, присвяченої 90-річчю Злуки УНР і ЗУНР / Наук. ред. проф. Казьмирчук Г. Д. – К.: Науковий світ, 2009. – С.21–24. (0,25 друк. арк.).

к.і.н., ас-т Латиш Ю.В.

– Створення місцевих осередків Добровільного товариства боротьби за тверезість (на матеріалах Донецької області) // Materialy V Międzynarodowej naukowo-praktycznej konferencji «Kluczowe aspekty naukowej działalności – 2009». Vol.4. Ekonomiczne nauki. Politologija. Historia / Redaktor naczelna: S. Gorniak. – Przemysł: Nauka I studia, 2009. – S.70–72. (0,3 друк. арк.).

– Антисталінські кампанії в СРСР // Проблеми історії та історіографії України. Програма і матеріали науково-практичної конференції, присвяченої 90-річчю Злуки УНР і ЗУНР / Наук.

ред. проф. Казьмирчук Г. Д. – К.: Науковий світ, 2009. – С.33–35. (0,4 друк. арк.).

– Антисталинська кампанія в СРСР другої половини 1980-х і її наслідки // Сталин: вчора, сьогодні, завтра: матеріали міжнародної наукової конференції, присвяченої 130-літтю со дня народження І. В. Сталина. – Нижній Новгород: Гладкова О. В., 2009. – С. 259–262. (0,4 д. а.)

– Боротьба з пияцтвом та алкоголізмом в УРСР на початку Перебудови // VII Буковинська міжнародна історико-краєзнавча конференція: Тези / Наук. ред. О. В. Добржанський. – Чернівці: ЧНУ, 2009. – С. 101–103.

– Причини антиалкогольної кампанії 1985–1991 рр. у СРСР // Матеріали II Волинської Міжнародної історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 90-річчю Житомирського державного університету імені Івана Франка (Житомир 2–3 жовтня 2009 р.) – Житомир: Видво ЖДУ ім. І. Франка, 2009. – С.141–144. (0,5 друк. арк.).

асп. Калібовець С.М.

– Діяльність клубних установ УСРР по пропаганді агротехнічних знань серед трудівників села у перші повоєнні роки // День науки історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – Київ, 23 квітня 2009 р. / Секція кафедри історії для гуманітарних факультетів. Проблеми історії та історіографії України: Програма і матеріали науково-практичної конференції, присвяченої 90-річчю Злуки УНР і ЗУНР / Наук. ред. проф. Казьмирчука Г. Д. – С.35–37. (0,25 друк. арк.).

аспірант Булгакова А. В.

– Відображення економічного становища жіноцтва України часів голодомору 1932–1933 рр. у спогадах очевидців // Шевченківські дні – 2009. Історія: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції молодих учених / Редкол. член-кор. НАНУ В.Ф. Колесник (голова), к.і.н. Ю.В.Латиш (відп. ред.) та ін. – К., 2009. – С.19–20. (0,2 друк. арк.).

аспірант Заболотний О. М.

– Причини та наслідки німецького полону // День науки історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – Київ, 23 квітня 2009 р. / Секція кафедри історії для гуманітарних факультетів. Проблеми історії та історіографії України: Програма і матеріали науково-практичної конференції, присвяченої 90-річчю Злуки УНР і

ЗУНР / Наук. ред. проф. Казьмирчука Г. Д. – К.: Науковий світ, 2009. – С.28–30. (0,2 друк. арк.).

асп. Гордієнко Г. М.

– Діяльність громадських об'єднань інвалідів в УРСР в роки війни і повоєнний період (1944–1950 рр.) // Матеріали Всеукраїнської конференції молодих учених. – Умань, 2009. – Ч.2. – С.278–280. (0,2 друк. арк.).

– Життєвий рівень інвалідів Вітчизняної війни в УРСР у повоєнний період (1945–1950рр.) // Проблеми історії та історіографії України: Програма і матеріали науково-практичної конференції, присвяченої 90-річчю Злуки УНР і ЗУНР. – К.: Науковий світ, 2009. – 2009. – С.30–32. (0,2 друк. арк.).

асп. Корчемний Ю.А.

– Діяльність цензури та утворення Київського тимчасового комітету в справах друку // Проблеми історії та історіографії України: Матер. наук. конф., Київ, 2009. – К. Науковий світ, 2009. – С.24–25. (0,2 друк. арк.).

асп. Кругляк М.Е.

– Особливості стипендіального забезпечення студентства підросійської України другої половини ХІХ–початку ХХ ст. // Матеріали ІІ Волинської Міжнародної історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 90-річчю Житомирського державного університету імені Івана Франка. – Житомир: ЖДУ, 2009. – С.22–26. (0,2 друк. арк.).

аспірант Малка А. В.

– Депортація українсько – польського населення до УРСР та Польщі у 1944–1946 роках (історіографія проблеми) // Проблеми історії та історіографії України: Матер. наук. конф., Київ, 2008. – К., 2008. – С.58–61. (0,2 друк. арк.).

Конференції (без тез)

к.і.н., доц. Купчик О.Р.

– Державна політика щодо української мови в УРСР (1960–1980-ті рр.) // 65 Наукова конференція професорсько-викладацького складу, аспірантів, студентів та структурних підрозділів Національного транспортного університету. – Київ, 13 – 14 травня 2009 р.

- Діяльність повноважного представництва УСРР при РНК РСФРР (1921–1923 рр.) // Дні науки історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка: ІІ Міжнародна науково-практична конференція молодих учених, присвячена 175-річчю Київського національного університету

імені Тараса Шевченка. – Київ, 23 – 24 квітня 2009 р.

- Про Володимира Корецького як завідувача правовим підвідділом НКЗС УСРР // Шевченківські дні – 2009: Історія: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції молодих учених. – Київ, 9 – 10 березня 2009 р.

- Участь УСРР у міжнародних конференціях (початок 1920-х роках) // Сьома міжнародна науково-практична конференція студентів, аспірантів і молодих вчених “Шевченківська весна”. Сучасний стан: досягнення, проблеми та перспективи розвитку”. – Київ, 26 березня 2009 р.

к.і.н., ас-т Латиш Ю.В.

– “Одеські читання: Актуальні проблеми історії, археології та етнології”: Міжнародна науково-практична конференція молодих учених. – Одеса, 6–7 лютого 2009.

аспірант Корчомний Ю.А.

– Київський цензурний комітет // XII Міжнародна наукова конференція «Україна: історія, культура, пам'ять» / НТУ КПП. – Київ, 22-23 квітня 2009 р.

аспірант Гордієнко Г. М.

– Інтернати для інвалідів Вітчизняної війни в УРСР в 1944 - 1946 рр. // Дні науки історичного факультету: II Міжнародна наукова конференція студентів, аспірантів і молодих вчених. – Київ, 22 квітня 2009 р.

аспірант Кругляк М. Е.

– Відтворення повсякденного життя духовного студентства Російської імперії другої половини XIX ст. у спогадах вихованців Київської духовної академії // Одеські читання. Міжнародна конференція студентів, аспірантів та молодих учених. – Одеса: Одеський національний університет імені І. Мечникова, 6 – 7 лютого 2009.

– Особливості стипендіального забезпечення студентства підросійської України другої половини XIX – початку XX ст. // Друга Волинська Міжнародна історико-краєзнавча конференція, присвячена 90-річчю Житомирського державного університету імені Івана Франка. – Житомир: ЖДУ ім. І. Франка, 2 – 3 жовтня 2009 р.

аспірант Булгакова А. В.

– Духовне життя жіноцтва України часів Голодомору 1932–1933 рр. очима очевидців // Дні науки історичного факультету – 2009: II Міжнародна науково-практична конференція молодих учених, присвячена 175-річчю

Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – Київ, 23-24 квітня 2009 р.
– Новітня історіографія опору селянок України примусовій колективізації сільського господарства початку 1930-х рр. // XII студентська наукова конференція “Україна: історія, культура, пам’ять”. / НТУ КПП. – Київ, 22–23 квітня 2009.

Методичні праці

к.і.н., доц. Коцур Г.Г.

- Історія України: Навчально-методичний комплекс для студентів гуманітарних факультетів Київського національного університету імені Тараса Шевченка / За ред. проф. Г.Д. Казьмирчука. – К.: Логос, 2009. – 72 с.
- Методичні рекомендації та завдання для самостійної роботи з курсу історії України (для студентів неспеціальних факультетів) / Б.Ф. Білецький, В.К. Демочко, А.П. Коцур, Г.Г. Коцур, А.В. Федорук. – Чернівці: ПП С.Н. Яворський, 2009. – 80 с.

к і.н., доц. Орлова Т.В.

- Всесвітня історія. Плани семінарських занять для студентів факультету психології. – К.: КНУ імені Тараса Шевченка, 2009. – 16 с. (1 друк. арк.).
- Всесвітня історія. Плани семінарських занять для студентів факультету соціології. – К.: КНУ імені Тараса Шевченка, 2009. – 24 с.(1,5 друк. арк.).
- Історія сучасного світу: Методичні матеріали до вивчення курсу для студентів Інституту журналістики. – К.: КГУ, 2009. – 76 с. (4,6 друк. арк.).

к.і.н., доц. Вербовий О.В.

- Україна в Другій світовій війні // Історія України: Навчально методичний комплекс. – К.: Логос, 2009. – С.49–54 (0,25 друк. арк.).
- Україна в роки Першої світової війни: Навчально-методичні матеріали до вивчення курсу “Історія України” для студентів гуманітарних факультетів. – К.: Логос, 2009. – 75 с. (3 друк. арк.).

к.і.н., доц. Купчик О.Р.

- Історія України: Конспект лекцій для студентів гуманітарних факультетів. – К.: Кафедра історії для гуманітарних факультетів історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 52 с. (2 друк. арк.).
- Хмельниччина (1648 – 1657 рр.); Україна: доба Руїни (друга половина XVII ст.); Українська

революція (1917 – 1920 рр.) // Історія України: Навчально-методичний комплекс для студентів гуманітарних факультетів Київського національного університету імені Тараса Шевченка / За заг. ред. проф. Г. Д. Казьмирчука. – К., 2009. – С.23–26; 26 – 29; 40–43. (0,75 др. арк.).

- УСРР в системі радянської офіційної зовнішньої політики (1919 – 1923 рр.): Матеріали й методичні рекомендації до лекції студентам гуманітарних факультетів. – К.: Науковий світ, 2009. – 48 с. (3 друк. арк.).

- Участь УСРР в радянській таємній зовнішній політиці (1919 – 1923 рр.): Матеріали й методичні рекомендації до лекції студентам гуманітарних факультетів. – К., 2009. – 42 с. (3 друк. арк.).

к.і.н., ас-т Набока С.В.

– Діяльність інституту мирових посередників у впровадженні селянської реформи на Правобережній Україні у 1861–1864 рр.: Матеріали й методичні рекомендації до лекції курсу "Історія України" для студентів гуманітарних факультетів Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – К.: Логос, 2009. – 31 с. (2 друк. арк.).

– Соціально-економічний та суспільно-політичний розвиток України у першій половині 1950-х–середині 1980-х рр.: Матеріали й методичні рекомендації до лекції курсу "Історія України" для студентів гуманітарних факультетів Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – К.: Логос, 2009. – 30 с. (1,9 друк. арк.).

– Особливості діяльності мирових посередників та розширення сфери діяльності мирового інституту у 1863-1914 рр. на Правобережній Україні.: Матеріали й методичні рекомендації до лекції курсу "Історія України" для студентів гуманітарних факультетів Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – К.: Логос, 2009. – 28 с. (1,8 друк. арк.).

– Розвиток радянської України у міжвоєнний період.: Матеріали й методичні рекомендації до лекції курсу "Історія України" для студентів гуманітарних факультетів Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – К.: Логос, 2009. – 32 с. (2,1 друк. арк.).

– Радянська Україна між двома світовими війнами; Особливості повоєнної відбудови в

Україні; Розвиток України у 1950-х–1991 рр. / Історія України: Навчально-методичний комплекс для студентів гуманітарних факультетів Київського національного університету імені Тараса Шевченка / за ред. проф. Г. Д. Казьмирчука. – К.: Логос, 2009. – С.43–47, 54–62. (0,6 друк. арк).

к.і.н., доц. Шемета Ю.М.

– Зародження та початкова історія українського козацтва: Матеріали і методичні рекомендації до лекцій з курсу «Історія України» для гуманітарних факультетів / КНУ імені Тараса Шевченка. Каф. історії для гуманітар. ф-тів. – К.: Автореферат, 2009. – 100 с. (2,1 друк. арк).

– Києворуська держава: Матеріали і методичні рекомендації до лекцій з курсу «Історія України» для гуманітарних факультетів / КНУ імені Тараса Шевченка. Каф. історії для гуманітар. ф-тів. – К., 2009. – 98 с. (2 друк. арк.).

к.і.н., ас-т Латиш Ю.В.

– Украина в XIX – начале XX вв.: Материалы и учебно-методические рекомендации для студентов-иностранцев к курсу «История Украины». – К., 2009. – 68 с. (4 друк. арк.).

– Украина в годы независимости: Материалы и учебно-методические рекомендации для студентов к курсу «История Украины». – К., 2009. – 79 с. (4,5 друк. арк.).

– Держава Русь, Галицько-Волинське князівство, Незалежна Україна // Історія України: Навчально-методичний комплекс для студентів гуманітарних факультетів Київського національного університету імені Тараса Шевченка / [Укладачі: Г. Д. Казьмирчук (кер. авт. кол.), О. В. Вербовий, Г. Г. Коцур, О. Р. Купчик, Ю. В. Латиш, С. В. Набока, Ю. В. Шемета]. – К.: Логос, 2009. – С.11–13, 14–15, 62–65. (0,6 друк. арк.).

Редагування

д.і.н., проф. Казьмирчук Г.Д.

– Декабристи в Україні: дослідження й матеріали / Упор. Г. Д. Казьмирчук, Ю. В. Латиш; наук. ред. проф. Г. Д. Казьмирчука. – Т.6. – К.: СПД Цимбаленко Є. С., 2009. – 204 с. (10 друк. арк.).

– День науки історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – Київ, 23 квітня 2009 р. / Секція кафедри історії для гуманітарних факультетів: Проблеми історії та історіографії України: Програма і матеріали науково-практичної конференції, присвяченої 90-річчю Злуки УНР і

ЗУНР / Наук. ред. проф. Казьмирчука Г. Д. – К.: Науковий світ, 2009. – 42 с. (5 друк. арк.).

– Історія України: навчально-методичний комплекс для студентів гуманітарних факультетів КНУ ім. Т. Шевченка / за ред. проф. Г. Д. Казьмирчука. – К.: Логос, 2009. – 72 с. (5 друк. арк.).

– Казьмирчук Марія. Історія України: Підручник. – К.: СПД Цимбаленко Є. С., 2009. – 187 с. (9 друк. арк.).

– Соціальна історія. – Вип. V. – К.: Логос, 2009. – 152 с. (12 друк. арк.).

к.і.н., доц. Купчик О.Р.

– Соціальна історія. – Вип. V. – К.: Логос, 2009. – 152 с. (12 друк. арк.).

к.і.н., ас. Латиш Ю. В.

– Декабристи в Україні: дослідження й матеріали / Упор. Г. Д. Казьмирчук, Ю. В. Латиш; наук. ред. проф. Г. Д. Казьмирчука. – Т. 6. – К.: СПД Цимбаленко Є. С., 2009. – 204 с.
– Шевченківські дні – 2009. Історія: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції молодих учених / Редкол.: член-кор. НАНУ В. Ф. Колесник (голова), к.і.н. Ю. В. Латиш (відп. ред.) та ін. – К., 2009. – 124 с.

Опонування

д.і.н., проф. Казьмирчук Г.Д.

– Робак І. Ю. Історичні умови організації та специфіка розвитку охорони здоров'я в Харкові (XVIII–початок XX ст.): Автореф. дис. ... докт. іст. наук. – К., 2009. – 40 с.

– Палієнко С. В. Історико-культурний поділ пізнього палеоліту Східної Європи в радянському та пострадянському палеолітознавстві: Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 2009. – 16 с.

Рецензування

д.і.н., проф. Казьмирчук Г.Д.

– Сіверщина в історії України: Зб. наук. праць. – Вип. 2: Матеріали Восьмої науково-практичної конференції. – К. – Глухів, 2009. – 224 с.

– Тригуб О. Розгром української православної опозиції в Російській православній церкві (1922–1939 рр.): Монографія. – Миколаїв: ТОВ Іліон, 2009. – 312 с.

к.і.н., проф. Мінгазутдінов А. Ф.

– Кравчук О. Національна політика Чехословацької республіки. 1918 – 1929 рр. – Вінниця, 2008. – 248 с. // Соціальна історія. – Вип. V. – С. 136 – 137.

к.і.н., доц. Коцур Г. Г.

– Верба І. В. Життя і творчість Наталії Полонської-Василенко (1884–1973): Монографія / Центр пам'яткознавства НАН України та УТОПШ. – Ніжин: ТОВ „Видавництво ”Аспект – Поліграф”, 2008. – 324 с. // Часопис української історії / За ред. доктора історичних наук, професора А.П. Коцура. – К., 2009. – Вип.12. – С.117–118.

– Коцур П. М. Не міліють пам'яті джерела. – Переяслав-Хмельницький-Чернівці: Книги-XXI, 2008. – 256 с. / А. Коцур, Г. Коцур // Часопис української історії / За ред. доктора історичних наук, професора А.П. Коцура. – К., 2009. – Вип.13. – С.125–126.

к.і.н., ас-т Набока С.В.

– Історія України: Підруч. для інозем. студ. вищ. навч. закл. / В. І. Гусев, Г. Д. Казьмирчук, Г. С. Черевичний; кер.авт. кол. Г. Д. Казьмирчук. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2008. – 464 с. // Перший підручник з "історії України" для студентів-іноземців Київського національного університету імені Тараса Шевченка // Соціальна історія. — К.: Логос, 2009. – Вип. V. – С.143–144.

к.і.н., ас. Латиш Ю. В.

– Никишин А. В. Водка и Горбачев / Александр Никишин. – М., 2007. – 432 с. – илл. 72 с. – (Серия „Тайны русской водки”. – Кн. 2) // Соціальна історія: Наук. зб. / Наук. ред. проф. Казьмирчука Г.Д. – Вип.V. – 2009. – С.137.

– Новий погляд на історичний шлях Чорногорії. [Рецензія на книгу: Živko M. Andrijašević, Šerbo Rastoder. Istorija Crne Gore: od najstarijih vremena do 2003. – Podgorica: Centar za iseljenike, 2006. – 527 s.] // Етнічна історія народів Європи. – № 30. – 2009. – С. 93–94.

Участь у роботі спеціалізованих вчених рад

д.і.н., проф. Казьмирчук Г.Д.

– Член спеціалізованої Вченої ради історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Захищені дисертації

здобувач Лебедєва О.А.

– Громадсько-політична діяльність Сергія Єфремова (1897 – 1929 рр.): Дис. ... канд. іст. наук.: 07.00.01 – історія України. – К., 2009. (9 друк. арк.).

аспірант Труш О. М. – Науково-педагогічна та громадська діяльність В. К. Піскорського: Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 2009. – 17 с.

аспірант Шеліхова В. В. – Селянські промисли 60-70-х рр. XIX ст. на Слобожанщині: Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 – історія України / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – К., 2009.

Дисертації, що були рекомендовані до захисту

здобувач Гончаревський В.Е. – Цивілізаційний підхід в сучасній українській історіографії: Дис. ... на здобуття наукового ступеня кандидата іст. наук: 07.00.06 / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – К., 2009.

аспірант Калібовець С. – Відбудова і діяльність культурно-освітніх закладів України (1943 – 1950 рр.): на матеріалах Лівобережних областей.: Дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 – історія України / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – К., 2009.

здобувач Орлова Т В. – Жінка в історії України (вітчизняна історіографія XX – початку XXI ст.): Дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.09 – історіографія та джерелознавство / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – К., 2009.

докторант Тригуб О. П. – Російська православна церква в радянській Україні 20 – 30-х роках XX ст.: інституційний розкол та міжконфесійні відносини: Дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.01 / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – К., 2009.

ВІТАЄМО!

з 65-річчям

ГОНЧАРА БОРИСА МИХАЙЛОВИЧА,

*визнаного вченого, висококваліфікованого педагога і лектора,
провідного викладача історичного факультету,
доктора історичних наук, професора, завідувача кафедри нової і
новітньої історії зарубіжних країн.*

*Щиро бажаємо міцного здоров'я, життєвих гараздів, довгих років
життя, наснаги в житті й праці.*

Народився 1 березня 1945 р. в с. Липянка Шполянського району Черкаської обл. після закінчення середньої школи працював робітником цукрового заводу смт. Капітанівка Новомиргородського району Кіровоградської обл. У 1964 – 1969 рр. студент історичного факультету Київського державного університету імені Т. Г. Шевченка. Отримав спеціальність історика-міжнародника. До 1972 р. працював лектором-міжнародником республіканського Правління товариства “Знання”. Навчався в аспірантурі історичного факультету КДУ ім. Т. Г. Шевченка.

Після закінчення аспірантури у 1974 році Борис Михайлович незмінно працює на кафедрі: асистентом, старшим викладачем. У 1974 р. захистив кандидатську дисертацію на тему “Середземноморська політика США (1968-1973 рр.)”. В 1980 р. отримав вчене звання доцента.

У 1976 – 1983 рр. працював заступником декана історичного факультету. З 1991 р. очолює кафедру нової та новітньої історії зарубіжних країн історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

В 1994 р. Борис Михайлович захистив докторську дисертацію на тему “Фактор регіональних конфліктів у процесі формування та реалізації політики США щодо СРСР в 70 – 80-ті роки ХХ ст.” В 1995 р. отримав звання професора. З 1991 року надрукував понад 100 наукових і навчально-методичних праць, в тому числі підручників і посібників, близько 150 статей в енциклопедичних виданнях.

Професор Б. М. Гончар сформував свою наукову школу американістів і міжнародників; ним підготовлено 11 кандидатів історичних наук. Академік Академії вищої школи.

Нині Борис Михайлович читає нормативний курс з Нової історії країн Західної Європи та США і спецкурси на стаціонарі та заочному відділенні. За успіхи в навчальній роботі та особистий внесок у підготовку фахівців-істориків у 1999 році нагороджений Міністерством освіти і науки України відзнакою “Відмінник освіти України”. Професор Б. М. Гончар також є членом редколегії низки наукових збірників. Оponentом виступав на захисті понад 25 докторських і кандидатських дисертацій. У 1998-2001 роках був членом експертної ради ВАК України.

Праці: “Кризова дипломатія” СРСР і США в конфліктах “третього світу” (1970 – 1980 - ті роки). – К., 1992; Відносини між Францією і УНР (грудень 1918 – квітень 1919) // УДЖ. – 2000. – №2. – С.47 – 57; №3. – 2000. – С.44 – 52; Наполеон і Україна // Діалог Франція – Україна. – К., 2002. – С.73 – 79; Фактор регіональних конфліктів в процесі формування та реалізації політики США відносно СРСР в 70 – 80-ті роки: Дис... д-ра іст. наук: 07.00.03 / Київський ун-т ім. Тараса Шевченка – К., 1994; Всесвітня історія. Нова історія. – К., 2000 (співавтор); Всесвітня історія: Навчальний посібник. – К., 2007 (співавтор); Стратегічні інтереси України в країнах Чорноморського регіону та проблеми національної безпеки. – К., 2001 (співавтор); Міжнародні відносини та зовнішня політика 1900 – 2000 роки”. – К., 2001 (співавтор).

Редакційна колегія

CONTENTS

ARTICLES

Kazmyrchuk Marya. The social portrait of priests in Kyiv gubernia at the XIX century	3
Sokolova Natalia. The governmental politics in the field of a healthy way of a life in educational institutions of Russian empire of first half of 19 centuries	12
Grebцова Irena. The activity of Odessa's Slavonic company by named Saint Kiryl and Methody at the end of the XIX and the beginning of XX century	17
Kazmyrchuk Grigoriy. The struggle of Kalnic's peasants at the landowners rights (1870 – 1917)	26
Kalytko Sergiy, Kravchuk Oleksandr. The evolution of political view of P. Skoropadskiy in 1917	43
Kupchuk Oleg., Pyvovar Sergiy. Secret intelligence work of secret services of Ukrainian SSR in territory of foreign countries (at beginning of 1920's)	49
Latysh Iuriy. The Communist Party of Ukraine in the election of the President of Ukraine in 2010	54
Sergiychuk Iraida. Beneficial movement in Sumschina: the revival of traditions	62
Kovach Iesja. The language measuring of regional contradictions is in modern Ukraine	68
Makarenko Nataliya. The social-economics' factor on the process of regionalization of Ukraine	74
Magda Evgeniy. The social policy of "Gazprom" as the example of corporative social responsibility	84

HISTORIOGRAPHY AND SOURCE-STUDY

Lunyak Evgeniy. The Kirilo-Methody's company in historical investigations at the end of the XIX - XX century	91
Malka Alla. The investigation of operation "Visla" in modern domestic historiography	102

DOCUMENTS AND MATERIALS

Batjuk Evgeniya, Kupchik Oleg. Financial ensuring of activity of Foreign Office of Ukrainian SSR (1919 – 1923's) in documents	109
--	-----

REVIEWS

Lastovskiy Valeriy. The modern epos of Crimea history	126
Martinov Andriy. Bosfor and Dardanelles at the struggle's gulf of Great country: for issue the monograph of Mashevsky O. P. "The problem of Black Sea's strait at the international relationships (1870 - the beginning 1920)" Kyiv: "Akvilon-Plus", 2009. - 792 s.	127

ACCOUNT OF CATHEDRA

The list of works which were published at the lecturers from history for humanitarian faculty Keiv National Taras Shevchenko University on 2009	129
---	-----

OUR JUBILEERS

Department of History for humanitarian faculty. Congratulation to ViktorFedorovych Kolesnyk	150
Editorial board. Congratulation to Borys Mykhailovych Gonchar	151

CONTENTS	152
-----------------------	-----

IINFORMATION ABOUT AUTHORS	153
---	-----

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Батюк Євгенія Дмитрівна – студентка 5-го курсу історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Гребцова Ірена Світозарівна – доктор історичних наук, професор, професор кафедри нової і новітньої історії історичного факультету Одеського національного університету ім. І. І. Мечнікова.

Казьмирчук Григорій Дмитрович – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії для гуманітарних факультетів історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Казьмирчук Марія Григорівна – кандидат історичних наук, асистент кафедри української історії та етнополітики історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Калитко Сергій Леонідович – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії слов'янських народів Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського.

Ковач Леся Леонідівна – кандидат історичних наук, молодший науковий співробітник відділу національних меншин Інституту політичних та етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України.

Кравчук Олександр Миколайович – кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського.

Купчик Олег Романович – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії для гуманітарних факультетів історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Ластовський Валерій Васильович – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри конституційного й адміністративного права Київського національного університету культури і мистецтв.

Латиш Юрій Володимирович – кандидат історичних наук, асистент кафедри історії для гуманітарних факультетів історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Луняк Євген Миколайович – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії України Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя.

Магда Євгеній Валерійович – кандидат політичних наук, асистент кафедри нової і новітньої історії зарубіжних країн історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Макаренко Наталія Юріївна – кандидат історичних наук, науковий співробітник Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України.

Малка Алла Вікторівна – аспірант кафедри історії для гуманітарних факультетів історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Мартинів Андрій Юрійович – доктор історичних наук, провідний науковий співробітник відділу всесвітньої історії та міжнародних відносин Інституту історії НАН України.

Пивовар Сергій Федорович – кандидат історичних наук, професор, професор кафедри новітньої історії України історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Сергійчук Іраїда Миколаївна – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії України та всесвітньої історії Сумського державного педагогічного університету ім. А. С. Макаренка.

Соколова Наталія Дмитрівна – кандидат історичних наук, старший викладач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Національного університету фізичного виховання і спорту України.

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

СОЦІАЛЬНА ІСТОРІЯ

Зважаючи на свободу наукової творчості, редколегія бере до публікації й статті тих авторів, думки яких не в усьому поділяє.

Відповідальність за достовірність матеріалів, фактів і висновків несуть автори публікацій.

Редакційна колегія має право редагувати та скорочувати текст.

Не прийняті до друку статті і матеріали не повертаються.

Адреса редакційної колегії:

01033, м. Київ,

вул. Володимирська, 60,

Київський національний університет імені Тараса Шевченка,

Історичний факультет,

Кафедра історії для гуманітарних факультетів, кімната 444,

Службовий телефон – 239 – 33 – 10

Редактор – Купчик Олег.

Набір – Дмитренко Лариса.

Художнє оформлення – Корецький Василь.